

Molla Sadrâ

KALBİN UYANIŞI

(Tasavvuf Metafiziğinde Varlık Görüşü)

Molla Sadrâ

KALBİN UYANIŞI

(Tasavvuf Metafiziğinde Varlık Görüşü)

Arapçadan Çeviren
Fevzi Yiğit

KALBİN UYANIŞI

(Tasavvuf Metafizliğinde Varlık Görüşü)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 24887

ISBN: 978-605-5030-67-4

1. Baskı: İstanbul, Ekim 2018

Önsöz Yayıncılık: 67

Molla Sadrâ Külliyyatı: 2

Kitabın özgün adı: İkâzü'n-nâimîn

Yazar: Molla Sadrâ

Arapçadan Çeviren: Fevzi Yiğit

Yayın Yönetmeni: Önder Türkeli

Editör: Ersan Güngör

Sayfa Düzeni: DBY Ajans

Kapak Tasarımı: Sercan Arslan

Baskı / Cilt:

Step Ajans Matbaacılık (Sertifika No: 12266)

Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11

Bağcılar/İstanbul - Tel: 0212-4468846

Kütüphane Bilgi Kartı / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

İkâzü'n-nâimîn/Kalbin Uyanışı

Yazar: Molla Sadrâ, Arapçadan Çeviren: Fevzi Yiğit

ISBN: 978-605-5030-67-4 Ebat: 12,0 x 19,5 cm, 144 s.

1- Molla Sadrâ 2- Tevhid 3- Varlık 4- Tasavvuf metafiziği

5- İsrâkî felsefe 6- Sadreddin Konevî

Akşemsettin Mah. Akdeniz Cad. No: 74/3 Fatih/İstanbul

Tel.-Faks: +90 212 534 30 16

www.onsozyayincilik.com.tr • bilgi@onsozyayincilik.com.tr

İçindekiler

Takdim.....	7
Kalbin Uyanışı.....	13
Hazırlık.....	21
İrşad.....	29
Uyandırma.....	31
Haber Vermek.....	39
Tescil.....	47
Tembih.....	49
Vehim ve Tembih.....	51
İkaz.....	55
Hidayet.....	61
Nurlandırma.....	65
Feyizlendirme.....	67
Tecelliler.....	71
Keşfi Parıltılar.....	77
Kutsal Nefesler.....	87
İlâhî Aydınlanmalar.....	97
Güzel Bir Temsil.....	103
Tembih.....	115
Tembih.....	117
Cem' Makamı.....	133
Dizin.....	141

Takdim

“*İkâzü'n-nâimîn*” kitabı Sadrâ'nın irfanî kitaplarından biridir. Ancak bu kitabı sıradan bir tasavvuf kitabı olmaktan öte türünün seçkin, farklı ve değerli bir ferdi kılan şey; tam bir tasavvuf metafiziği inşa etme yönünde bir özelliğe sahip olmasıdır. Belki bu yönden eser, Sadreddin Konevî'nin eserleri ile mukayese edilebilir. Zaten eser Konevî çizgisinde inşa edilmiş olduğundan Konevî'ye ait uzun alıntılar ihtiva etmektedir.

Kitabın iki esas meselesi vardır: birincisi varlık, ikincisi ise birlik/tevhid. Ayrıca Sadrâ, tevhid meselesine İshrâkî açıdan da bakmıştır. Bu anlamda kitap tam bir monoteist felsefi anlayış üzere yazılmıştır, denebilir.

Sadrâ eserin girişinde ilmin önemine dair kuvvetli hatırlatmalarda bulunur. Sahte ve cahil şeyhlerin çokça dile getirdiği “ilim bir hicaptır” sözünü ilmin lehine yorumlar. Bu yoruma göre ilim her türlü kötülük, yanlışlık, haksızlık ve karanlığa karşı hicaptır. Hatta bu kitabın yazılış gayesi, uyanları ilim ile uyandırmaktır.

Kitabın yazım tarihi belirli olmamakla birlikte girişteki bazı ifadelerden hareketle, kitabın Sadrâ'nın ilk dönem eserlerinden olduğu şeklinde yorumlanabilir. Sadrâ'nın, Kum'un Kehek köyünde inzivadayken bir takım eserler kaleme aldığı varsayılrsa bile esas yazım hayatını Şiraz'da hocalık döneminde

yaptığı bilinmektedir. Bu durumda kitabın ya Kehek'te ya da Şiraz'a dönüşün hemen ilk yıllarında yazılmış olması muhtemeldir. Şöyle ki, Sadrâ, eğitim ve öğretim hayatıyla beraber kitap yazımına başlar başlamaz öncelikle Kehek'te elde ettiği manevî tecrübelerin etkisinde irfanî kitaplarının bir kaçını kaleme almıştır. Bu kitabın da onlardan birisi olması muhtemeldir. Sadrâ, kitabın giriş kısmında bu kitabını, felsefî ve burhanî usûl ile yazdığı diğer kitaplarla karşılaştırmıştır. Kitabın içeriği, üslup ve yazım teknikleri, dilin sade ve anlaşılır olması gibi unsurlar kitabın ustalık dönemi eseri olduğu imajını verse de aktarılan bol alıntılar, bazen konu bütünlüğünün parçalanması ve paragraflar arası kopukluklar eserin Sadrâ'nın çiraklık ürünü olduğu yönünde yorumlanabilir. Bizim kanaatimizse eserin taslağının önceden hazırlanmış, bir takım okumaları sırasında kitabın iskeletini oluşturan notların tutulduğu ve sonraki dönemlerde ise bu taslağın geliştirildiği yönündedir.

Sadrâ öncelikle var olması açısından varlığı, tasavvuf metafiziği üzerinden yorumlayarak inceler. Burada önemle vurgulanması gereken şey Sadrâ'nın da dile getirdiği üzere mutasavvıfların vücûdu hayalî, gerçekliği olmayan bir şey olarak yorumladıklarına dair yapılan yanıştır. Bu yanlış yorumun çıkış sebeplerinden birisi gölge sembolizminin ifade ettiği manayı kavrayamamaktır. Doğru olan ise onların vücûdu dışarıda şeylerin üzerinde terettüp ettiği, gerçekliğinden şüphe edilemeyecek kadar açık olan, varoluşun bütün etki ve tesirlerinin kendisine dayandığı şey olarak kabul ettikleridir. Şu hâlde dış dünyadaki gerçeklik aslında tek olan vücûda aittir. Dış dünyada müşâhede edilen çokluk ise ancak vücûdun görünümüleri olması yönünden bir gerçekliğe sahiptir. İşte bu seviyede gölge varlık ortaya çıkar. Gölge varlığın ifade

ettiği anlam ise âlemin Vâcib Varlık'ın dışında kendi zâtında bir gerçekliğinin olmadığıdır.

Sadrâ'ya göre vücûd üç anlamda kullanılır: yokluğu uzaklaştıran anlamında bir şeyin zât ve hakikati, Türkçede ek fiil “dır”ın karşılığı olarak “olmak” anlamında ve bulunma ve elde etme anlamında. Ayrıca vücûd üçe ayrılır. Mutlak, nisbî ve bağıl. Birincisi Mutlak Gayb gibi isimler alan vücûdun en güçlü ve eksiksiz hâli, ikincisi akıl ve nefis gibi vücûdun bir şey olmuş hâli ve üçüncüsü ise münbasit/yaygın vücûd hâlidir. Vücûdun bu kısmı bütün evrene yayılan bir esir gibidir veya her şeye canlılık ve hayat veren *rahmânın* nefesidir.

Âriflere göre vücûdun tek bir hakikati ve Hakk'a ait olmak üzere tek bir *aynı* vardır. Buna karşılık olarak mahiyetlerin hakiki vücûdu yoktur. Mahiyetler vücûdun nurunun boyası, zuhurunun yönlerinden bir yön ve tavırlarından bir tavidir. Vücûd ve mahiyet birbirinin aynası gibidir.

Sadrâ'ya göre perdeli kişi Hakk'ı eşyanın aynasında görünce diğer görünümeleri reddeder. Düşünsel ve inanca dair ihtilafların çıkış noktası işte burasıdır. Buna göre beşerî bilgi, her ne kadar mutlak olmasa da *mutlakın* bilgisi olması yönünden bütünü zuhur ve yansımasının bilgisidir. Şu hâlde “hakikatler arzında rahatlıkla gezen kâmil kişiler ile kendi ürettikleri fikirlere kul olanlar arasında çok fark vardır.”

Sadrâ kitabın ilerleyen kısımlarında nefsin kemale ermesi, olgunlaşması, velî ve nebîlerin rehberliğine teslim olması gibi konuları izah eder. Şöyle ki, varlığın iniş hareketi heyûlâda sona erdikten sonra heyûlâ ile tekrar yükseliş hareketi başlar. Varoluşu doğuran iniş hareketi insan-ı kâmil ile başladığı gibi çıkış ve yükseliş hareketinin sonu da insan-ı

kâmindir. Bu noktada Sadrâ, felsefe yapmayı insanın varoluşsal yetkinliğe ulaşma faaliyeti olarak görür. Kitap yazmak ve rasyonel faaliyetlerde bulunmak gibi faaliyetler bu yetkinliğin ön hazırlığıdır.

Nedensellik ilkesi çerçevesinde dikey olarak sıralanmış varlık tabakaları insanların da belirli tabakalara ayrılması sonucunu doğurur. Buna göre en üstteki tabakada Hakk'ı Hak ile tanıyan mükâşefe ehli vardır. İkinci tabakayı filozofların büyükleri, üçüncü tabakayı ise iman ehlinin geneli oluşturur. Dördüncü tabaka teslim ehlidir. Bu tabakadakiler hayâl etmeksizin vehmî işleri bile idrak edemezler. Onlar her ne kadar tenzih üzere olsalar da Hak Teâlâ ve melekût âlemi onlara göre cisimsel şeylerdir. Bu grubun altında ise düşüneyenler vardır. Bunlar cismânî olmayan şeyleri dahi tasavvur edemezler.

Sadrâ'ya göre bu tabakalardaki insanlardan birinciler bir şahsı görene, ikinciler onun zihinsel tasavvur ve mahiyetine muttali olana, üçüncüler onun hayâlî sûretine muttali olana, dördüncüler bu şahsın aynadaki görüntüsü görenlere ve beşinciler ise bu şahsın heykelini görenlere benzetilebilir.

Sadrâ “vücûdun her şey olduğu” yönündeki felsefî ana fikrini insana uygular. Buna göre insanın kendisi gibi şahsı da her şey olabilme potansiyeline sahiptir. Bunun için insanın idrak ve iradesi önemli bir işlev görür. İnsan iradesini neye yöneltirse ona yönelik eylemlerde bulunur. Hissî idrak bedensel faaliyetleri; mevhûmî talepler hayâlî ve itibarî gayeleri; aklî idrak, akledilirleri kuşatma ve hissedilirlerin üzerinde yer alan gerçeklik âlemine yükselmeyi gerektirir.

Buna göre Sadrâ insanlık dönemlerini esasta üç ana kısma ayırır. Birincisi Yunan felsefesinin inşasına kadar süren

dönemdir. Bu dönemde hâkim tavrı hissi tavidir. İkincisi Yunan'dan Hz. Muhammed'e kadar ki dönemdir. Bu dönemin hâkim rengi ise akıldır. Üçüncüsü ise Hz. Muhammed'in dönemidir. Onun döneminin hâkim tavrı ise aklın ötesindedir. Bu tutum, rasyonel aklın da bağlı olduğu zirveye doğru yükselişin ifadesidir. Aklın ötesinde bulunan tavrı alış, hâkim tutum olarak sadece ahir zamanda kendisini göstermiştir. Sadrâ bu üç tavrın birleştiği *ahir zamanı*, doğal olarak insanlığın olgunluk dönemlerinin sonu olarak görür. Diğer zamanlarda bu üç tavrın Peygamber, filozof ve ârif gibi bazı şahısların bünyesinde birleşmesi söz konusu olsa da bu tavırların birleşik hâlinin yaşadıkları çağlara hâkimiyeti söz konusu olmamıştır.

Sadrâ kitabın sonunda bir tür epistemolojik tahlilde bulunur. Buna göre nazarî düşünce kuvveti, şeylerin hakikatine nüfûz edemez. Çünkü nazarî düşünce, zihnî mefhumlar oluşturmak ve onları birleştirmek yönünde eylemde bulunur. Vücûd ve nur gibi basit varlıkları bilmek ancak keşfi ve huzurî bilgiyle mümkündür. Tasavvuf metafizikçileri, mutlak anlamda “keşf” derken kastettikleri şey aslında varlığın ve nurun keşfidir. Yoksa insanın sosyal ve bireysel hayatında aklın ve kanunların hâkim olması dışında başkaca bir keşfe ihtiyaç yoktur. Ayrıca soyut akılların nefisleri, nefislerin cisimleri yönetmesini temin etmek için ârif filozofun vücûd ve nurun sırrına ermesi gerekir. Aksi hâlde toplum ve bireyin varlığı, bilgi ve akla dayanmadığından varoluşlarında yetkinliğe eremezler.

Prof. Dr. Ahmet Kamil CİHAN

Kalbin Uyanışı

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla;

Zâtı için, zâtı ile, zâtı üzerine Allah'a hamdolsun. Salât, sıfatlarının şâhidlerine ve tecellilerinin mazharlarına olsun. Bilhassa iki âlemin efendisi ve iki âlemin mertebelerini toplayan, iki neşetin lideri ve âlemlerin özeti Muhammed Mustafa'ya, onun âline ve zürriyetine olsun. O ve seçilmiş masum evlatları, Allah'ın yüce sıfatlarının aynası ve güzel isimlerinin şâhidleridir. Hakk'a irşadlarının ölçüsünce salât, mükafatları da iyilik ve yardımlarının karşılığı kadar olsun.

Evet, ilimlerin en gizlisi, tevhid ilmidir. Makamların en şerefli, mükâşafenin sırlarına ulaşmaktır. Bu bilgiler, ancak yakınlaştırılmışların¹ büyüklerine tahsis edilmiştir. Ancak manevî ve soyut şeyleri görebilen sâlihler, ulvî isteklerine ulaşabilir. Öyleyse bu ilimlerin sûretleri, ancak Hakku'l-Evvel'in kalemiyle gidişatı düzgün ve gittiği yol düz olan kişinin kalbinin sır levhasına yazılır. Böylece kalp, bu dünyaya ilgi duymaktan ve bu aşağı âlemin kesif değerlerine itimat etmekten korunarak iman ve takva cilası ile parıldar.

Ehli zalim² olan bu vahşi köyde haşerat cinsinden ve zarar vericilerinden (elde ettiğini sandığı) maslahatlardan uzak durmakla kalp cilalanır.

¹ Mukarrebün.

² “Derler: ki Ey Rabbimiz ehli zalim olan bu şehirden bizleri çıkar.” (Nisa, 75)

“İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kайдından bir ruh ile desteklemiştir.”³

Beyit:

*Aziz dostlardan hiçbirini,
Sûret memleketini yıkmadan mana mülküne ulaşmamıştır.*

Allah Teâlâ, kerim kitabında ve sağlam sözünde der ki:

“Batıl önünden ve arkasından gelemes. O aziz ve hâkim olandan indirilmedir.”⁴

“Allah, ondan başka ilah olmadığına şahidlik etti. Melekler ve ilim sahipleri de adaleti ayakta tutarak buna şahidlik ettiler.”⁵

Allah Teâlâ bu âyette ilmin şerefi ve âlimin faziletinden haber verdi. Öyle ki, kendisini bu sıfatla nitelendirdi. Edebî üsluplara hâkim edebiyatçıya gizli kalmayacağı üzere, Allah Teâlâ gerçeklik hakkında âlim olanların muvahhidler olduğunu bildirdi. Çünkü muvahhidler; üstün, zengin ve Hakk olan Allah’ı açık ve gizli şirkten tenzih ederler.

Şüphe yok ki, tevhid, insanî makamların, ilim ve irfanın yüksek mertebelerinin en büyüklerindendir. Öyle ki, Hakkü’l-Evvel’e, O’nun yakınları ve elçilerine yakınlaşmak için yaptıkları yolculuk tevhidle son bulur. Tevhidin gerisinde Allah’ı yaratılmışlara benzetmekten ve Allah’ın sıfatlarını iptal eden anlayıştan başka elde edilecek herhangi bir makam ve kazanç yoktur. Her kimin -tarif ve hâl itibari ile- tevhid yolunda ayakları kayarsa onun için şirk

³ Mücadele, 22.

⁴ Fussilet, 42.

⁵ Âl-i İmran, 18.

gerçekleşir. Her kimin ayakları tevhidi tanımlarken kayarsa; o ebedi mutsuzluk içinde olur ki, şefaatchilerin şefaati ona fayda vermez. Her kimin ayağı tevhidi hayatında hâl edinme noktasında kayarsa; o gafil ve uyuyanlardan-
dır. Eğer bu kişi inat ve düşmanlık taraftarı değilse tembih, ikaz, hatırlatma ve irşad ile onu gaflet uykusundan kaldırmak mümkün olur.

Gerçek âlim ilimde derinleşmiş kişidir. Allah Teâlâ'nın sözündeki gibi:

*“İlimde derinleşmiş olanlar.”*⁶

Yani ilimleri kaybolmayıp sabit olanlar, şüpheye düşmeyenler ve acabaların kendilerini sarsmadığı kişilerdir.

Günümüzde, mensupları sayılamayacak derecede artan bir topluluk türedi. Onların üzerinde ilmin yerine cehalet hâkim oldu. Hevâları onlarla oynadı. Onların inkârı ilim ve marifet ile uğraşanlara ve dünyanın çekiciliklerinden yüz çevirenlere kadar ulaştı.⁷

Bunlar dediler ki: “İlim büyük bir hicaptır.” -Gerçekten böyledir-. İlim; kalbi gaflet, cehalet, boş boğazlık, aptallık, baş olma sevdası, ülkeleri işgal etmek, şüphelere düşmek, haramlara varmak, makamları kabul etmek, sultanlara yaltaklanmak, fakir, münzevi ve gariban vb. kişilerden uzak durmaktan engelleyip koruyandır. Bunların tersi; ilmin zıddı ve cehaletin sonuçlarıdır.

En şerefli ve en büyük sıfat; bol pay ile Allah'ın bize ödül olarak verdiğidir. Onunla nasıl sevinmez ve iftihar etmeyiz.

⁶ Âl-i İmran, 7.

⁷ Dünyayı ve süslerini amaçlayarak ilim ve maarifle uğraşmayı istediler.

Onu elde etmek için varoluşun iki diyarından da göç ederiz. Onun sayesinde iki varlık âleminden bakışlarımızı kısarız.

İlim için iki büyük şeref vardır: Birincisi; eksikliklerden uzak olan Allah'ın, nefsinin onunla nitelemiş olmasıdır. Diğeri ise onunla has kullarını, peygamber ve meleklerden yakınlaştırılmışları methetmiş olmasıdır. Üzerinde bulunduğumuz onunla nimetlendirilme hali zail olmadığından peygamberlerin varisi kıldık. Tıpkı Peygamberimiz (s.a.a.) buyurduğu gibi:

“Âlimler peygamberlerin vârisleridir.”

Niçin Allah'ın bizi isimlendirdiği isimden başka lakap ve isimler takınıp onları tercih edelim?

Ey sevgili! Bu; ilâhî rumuzlardan, rabbânî sıklardan, zevkî meselelerden, keşf ilminden sayfalarda görünüp ilan edilenlerden ve bu zamanımdaki tevfiğ ve hidayetin vekilinin⁸ gücü ile (yazılan) bir parçadır. Bununla kullarından çok azının kalbine istidatlarına uygun olarak değerli şeylerin sûretini çizdi. Her yönden onun makamına ulaşması ve bütün kapılardan onun cömertlik ve kerem kapısına yapışması için kalbe ilk ve sona dair (mebde ve meâd) marifetin nurlarını akıttı.

Geçen zamanda, ilahî filozofların ve fazilet sahiplerinin anlayışlarının ortaya çıkardıkları; seçkin âlimlerin ilmî metotlarından kabul ettiklerime göre, kitap ve risalelerimde nazar ve araştırma yolu üzere tevhid meselesini tahkik ettim. Ancak burada başka bir ilâhî tavır, yeni ve kutsal bir üslup benimsedim. Bunun kıymetini ancak ahadiyyetin (zâtî birlik) bilgini olan birisi tanıyabilir. Bu üslubun inceliklerini, ancak

⁸ Gaybette olan İmam Mehdi (a.f.) kastediliyor.

gerçekten ârif olanlar idrak edebilir. Hakikatler için dayanak görevi yapan fasıllar oluşturdum. Senin, diğer sâliklerin ve ilim tahsili yapanların faydalanması için asılları topladığım bu kitabı *İkâzü'n-nâimîn* diye isimlendirdim.

Öncelikle sana Allah'tan sakınmayı, bundan sonra ise münakaşa ve inat ehlinden kaçınmanı tavsiye ederim. Kızgınlık ve inattan türeyen nefsânî hastalıkların tadından uyuşmuş olanlara bu risalenin vereceği bir şey yoktur. Bu kişilerin aslî fitratı bozulmuş, gayeleri dünya olmuş, kötü istidattan başka bir şey ellerine geçmemiştir. Kötü istidatlarını, ülkelerde şöhet elde etmek, halkın nazarında parlak görünmek ve maddî şeylere bağlanmak için kullanırlar. İlmî merasimleri ve kitapları incelemelerinde şaşkınlık verici şeylerine şâhid oldum. Onlara ait olduğu için o acayiplikleri her hangi bir inat ve düşmanlıkla inkâr etmek istemiyorum. İlim kapıları ve hakikatlerin marifetinde fitne, zarar, cehalet ve ısrar vb. gibi şeyler onlardan sadır oldu. Özellikle de bu risaleye koyduğumuz anlamlara karşı durum böyledir. Bu anlamların çoğu, avamın çoğunluğunun akıllarından uzaktır. Bu anlamları anlayanlar yalnızca mükemmel akıl sahipleridir.

Benim bundaki özüüm açıktır. Her kim görme özürlü birisine renklerin keyfiyetini ve iktidarsıza cinsel ilişkinin zevkini idrak ettirmek isterse bu ona kolay değil zor gelir. Bilakis her şeye kendisi için yaratıldığı şey kolay gelir.

Muhakkak ki, ben acele ile yazmaktan, şeytanın hatıra getirdiklerinden, nefisten varit olanlardan, zulme dayalı afetlerden, vehme dayanan şüphelerden Allah'a sığınırım. Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-azim/Allah'tan başka güç ve kudret sahibi kimse yoktur.

Bu büyük kaidelerin bilincine vardirmek için, üstü örtük imaları artırmak istemiyoruz. Çünkü akıllı ve gören için işaret yeter. Eleştirel bakışa sahip olmayana açıklamak fayda vermez. Biz bu yüce meseleleri *el-Esfârü'l-erba'a* isimli büyük kitabımızda ayrıntılı olarak açıkladık. Kim ki, bunlara muvaffak olursa ondaki yöne yol bulur. Gerçek şudur ki, zevkî ilimler ve marifete ait makamlar, yazılmış harf ve kelimeleri ezberlemekle hakkıyla kuşatılmaz. Tatmayan bilmez. Çığır açmış ve liderlik yapmakla tanınmış büyüklerin gayesi sadece teşviktir. Onlarda bizim için güzel örnek, razı olunmuş misal vardır. Biz onların eserlerini azık edindik. Bu risalenin yazımında onların nurlarını tesis ettik.

Muhakkak ki, onlar âriflerin büyükleridir. Marifet ve şehadette bu makama öncülleri terkip, tanımlar, kıyasın kural-larını korumak, *tasavvur* ve *tasdik*in⁹ kanunlarına uymakla değil; kalb-i selim, temiz fitrat, tam bir yönelme, huşu ve Allah'a dönmek ile ulaştılar. Allah buyurdu ki:

“İnsanların diriltileceği gün ve Allah’a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün *beni mahcup etme!*”¹⁰

“O halde sen hanif olarak bütün varlığıyla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah’ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur. İnsanların çoğu bilmezler.”¹¹

⁹ Tasavvur, kavramların oluşmasını; tasdik ise önermeyi ifade eder. Kıyas ise önermelerden oluşan öncüller ile bilinenlerden bilinmeye ulaşmak için yapılan akıl yürütmedir.

¹⁰ Şuara, 87-89.

¹¹ Rum, 30.

Ârifler Hakk'ı, özlerde saklı bulunan Hakk'ın kendi nuru ile tanır. ¹² O'na delil ve burhanın ayakları ¹³ ile değil, ayak-kabıları çıkararak ¹⁴ hatta ayaklarını kullanmayarak ve iki oluşumu da terk ederek varır.

“Allah kimin gönlünü İslam’a açmışsa, o, Rabbi katından bir nur üzere olmaz mı?” ¹⁵

Allah başarı, koruma ve yol göstermenin sahibidir. Başlangıç ve son O'na döner.

*Allah'tan iste bu nükteleri ki,
Sendelemeden sonuca ulaşabilesin.
Kur'an'dan birazcık sapanlar
Bir ipe tutunup neyin içine girdiler
O ipin bir suçu yok ey inatçı!
Senin yukarı çıkmaya gönlün yok!*

*Bu çırağ o gözü karartınca
Allah (araya) halk perdesi gerdi.*

¹² Ârifler Hakk'ı Hakk'ın nuru ile görerek tanır.

¹³ Mevlânâ filozofların dayandıkları nazarî düşünceyi tahta ayaklara benzetir. Molla Sadrâ bu benzetmeye telmihte bulunmuştur.

¹⁴ Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda kutsal vadiye girerken ayakkabılarını çıkarması yönünde verilen emre telmih vardır. *“Şüphesiz ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın.”* (Tâ-hâ, 12)

¹⁵ Zümer, 22.

Hazırlık

Ey Tekliğin sırlarına bakan ve kulluk vasıtası ile Allah'a doğru yol alan! Bil ki, şeyler mevcudiyetlerinde üç mertebedir;

Birincisi, vücûdu başkası ile ilgili olmayan mevcûddur. Bu vücûd bir kayıt ile sınırlanmaz. Âriflerin nezdinde O, gizli hüviyet ve hüviyetin gizlenmesi, Mutlak Gayb ve Tek Zât'tır. Taayyün etmemesi itibarı ile Hak Teâlâ'nın zâtıdır. Sırf tenzih makamı, bu mertebeye döner. O ki ismi, tarifi ve sıfatı olmayandır. Marifet ve idrak O'nunla ilgili olamaz. Öyleyse isim, tarif, sıfat, marifet, idrak ve haberle ilgisi olan her şey; akıl ve vehimde mevcut mefhumlardan bir mefhum olur. O ise böyle değildir. O, salt gayb ve mutlak bilimez olandır.

Bazı şeyhlerin sözlerinde O'na şöyle işaret edilmiştir. Alâüddevle-i Simnânî demiştir ki:

Vücûdunun zorunluluğuna olan iman ile Allah'a hamd olsun. O; sınırlı, kayıtlı veya mutlak olmaktan münezzehtir. Ki onun mutlaklığı, bütün sınır ve sınırlayıcıları kuşatan bir vücûda sahip olmağıdır.¹

¹ Çünkü kayıtsızlık ve mutlaklık da bir kayıttır. Şu hâlde “mutlaklık” kendi başına bütün kayıtların menşeidir. Mutlaklık sadece bir kaydın bütünü sınırlamasının olumsuzlanması değil, aynı zamanda tezahür etme ve tecelli etme yönünden bütün kayıtları kendisinde toplama yönünde olumluluk ifade eder. Mutlak, sonsuz biçimde, ancak imkân dairesi içerisinde kendisini görünür kılar.

Ben derim ki: O'nun varlığı kayıtlı, sınırlı olup ve de mutlak olmayınca vücûdu fasıllar ve şahıslardan oluşan kayıtlar ve tahsislerle şartlı olur. Allah bundan yücedir. O'nun zâtının eklentileri zuhurunun şartları olur, varlığının nedenleri değil. Bu, eksiklik, noksanlık ve başkasına ihtiyacı gerektirir. Allah zalim ve inkârcıların dediklerinden uzak olup yüce ve uludur. İki kabul arasındaki fark, akılları kemâle ermiş uzmanlar için kapalı değildir. Onlar hidayet ve velâyet nuru ile kemâle ermiştir. İstidlal ve nazar ehlinin akılları ise bunda hayrettedir. *Mesnevî*'de dendiği gibi:

*Hayret içinde hayrettir bu ey dost,
Bu ne senin işindir ne de benim
İdrakin yıkımı bu dedikodulardır
Kanı kanla yıkamak olanaksızdır, muhaldir.*

Şeyh Konevî dedi ki:

Şüphesiz ki, o, yani sırf mutlaklık, olumsuz bir iştir ki aşkın olan Zâtın künhünden sıfatların, hükümlerin, nitelemelerin ve belirlenimlerin olumsuzlanmasını gerektirir. Niteleme, isim, taayyün veya bunlardan başka bir şeyde sınırlama ve hasretmenin yokluğunu lazım kılar.

İkinci mertebe: Başkası ile bağlantılı mevcuttur. Özel varlıklardan akıllar, nefisler, felekler, unsurlar; mürekkep varlıklardan insan, hayvan, ağaç ve cansızlar gibi mukayyet varlıklardır.

Üçüncü mertebe: Mutlak “yaygın vücûd” mertebesidir. Onun genel olması küllîler yolu ile değildir. Bilakis ilahiyata dair kitaplarımızda anlattığımız üzere başka bir yöndendir. Şüphe yok ki, vücûd sırf ortaya çıkma ve fiildir. Küllî ise ister tabîî isterse aklî olsun müphemdir. Vücudunda ve

hâsıl olmasında onu hâsıl edecek ve var kılacak başka bir şeye eklenmeye ihtiyacı vardır. Bu yaygın vücûd, özel bir nitelik ve belirli bir sıfat ile zapt edilemez. Kıdem-hudûs, önce-sonra, kemâl-eksiklik gibi niteliklerle sınırlanamaz. Bilakis o, zâtı hasebince başka bir şeye eklenmeksizin her varlıksal taayyün ve tahsil ile taayyün eder. Hatta dışsal gerçekler onun mertebelerinden, tavır ve taayyünlerinin yönlerinden kaynaklanır. O, âlemin ve feleğın hayatının aslıdır. Âriflerin örfünde mahlûk onunla gerçeklik kazanır. O, hakikatlerin hakikatidir. Mevcûdât onunla çoğalır. Kadîmle beraber kadîm, hâdisle beraber hâdis, ma'kulle ma'kul ve hissedilen ile hissedilen olur. İşte bu itibarla onun küllî bir mefhum olduğu sanılır. Zikrettiklerimizden dolayı bunun böyle olmadığı anlaşıldı. Mahiyetler ve mevcutlar üzerine yayılmasına dair ifadeler temsil ve benzetme yolu ile yapılan öz/özel işaretlerdir. Böylelikle mahiyetler vücûddan ayırt edilir. Gerekleri ve eserleri dışında vücûd, temsil ve işaretler altına girmez.

Bu vücûdun yüksek varlıklara nispeti, bir yönden ilk heyûlânın şahıslaşmış cisimlere nispeti gibidir. Cinslerin cinsi gibi küllî tabiinin altındaki tür ve şahıslara nispeti, başka bir vecihtendir. Başkaca diğerk cihetler çoktur ve bu iki nispete muhalefet ederler.

Bil ki, bu vücûd; bedihî, genel, sabit ve soyutlama ile elde edilen vücûdun dışındadır. Ve yine ikincisi, ma'kullardan ve itibarî mefhumlardan zihnın tasavvur ettiklerinin dışındadır. Tıpkı bazı büyük filozofların açıkladığı gibi, üçüncü anlamında vücûdun tasavvurundan sonraki misali madde-dir. Dendiği gibi: “Vücûd mümkünün maddesi ve Âlîm ve Hâkim olanın hükmü ile onun için heyetlenenin heyetidir.

Onun hükmü heyete bürünendeki ilmine muvafıktır.”² ‘Genel Araz’ imkân kaydı ile sınırlanması sırasında ona katılan zayıflıktır. Ve *vahdet hazretinden* uzakta ve tamamıyla çokluğun ellerindedir. Onu şeyh ve muhakkık Muhyiddin Arabî (k.s.) kitaplarının farklı yerlerinde “rahmânın nefesi” “hebâ”³ ve “unaka” (*ankanın* çoğulu) olarak isimlendirdi.

² Onun hükmü mahiyetlere dair ilmine uygundur.

³ Allah’ın, içinde âlemin sûretlerini döktüğü şekilsiz madde anlamında tasavvuf terimi. Sözlükte “toz, zerrecik” anlamına gelen kelime, Kur’ân-ı Kerim’de iki yerde (el-Furkân 25/23; el-Vâkıa 56/6) âhirette hiçbir karşılık verilmeyip boşa giden, geçersiz sayılan ameller için kullanılmıştır. Bazı âlimler, buradan hareketle dünyanın değersizliğini ve önemsizliğini hebâ kavramıyla ifade etmişlerdir. Tasavvuf literatüründe ilk defa Sehl b. Abdullah et-Tüsterî’de rastlanan hebâ kavramını sonraki mutasavvıflar âlem-Allah, madde-sûret ve zâhir-bâtın ilişkisini anlatmak için kullanmışlardır. Allah, hebâ denilen şekilsiz maddenin içine âlemin sûretlerini (suver-i âlem, ecsâd-ı âlem) açmıştır. İlk akıl, küllî nefis ve küllî tabiattan sonra varlık mertebelerinin dördüncü ve en aşağı sırasında yer alan hebâ varlıktan o kadar az pay almıştır ki ona yok demek bile mümkündür. Nitekim ismi duyulduğu, cismi bulunmadığı için ona anka da denilmiştir. Hebâ mertebesindeki varlık ancak beyazdaki beyazlık olarak düşünülebilir; beyazlık sadece zihinde, beyaz ise duyuda var olduğu gibi hebâ da sadece zihinde vardır. Toz ve zerreciklerin varlığı güneş olmadan görülmediği gibi hebânın varlığı da onda açılan ve tecelli eden sûretler olmadan anlaşılamaz. Kendi kendine varlığı olmayıp sûretlerle var olduğu için ona sebha da (üzerinde hiçbir şey bitmeyen çorak arazi) denilmiştir (Kâşânî, s. 45). Mutasavvıfların anka veya sebha dedikleri bu kavram filozofların heyûlâ kavramını hatırlatmaktadır. Muhyiddin İbnü’l-Arabî hebâyı “karanlık cevher ve şekil kabul eden madde” diye tarif etmiştir. İbnü’l-Arabî’ye göre tabiatla hebâ birbirini tamamlayan varlıklardır; birincisi etkiler, ikincisi etkilenir; bu etkileşimden küllî

Zikredilenlerden bilineceği üzere onların örfünde ‘mutlak varlık’ veya ‘mevcûd-u mutlak’, el- Vâcib olan Hakk Teâlâ’nın üzerine söylenir. Onların bu vücûddan muradı, vücûdun ilk anlamıdır. Yani bir şey olmaması şartı ile (mücerret anlamda) hakikattir; sonuncu manada, yani vücûdun üçüncü anlamı değildir. Aksi durumda fahiş hataların ortaya çıkması gerekir ki, bu, anlayış sahiplerine gizli değildir. Bu mugalata ve benzerliklerden pek çok sapıklık, inkâr, mübahlık, hulûl ve Hakk’ın noksan sıfatlarla nitelenmesi ve Hakk’ın sonradan olanların mahalli olması gibi sonuçlar doğar.⁴

Bilindiği üzere Allah’ın aşkınlığını ve mutlak kutsallığını kabul etmek, filozoflardan tahkik ehli ve Müslümanların çoğunca şüphe içermeyen karar kılınmış bir yön üzere sabittir. Şiirde dendiği gibi:

Dediklerimi bilen basireti kapanmaz

Onu sadece basireti açıklar tanır.

Bu üç varlık mertebesine vücûd kelimesi ile işaret edilir. Bedihî genel vücûd bu üçünden soyutlanarak elde edilir. Alâüddevle, *Fütûhât-ı Mekkiye Haşiyesi*’nde dedi ki:

cismin sûreti doğar. Tabiat baba, hebâ anne gibi olup külli cismin sûreti bunların eseridir. İbnü’l-Arabî, madde anlamına gelen hebâyâ kabul ettiği sûret tabii ise tabiî hebâ, sunî ise sınaî hebâ adını verir. Meselâ unsurlar bitki ve canlı gibi şeyler için tabiî hebâ, demir de ondan yapılan bıçak, keser ve tel gibi nesneler için sınaî hebâdır (el-Fütûhât, II, 433), Süleyman Uludağ, “Hebâ”, *DİA*, c. 17, s. 147.

⁴ Âriflerin sözlerindeki Mutlak Vücûd, Hak Teâlâ için söylenir. Bazen “Münbasit vücûda” (yaygın vücûda) da mutlak vücûd denildiği olur. Bu iki kullanımın farklılıklarını ve kullanıldığı yerde hangisinin kast edildiğini ayırt edememek zihinsel birçok hatanın işlenmesine neden olmaktadır.

Hak vücûd Allah Teâlâ'dır. Mutlak vücûd O'nun fiilidir. Kayıtlanmış vücûd ise eserdir. Mutlak vücûddan murat, soyutlanmış genel vücûd değil, yaygın vücûddur.

Ârif Şeyh Sadreddin Konevî, *Miftâhü'l-Gayb el-Cem ve't-Tafsîl* isimli eserinde dedi ki:

Mümkünlerin özlerinde yaygın olarak açıkça görünen vücûd, bu şeylerdeki bütün hakikatlerin toplamından başka bir şey değildir. Ona, 'genel vücûd' ve 'mümkünlerin hakikatlerine yayılan tecelli' ismi verilir. Bu, şeyin isimlendirilmesi zihne anlamı yakınlaştıırıp anlamın açık olması için en genel sıfatları; hükmü ve açıklığı yönünden başlangıcı ile olur. Yoksa bu, şeyin kendisindeki işe mutabık bir isim değildir.

Fatiha Sûresi'nin Tefsiri'nde yine şöyle dedi:

Onunla aklî, vehmî, hayalî ve hissî idrakler ile ilgili olan şeylerin hepsi, birlikte ve tek tek, basit mücerret hakikatlerin üzerine bir emir ile fazlalaşmaz. Bu basit hakikatler bölünmeyen bir vücûd üzere bir araya gelirler. Böylelikle kendi nefisleri ile zâhir olurlar. Lakin bazıısı zuhur, hüküm ve kuşatıcılık üzeredir. Bazısı ise diğer bazısına tâbi olur. Bunlardan tâbi olunanlar; illetler ve Hak ile vücûdda O'na tâbi olanlar arasında araçlar olarak isimlendirilir. -Daha önce bunun zikri geçmişti.- Tâbi olanlar ise özellikler, gerekler, arazlar, sıfatlar, hâller, nispetler, malulle ve şart koşulanlar vb. diye isimlendirilir. Sen her ne zaman bu hakikatlere vücûddan mücerret olarak ve bazısına diğer bazıısı ile irtibatlı olarak itibar edersen ondan bir şeyin diğer bir şeye asla muzaf olmadığını görürsün. Bunlar her isim, sıfat, nitelik ve sûretten bilkuvve değil bilfiil hali olur. Daha önce tembihte bulunduğumuz ve zikretmediklerimizden soyut hakikatler için isim, sıfat, terkip, basitlik, zuhur, gizlenme, idrak, idrak olunma, küllî ve cüziye ait olma, tâbi olma ve

tâbi olunma ile nitelenme sabit olur. Bu sabit olma ilk olarak sadece vücûdun hükmünün üzerlerine uygulanması ile sahih olur. Lakin vücûdun taayyünü, mertebelerden bir mertebedeki ciheti ve onun o şeyin hasebince zuhuru iledir. İkinci olarak, hükümlerin bazısının bazısına irtibatı ve bazısında vücûdun eserinin zuhuru iledir. Bunu bil.

Yine zikredilen tefsir kitabında birinci vâcib mertebeye işaret ederek dedi ki:

O, makul bir emirdir. Eseri görülür, ancak *aynı* görülmez. Şeyhimizin şu beytinde bunun üzerine tembihte bulunduğu gibi:

*Cem, aynî vücûdu olmayan bir hâldir
Birler için olamayan bir hükmü vardır.*

İrşad

Vücûdun bu üç mertebesini iyice araştırdın ve tasavvur ettinse bil ki: Vasfı-niteliği ancak bütün kemâl olan, tekliği ve biricikliği ile yüce sıfat ve güzelliklerin kendisinde toplandığı apaçık zat olan Vâcib Hak Varlık'tan neşet eden şey; yaygın olan vücûddur (el-Vücûdu'l-münbasit.) Ona, 'Amâ' 'Birlik Mertebesi' 'Hakikatlerin Hakikati' ve 'Birliğin Tekliği Hazreti' denildiği olur. Bazen de 'Vâhidiyyet' ismi verilir. Sayısal birlikler veya türsel veya cinse ait birliklerden gayrı olmak üzere onun birliği, birin farklı bir yönüdür. Çünkü o, bütün birlerin doğrultucusu ve belirlenimlerin hepsinin menşeidir.

Mümkünlerin heykellerinde yaygın, bir ve basit olan bu vücûd, el-Evvel'den ilk ortaya çıkan vücûddur. Bununla filozofların şu sözünün doğruluğu ortaya çıkıyor: Birden, ancak bir çıkar. Bütün isimleri kendisinde toplayan Allah ismini alması yönünden Hakk'ın vücûdu, toplayıcı zâtı itibarı ile kapsayıcı Mutlak Vücûd'da etki gösterir. Onların nezdinde "Önde Gelen Birlik" ve "İmamların İmamı" isimleri ile resmedilmiş olan Allah isminin topladığı güzel isimlerin hususiyeti yönünden, mutlak vücûd üzerinde artmaya neden olmayan özel vücûdlarda tesir eder. Hak ile halk arasındaki münasebet bu itibar ile sabit olur.

Benzer şekilde zâtının tekliği itibarı ile Vâcib Varlığın Zâtı, nitelik ve oluşuma ait itibarlardan münezzehtir. Her şeyi kendisinde toplayan (el-câmi‘) özün (ayn) tekliği ile beraber, bütün isim ve sıfatları toplaması itibarı ile Allah ismi de aynı şekilde münezzehtir. Öğrendiğin gibi, bu birlik, onda var olan çokluk ve nispet itibarı ile özel varlıkların çokluğunun menşeidir. Hakiki birlik eşyada da bulunur. Bulunmasaydı etki eden ile etki arasında münasebet olmazdı. Tesir ve icat kapısı kapanırdı.

Uyandırma

Bil ki, vücûd lafzı birçok manaya ortak hamledilir:

Birincisi; şeyin zât ve hakikatidir. Vücûd, yokluğu uzaklaştırır ve ona zıttır. Bu manada vücûd Vâcib Teâlâ'ya ıtlak olunur.

İkincisi; soyutlama ile elde edilen mastar manadır. Bu mana Fars dilinde 'hesti ve buden' ile tabir edilir. Aklı başında hiç kimse asla bu anlamda vücûdu zât üzerine isim olarak vermez. Nerde kaldı ki, bütün zâtların ilkesi ve sabit varlıkların aslı olan Yüce Zât'a ıtlak olunsun.

Üçüncü mana; bulunma ve elde etme anlamındadır. Bu manada vücûd nisbî var oluş, hâsıl olma ve sübûta ait varlık için söylenir. Şu sözünde bu manalar geçerlidir: "Home-ros mevcut bir şairdir" veya "Zeyd, kâtiptir." Çoğunlukla bu nisbî vücûd, cihet farklılığı ile beraber yoklukla bir araya gelir. "Zeyd evde mevcutken çarşıda yoktur" sözünde durum böyledir. Yokluk kendini gösterir. Bu manada vücûdun, hariç ile sınırlı olmak kaydıyla, dışarıda varlığı yoktur.

Filozoflar ve -iki Şeyh, yani Muhyiddin Arabî ve Sadreddin Konevî gibi- tevhid ehli şeyhlerin çoğuna göre birinci anlamda vücûd hakiki olarak Vâcib Teâlâ'ya hamledilir.

Urve kitabının sahibi ve *Fütûhât*'a dair bir haşiyenin de yazarı olan Şeyh Alâüdddevle -ki konusu geçmişti- şöyle dedi:

Hak vücûd Allah'tır.

Konevî ise *Nusûs* isimli eserinde şöyle dedi:

Bilakis vücûd, içerisinde karışım olmayandır (baht).

Bizim sözümüz ise şudur: Vücûd ismi, karşıladığı mana anlayışa yakınlaşsın diye konmuştur. Çünkü bu isim, karşıladığı mananın hakiki ismi değildir. Bilakis onun ismi, sıfatının aynısıdır. Sıfatı ise zâtının aynıdır. Onun kemali, kendinden gelen sabit zâtın vücûdunun kendisidir ve kendisinden başkasından değil.

Bazen Şeyh Muhyiddin ve öğrencisi “mutlak vücûd”u gölge vücûd üzerine atfeder. (Bu anlamda kullanırlar.) Onların nezdinde bu “behâ” “amâ” “birlik mertebesi” diye isimlendirilir. Yani ‘mutlak yaygın vücûd’u kastederler, ‘Vâcib Teklik mertebesi’ni değil. *Urve* kitabının yazarı genellikle Mutlak Vücûd’u, Vâcib Teâlâ’ya isim olarak verir. Muhakkak ki ben, onun Şeyh İbn Arabî’ye olan karşı koyuşunun; benzerliğe ve mugalataya neden olan lafızdaki bu ortaklıktan kaynaklandığını zannediyorum. Attar ise vücûdu Vâcib Zât’a itlak edip bunu murat etti:

Varlık Allah'ın zâtıdır;

Bütün varlıklar O'nun âyetlerini içeren bir kitaptır.

Ruhanî varlığı ve etkisi devam eden ârif Celâleddin Rumî *Mesnevî*'de dedi ki:

Biz yoklarız ve varlığımız sendendir;

Sen mutlak varlıksın ve varlığı gösterensin.

Aklın, varlık güneşinin ışığını algılayan usturlaba benzer.

Zâhir âlimleri ve kelim ehline gelince, onlara göre Allah Teâlâ'ya isim vermek şeriatın uygun görmesi iledir. Böyle olunca onlar vücud isminin Allah'a verilmesine iznin olmadığında şüphe etmediler. Nerede kaldı ki, mevcûd ismini de Allah'ın zâtına isim olarak versinler. Allah'ın vücûdla nitelenmesine gelince bunda ihtilaf ettiler. Allah'ın vâcipliğine eksiklik gerektirmeyen her sıfat ve fiilin Allah Teâlâ'ya verilmesi noktasında aralarında ihtilafın olduğu muhakkaktır. Bu sıfat ve fiilin Allah'a atfedilmesi caiz midir? Hem evet, hem de hayır denildi. Doğrusu evettir. Çünkü şeylik ve vücûd mefhumu ve bu ikisi dışındaki mefhumlar, mümkünler ile Vâcib arasında ortaktır.

Urve kitabının sahibi, -Alâüddeve Simnânî- şöyle söyledi:

Vâcib Zât'a ait olan âlem varlık ve yokluğun ötesindedir; bilakis o, varlık ve yokluğu kuşatır.

Açıktır ki Simnânî, onunla vücûdun hakikatini kastetmedi. Bilakis, vücûdun soyutlanmış mefhumunu kastetti. O mefhum vasıtası ile vücûdun Allah Teâlâ üzerine isim olarak verilmesinin yasaklanması; âriflerden ve filozoflardan varoluşçu bir grubun şüphelenmesi gerçekleşir. Öyleyse soyutlama ile elde edilen vücûd kavramının Tek Olan Zât'ın aynısı olmadığında şüphe yoktur. 'Özdeşliği yönünden soyutlanmış vücûd kavramının' zâtın üzerine yüklenmesi doğru değildir. Fakat analiz yapabilme seviyesine erişmiş âlimlerin onun hamlettiği vecihten sözü hamletmeleri ve inkârlarını onun üzerine tertip etmeleri doğru olmaktan uzaktır. Bu nasıl doğru olsun ki?! Filozof ve sûfilerin büyüklerinden bütün muhakkikler Allah Teâlâ'nın zâtının eksiklikle nitelenmekten münezzehtir olduğunu kabul eder. Onlara göre, ancak

fenâya eren sâlikin dışında hiçbir kimsenin Tek Olan Zât'ın hakikatini idrak etmesi mümkün değildir. Sâlikin onu idraki; onda yok olmayı istemesi ve Hakk'ı Hak ile idrak etmek demek olan âriflere has bir yol iledir.

Her kim onların kitap ve ilâhî anlatımlarını (Zeburlarını) tam ve şifa verecek biçimde düşünürse ârif ve filozoflardan hiçbir kimse arasında ihtilaf olmadığı onun için ortaya çıkar. Ve yine ortaya çıkar ki, sonrakilerden bazılarının itirazları -özellikle Şeyh Alâüddevle Simnânî'nin Şeyh İbn Arabî ve öğrencisi muhakkik Konevî'ye karşı *Fütûhât*'ın haşiyesinde yaptığı gibi- asıllarda ve maksatlarda uygunluk olmakla beraber, lafzî tartışma ve ıstılahî ihtilaflardır.

*İbarelerimiz farklılaştı; ancak güzelliğimiz bir
Hepsi bu güzelliğimize işaret ediyor.*

Simnânî, *Fütûhât* yazarına yönelttiği itirazların birinde dedi ki:

Muhakkak ki vücûd, her nitelik ile nitelenen Hak Teâlâ'dır.

Mahşî onun sözüne yazdığı haşiyede dedi ki:

Zikredildiği gibi, Hak Teâlâ'nın Vücûdu, vücûd-u mutlak ve kayıtlanmış vücûd değildir.

Şeyh bunu kabul etmektedir. (Anlaşılan) tartışma lafzîdir. Şeyhin sözünde mutlak vücûddan muradı, mahiyetler üzerine yayılan vücûd olunca her nitelik ile nitelenenin de vücûd olması doğru olur ki, vücûdun üçüncü mertebesi beyan edilirken bu mana geçmişti. Her nitelik (denirken yapılan) bu genelleme öyleyse yaratılmışların nitelikleri cümlesindendir. O, Kadîm ile kadîm; sonradan olan ile sonradır. Âriflerin

hepsi; Hakk'ı, kâinattaki yaratılmışların sıfat ve isimleriyle nitelendirme noktasında, tenzih eder. Âriflerin bu tutum açısından aralarında (ihtilaf etmediğinde) şüphe yoktur.

Onun, “Mutlak ve Vâcib Varlık” kavramlarından kastına gelince, bu, “her bir nitelik ile nitelenen” sözüyle kastedilen manadır. O, her türlü yetkinlik ve zorunluluk sıfatıyla nitelenendir. Zâtı itibarı ile mukaddes olan zâtı -zâtı dışında başka bir sıfat ve haysiyet ile birleşmemesi haysiyetince- bütün aynî sıfatların ve “Zorunlu Zâtı”nın niteliklerinin mısradakıdır. Veya onunla, “mutlak olarak her sıfat ile nitelenen” murat olunur. Bizatihi zâtı ile olmasının itibarı veya zuhurunun mertebeleri ve işlerinin menzilleri olan isim ve sıfatlarının mahzarlarının itibarı; rahmetinin genişliği, kerem ve vücûdunun nüfuzu, lütuf ve şefkatinin yaygınlığı cihetinden daha geneldir.

Kitabının başka bir yerinde dediklerinden birisi şudur:

Nefsü'l-emirde ancak Hakk'ın vücûdu vardır.

Mahşi dipnotunda şöyle yazdı:

Evet; lakin vücûdunun feyzinden cömertliği ve mazharları zuhur etti. Feyiz mutlak vücûd içindir, mazharlar ise sınırlanmış vücûd içindir, feyiz veren ise Hakk'ın vücûdu içindir.

Başka bir yerde dedi ki:

Hak, vücûd olunca ancak odur.¹

Mahşi şöyle yazdı:

Evet, O, Hak vücûddur. Hakk'ın fiili mutlak vücûd, eseri ise kayıtlanmış vücûddur.

¹ Hak, vücûd olursa başkası (vücûd sahibi) değildir.

Müstefad varlığın ve mümkün mahiyetlerin yokluğunu tahkikinden sonra dedi ki:

Şayet uyandın ve aklettiysen seni büyük bir emirle ilgili olarak uyardım. O, zuhurda her şeyin *aymıdır*. Şeylerin zâtlarının aynları (şeylikleri, özleri, mahiyetleri) değildir. Allah bundan münezze ve uludur. Bilakis O, O'dur; eşya da eşyadır.

Mahşi haşiyesinde şöyle yazdı:

Evet, isabet ettin. Bu söz üzerinde sabit ol.

Bunun gibi alıntıların hepsi kavramlar arasındaki ihtilaflar ve açıklamadaki/sunumdaki farklılıklara döner. Ancak her kim ki, Alâüddevle'nin *el-Fütûhât* üzerine yazdığı haşiyeyi iyice incelerse Muhyiddin Arabî, Konevî ikilisi ile Alâüddevle arasında ihtilafın olmadığını yakînen bilir.

Tevhide tutunmak, aklın ötesine ulaşan Allah ehli seçkinlerin özelliklerinden birisi olunca onların, zâhirî düşünce ve fikir erbabının kulaklarına hoş gelen şeylere uygun tabirler bulmaları zordur. Bunun için bazen zâhirî ifadelerinde çelişkiler oluşur. Bu ihtilafların misali, zâhirî yönden İlahî Kitap'ta ve hadis-i şeriflerde gerçekleşmiştir. Her grup, inanç ve görüşlerinin farklılığı ile beraber inancını kitap ve hadislerle dayandırır. Her birisi için bir yol ve yöntem var kılınmıştır. Şeyh Abdullah Ensârî, *Menâzilü's-sâirîn* isimli kitabında seçkinlerin tevhid anlayışına işaretle demiştir ki:

Üçüncü tevhide gelince o, Allah'ın kendisi için ayırt ettiği'dir. Ondan, hak edenlere miktarınca verir. Arınmışlar taifesine sırlarından apaçık gösterir. Onlar bu sırları nitelemeye dilsizdir. Âlimlerin dilleri bu yola işaret noktasında kesiktir. Eğer ibarelerinde süslü nitelemeler ve kitaplarında bunla ilgili fasıllar

varsa bunlar bu tevhidin gizliliğini artıran ibareler, hoş gitmeyen tasvirler, zorluğunu fazlalaştıran şeylerdir. Bu tevhide riyazet ehli ve hâl erbabı ulaştı. Tazim ehli onu hedefledi. Kelamcılar onunla, toplanmanın (ayn-ü cem) kendisini kastettiler. Ancak işaretlerle ortaya kondu. Sonra dil ona dair söz söyleyemedi. Sözcükler ona işaret edemedi. Muhakkak ki, tevhid işaret edilenlerin arkasında olan bir şeydir. Sûfilerin tevhid anlayışına şu beyitler ile icabet ettim:

*Birden hareketle bir birlenmez
Çünkü her kim O'nu bu anlamda birlerse inkârcıdır
Her kimin sözüyle nitelediği tevhid
Birleyenin iptal ettiğinden âridir
Onun O'nu tevhidi, onun tevhididir
Bir için O'nu niteleyen nitelemesidir.*

Haber Vermek

Sûfilerin büyüklerinden tahkik makamına ulaşmış ârifler ‘vücûdun tek bir hakikati ve Hakk’a ait olmak üzere tek bir ayn’ı olduğu noktasında anlaştılar. Buna göre onun dışındaki mahiyetlerin hakiki vücûdu yoktur. Mahiyetlerin mevcudiyet durumları yalnızca vücûdun nuru ile boyanmaktan ibarettir. Akledilir soyut kavram olmaları vücûdun zuhurunun yönlerinden bir yön ve onun tecellisinin tavırlarından bir tavidir. Bütün mazhar ve mahiyetlerde zâhir olan, bütün işlerde ve taayyünlerde görünen, ancak vücûdun hakikatidir. Her ne kadar mazharlarında farklılıklar, işlerinde sayısal çokluk ve haysiyetlerinde fazlalık olsa da bu böyledir. İmkân, şeylik ve ikincil düşünülülerden diğer kavramlar gibi mümkün mahiyetlerin; kendisi ile görmenin gerçekleştiği, akıl ve hislerin etkilendiği dışsal varlıkları ve zâtları yoktur. Bilakis mümkünler, zâtları yönünden gerçekliğı olmayanlardır. Ezelden ebede kadar mahiyetler, helak olmuştur.¹ Mevcut olan da-ima ve sürekli Hakk’ın zâtıdır. Tevhid vücûd içindir. Çokluk ve ayırt etme ilim içindir. Öyleyse vücûdun biri yönünden birçok mana ve pek çok mefhum anlaşılır.

Hak olan vücûd zâtında zâtı için bir zuhura sahiptir. O, gizlilerin en gizlisi ve bizatihi fiilî zuhur olarak isimlendirilir. Onunla göklerin ruhları ve yerlerin gölgeleri aydınlanır.

¹ Varlıkta silinip gitmişlerdir.

Mahiyet ve a'yân-ı sâbitenin hükümleri, ortaya çıktıkları nur ismi ile isimlendirilen *vücûda* ait tecelliden ibarettir. Mahiyetler dış dünyada yaratılamadıkları için ayrışamazlar; yaratma ve tesirin onlarla ilgisi olmadığından vücûd mahiyetlerden farklılaşır. Bu sebeple vücûdun hakikati, bilaraz sayısal ve niceliksel çokluk ile nitelenir, bizzat değil. Mahiyet ve vücûdun hükümlerinin her birisi diğerinde yansır. Vücûda ait tecellide tekrar ve çokluk olmaksızın o ikisinden her birisi diğerinde diğerinin hükümlerinin zuhuru için ayna olur. Âyet-i kerimede buyrulduğu gibi:

*“Emrimiz ancak bir tek emirdir. Göz kırpması gibidir.”*²

Sayısal çokluk ve tekrar yalnızca mazhar ve görüntülerdedir, tecelli ve fiilde değildir. Allah Teâlâ'nın fiili; yaratma ve etkileme olmaksızın mahiyetleri aşikâr kılan bir nurdur. Mahiyetlerin sayısal çoğalmasa bu nur iledir. Bu durum, tıpkı güneş ışığının karşılıklı aynalarda yansıyarak çoğalmasa gibidir.

Keşf ve şühûd ehli imkâna ait mahiyetlerin yokluğa ait işler olduğunda ittifak etti. Bu yokluk anlamı olumsuzluk edatı ‘ل’ ve ‘لا’nın veya bu ikisine dâhil başka kelimelerin ifade ettiğia anlamda değildir. Veya üste olmaklık, göreliler, küllî, cüz’î, türsellik vb. gibi mantukî anlamlar gibi, zihni itibarlar ve ikincil düşünülürlerin yokluğua anlamında da değildir. Bilakis o, nazari ilim sahiplerinin kararlaştırdığı gibi, *nefsü'l-emrin* yönlerinden bir yönde olup zâtî mertebesinde bizatihi mevcut olmayan anlamındadır. Çünkü vücûdu olmayan kendi nefsinde mevcut olamaz. Ve yine başkasının tesiri ve feyiz vermesi ile mevcut olması mümkün değildir. Tam aksine mevcut olan vücûd; onun tavırları, işleri

² Kamer, 50.

ve yönleridir. Mahiyetin mevcudiyeti sadece arazî yönden, vücûdun mertebeleri ile ilgisi vasıtası ve tavırlarının değişmesi ile. Denildiği gibi:

*Varlık kemal derecesinde sâridir
Taayyünler itibarî şeylerdir
Mevcut ise itibarî şeylerden değildir
Sayıları çoktur; lakin sayılı tek şeydir
Sen ve ben varlık zâtının ârırlarıyız,
Varlık kandilinin parmaklıklı kafesiyiz.*

Mümkünlerin hakikatleri, ezelden ebede yoklukları üzerine bakidir. Onların vücûddan istifade ettikleri şey onlar için hakiki vücûd olmak yönünden bir sıfat değildir. Evet, onlar hakiki vücûdun mazharları ve görüntüleridir. Şu sebeple ki onlar, zâtında yok olmaya devam etmekle beraber vücûdun aşağı doğru inişi dolayısıyla hâsıl olan imkânın içeriğiyle birleşirler.

*İki âlemde kara yüzlülük mümkünden ayrılmaz
Allah her şeyin en iyisini bilendir.*

Muhakkiklerin sözlerinde açık işaretler, hatta ezelden ebede mümkünlerin yokluğuna dair latif açıklamalar vardır. Bu nokta da Allah Teâlâ'nın şu sözü sana yeter:

“Onun veçhi hariç her şey helak olucudur.”³

Şeyh ve âlim Muhammed Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*'da âriflerin niteliklerine dair şu sözleri söyledi:

Onlar gözleri ile Allah'tan başka mevcudun olmadığını gördüler. Muhakkak ki *“Onun vechi hariç her şey yok olucudur.”* O,

³ Kasas, 88.

vakitlerden her hangi bir vakitte yok olucu değildir. Bilakis o, ezelden ebede yok olucudur. Bu, ancak böyle tasavvur olunabilir. Muhakkak ki her şey zâtı olması yönünden itibara konu olunca salt yokluktur. Eğer ‘Hakku’l-evvel’ cihetinden vücûdun ona ihsan edilmesi itibara konu olursa görülür ki, zâtı yönünden mevcut değildir. Fakat o, yaratıcısını takip ettiği cihetle, sadece Allah’ın bir vechi olarak mevcuttur. Öyleyse her şeyin iki vechi vardır: Kendisine yönelik vechi ve Rabbine yönelik vechi. Kendisine yönelik vechinde o, yokluktur. Rabbine yönelik vechinde ise o, mevcuttur. Öyleyse Allah’tan ve O’nun vechinden başka mevcut yoktur. Şu halde ezelden ebede “O’nun vechi dışında her şey helak olucudur.”⁴

Eğer mümkünlerin yokluk durumlarını tahkik etmek istersen, *el-Esfârü’l-erba’a* kitabımız ile âriflerden iki şeyh; İbn Arabî ve öğrencisi Sadreddin Konevî’nin kitaplarını incele. Onları bu konuda yetkin bulursun. Konevî, *en-Nefehât*’ta dedi ki:

Mümkünlerin yokluk olmaları, işlerin sayısal çokluğunun ‘yalın birlikte’ fenâ olmasından ibarettir. Bu hal, onlara ait işlerin yenik düşmüş halidir. Bunun aksi, emrin her şeyde kendi halince zuhurudur, emrin kendi hasebince değil. Bu büyük mecazlarla, âriflerin inanç ve mezheplerinin binası, müşâhede ve görme üzeredir, delil ve burhan üzere değil. Dediler ki: Biz inançlarımızı; tevil etmeksizin Kur’an ve hadis üzere tatbik edince o ikisinin delalet ettiği zahir üzerine mutabık bulduk. Bildik ki, o, şüphe ve zan olmaksızın Hak’tır. Kelamcı ve zâhir ulemanın te’villerini reddettik. Çünkü onların tevillerinin Kur’an ve sünnete ve yine oruç, namaz, hakiki zühd, haramlardan uzaklaşma ve takva gibi dinî mücadele ve şer’î alıştırmalardan bizim için hâsıl olan gerçeğe ve tekrar ede gelen keşşlerimize

⁴ Kasas, 88.

muhalef olduğunu gördük. Hak Teâlâ ve ilâhî isimleri hakkında teşbih, eksiklik ve cisimleştirme gerektirmeyen bir yönden, hadis imamları, usûl ve fıkıh âlimlerinin nezdinde muteber olduğu üzere âyet ve hadisleri zâhirî delillerine ve ilk anlamlarına hamlettik. (Konevî'den yapılan alıntı burada bitti.)

Bazı âlimler dediler ki: “(İlkemiz) inanılan ilâhî haberleri *te’vil* ve *iptal* edilmeksizin bulundukları heyet üzere icra etmektedir.”

Derim ki: İlâh-i kelamın yorumlanmasından murat, kendisi için konulan anlamın gayrında bir manaya hamledilmesidir. *Ta’til* ise lûgat anlamının kabulüne dayanmaktır. Farsça şiirde dendiği gibi:

O’nun vasfında delil gösterilirken

Söz teşbihe (başvurur) ve suskunluğa ara verilir.

Onlardan bazıları âyet ve haberleri te’vil edenleri kâfir ilan etti. Muhakkiklerin çoğu hatta hepsi Kur’an’ın ve hadislerin zâhirî manalarının hak ve doğru olduğuna inandı. Bu zahiri manalardan daha açık olmayan başka mefhum ve te’villeri olsa bile bu böyledir. Peygamber (s.a.a.) sözünde geçtiği üzere:

“Muhakkak ki, Kur’an’ın bir zâhirî bir de bâtinî var. Bir haddi, bir matlâı vardır.”

Eğer âyet ve hadisler Allah’ı cisimleştirme ve yaratılanlara benzetmeye sapmaksızın ilk anlamları ve zâhirlerine yüklenmezse onların insanlığın bütününe inşinin ve halkın geneline gelişinin bir anlamı olmazdı. Bilakis bu takdirde bunların inşi halkın şaşırıp sapmasına neden olurdu.

İnsanlar Kur’an ve hadislerin müteşabihlerini anlamada üç gruptur: Birinci grup, ilimde derinleşenlerdir. Onlar Allah

Teâlâ üzerine herhangi bir eksiklik atfetmeyi gerektirecek zihinsel bir kusura düşmeksizin müteşabihleri birincil anlamlarına yüklerler.

İkinci tabaka, ilim ve eleştiri ehlinin zâhir ulemasıdır. Onlar âyet ve hadisleri nazarî kanunlarına ve araştırmalarda kullandıkları öncüllere uygun olarak te'vil ederler. Çıkarımsal aklî tavrın ve nazarî ilmin ötesine ulaşamazlar.

Üçüncü tabaka ise Hanbelîler, hadisçiler ve dilcilerden somut düşünenlerdir. Bunların zihinsel kavrayışları görünürler âlemi ile sınırlıdır. Bu karanlık çukurdan bakışlarını kurtaramazlar. Vâcib ile mümkün, kadîm ile hadîs varlığı birbirine katarlar. Onların ilahları ya cisim veya cismanî bir şeydir. Allah, zalimlerin dediklerinden büyük bir ululukla uzaktır.

Cisimleştiren ve te'vil yapan her iki taife de görünürlere bir gözü kör olarak bakmaktadır. Sadece zihni idrake sahip olanlar sol gözü görene, diğer grup ise sağ gözü görene benzer; ancak her ikisi de bir gözü kör deccal gibidir.

İlimde ve görmede derinleşmiş kâmile gelince o, her mümkünün iki cihet sahibi bir terkîp (zevc-i terkibi) olduğunu bilir. Sağ gözü ile Hakk'a nazar eder. Bilir ki, her şeyde feyz veren ve zâhir olan O'dur. Her hayır, kemal ve fazilet O'na döner. Sol gözü ile yaratılmışlara bakar. Bilir ki, yaratılmışların Yüce ve Büyük Allah dışında sahip olduğu herhangi bir güç ve kudreti yoktur. Onların işi, ancak işleri ve tecellileri kabul etmektir. Onlar kendi zatlarında yokluklardır. Her eksiklik, afet ve zayıflık onlarda sona erer. Mümkünün zâtı, varlığa ait asıl renkten ve Hakk'ın nurunun aydınlığına sahip olmaktan uzaktır. Denmiştir ki:

*Kadeh ve şarap öyle şeffaftı ki
Öyle benzeştiler ki iş karıştı
Sanki o şarap oldu; orta da kadeh yok
Ve yine sanki o kadehtir; ortada şarap yok.*

Allah Teâlâ'nın şu âyetleri bu anlam cihetindendir:

*“Her nereye dönerseniz Allah'ın vechi o yöndedir.”*⁵

*“Allah her şeyi kuşatandır”*⁶

*“Allah onların halini kuşatmış ve her şeyi inceden inceye sayıp dökmüştür.”*⁷

*“O, göklerde ve yerde ilah olan Allah'tır.”*⁸

*“O, İlk ve Sondur, Zahir ve Batın'dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”*⁹

*“Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Onun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.”*¹⁰

*“Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görür.”*¹¹

*“Biz insana şah damarından daha yakınız.”*¹²

Kur'an'da bu âyetlerin benzerlerinden çok vardır. Hatta şu âyetlerin benzerleri daha çoktur.

⁵ Bakara, 115.

⁶ Nisa, 126.

⁷ Cin, 28.

⁸ Enam, 3.

⁹ Hadid, 3.

¹⁰ Kasas, 88.

¹¹ Hadid, 49.

¹² Kaf, 16.

“Göklerde ve yerde olanlar Allah’ındır”¹³

“Göklerin ve yerin mülkü Allah’ındır.”¹⁴

“Dikkat edin yaratma ve emir O’nundur.”¹⁵

“Doğu ve batı Allah’ındır.”¹⁶

Bu âyetler özel tevhidi içeriyor. Te’vil eden ve teşbihe sapan, aşırı giden ve geri kalan her kişi; ilim ve marifette derinleşenlerin yolu olan orta yoldan sapar. Bu yüzden şu âyetin iki tarafına, sebep anlamı ifade eden ‘ف’/fe harfi gelir.

“Doğu da batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır.”¹⁷

‘Fe’ harfinin öncesine yüklenmesi, tevhid manasının en açık delilidir. Aksi durumda sebeplik için bir yön kalmazdı. Düşün.

Bu konuda söylenen sözlere gelince aktarılamayacak kadar çoktur. Bildiğin gibi keşf ve vücûda şâhid olma yolunda olanların delil ve açıklamaya ihtiyaçları yoktur. Onların nezdinde, bahsetmek veya tartışmak kınanmıştır. Onlar keşf ve görmeyi “basiret” ve “delil” olarak isimlendirirler.

“Ben ve bana tâbi olan, basiret üzere davette bulunuruz.”¹⁸

“Deki: Muhakkak ki ben Rabbimden açık bir delil üzereyim.”¹⁹

¹³ Bakara, 284.

¹⁴ Maide, 120.

¹⁵ Araf, 54.

¹⁶ Bakara, 115.

¹⁷ Bakara, 115.

¹⁸ Yusuf, 108.

¹⁹ Enam, 57.

Tescil

Âlemde olan hiçbir şey yoktur ki aslı; ilâhî bir hakikate dayanmasın ve içinde Rabbânî bir sır olmasın. Çoğunlukla Hak kendisini, aklî (rasyonel) delilden uzak ve mûnezzeh olması (tenzih) üzerinden, akli delili ayakta tutan olarak niteledi. Ancak aklın tavrı ötesinde ilâhî bir güce sahip olanlar bunu kabul eder. Bununla beraber onlar, Allah'ı avamın anlayacağı biçimde nitelerler. Böylece Allah'ı tenzih etmekle beraber onu nitelemenin (teşbih) sebebi bilinmiş oldu. Bu bilgi, akılların fikir ederek ve nefislerin ise bakarak elde ettiği bilginin/ıdrakin ötesindedir. Halk sürekli olarak teşbih makamında, akıllılar ise tenzih makamındadır. Allah kendi ehli için bu iki tarafı bir araya getirmiştir. İki mertebe arasını cem etmekle onları şereflemiştir.

Her kim ki, bunu bilmezse, Allah'ı hakkıyla takdir edememiştir.¹ Her kim ki, Allah için “*O'nun benzeri hiç bir şey yoktur. O iştendir, görendir.*”² demezse, O kişi ikilikçidir (düalist). Her kim, Allah'ın, Âdem'i iki eliyle yaratmadığını söylerse Allah'ı hakkıyla takdir edememiştir. Soyutlama nere cisimleştirme nere? Bölünme nere bölünmenin yokluğu nere? Tevhid nere sayısal çokluk nere? Bunları ancak ilimde derinleşenler bilir?

¹ “Allah'ı hakkıyla takdir edemediler” (Enam, 6/91 ve Hac, 22/74) âyetlerinden iktibas edilmiştir.

² Şura, 11.

Tembih

Bil ki, bilenin vücûdu mücerred ve nuranî olursa bizatihi bilen olur. Çünkü zâtı, zâtı için zuhur eder. Çünkü bir şeyin gizlenmesi cismanî heyûlâda olduğu gibi, ya nurunun zayıflığı, ya da vücûdunun azlığı ve eksikliğindendir. Veya cismanî varlıklarda olduğu gibi, vücûdunun hissedilebilir şeylerle yetinmesindendir. Ayrık (mufarık) varlıkların durumu böyle değildir. Peygamber'den (s.a.a.) bu yönde bir nakilde bulunuldu. Buyurdu ki:

“Ben apaçık bir uyarıcıyım.”

Eğer şey bizatihi bilen ise zâtı başka bir şeyin sebebi olur. Şüphe yok ki, bu şeyi de bilir. Eğer tam ilim kâmil illet ile olursa tam ilmin ma'lûlû ile beraber olması gerekir. Meşşâilerin çoğunun kabul ettiği gibi, şey ile olan aklî ilim akleden ile ma'kulün birliğini gerektirir. Bunlar filozof Porfiryus'un arkadaşları ve öncüleridir. Porfiryus, Meşşâilerin lideri Aristoteles'in en büyük öğrencilerindendir. Kitabında onu kınayan kişi akıl ve ma'kul konusunda onun makamına ulaşamamıştır. Akıl edicilik ve akledilirlik konusunda meramını ifade eden bir tür birleşmeyi ise idrak etmiştir. Bunun üzerine Felsefecilerin Reisi *el-Mebde'* ve *l-me'ad* isimli kitabında dile getirdiği eleştirdiği düşünceden dönmüştür. *Eş-Şifâ'*, *en-Necât* ve *el-İşârât* vb. diğer kitaplarında ise çelişkiye düşme pahasına buna karşı koymuştur. Hakkın tahkiki yönünden bu makamda daha geniş

bir yol açılması gerekir. Şeyh ve Muhakkik Sadreddin Konevî bu konudaki sözü *en-Nusûs* ve *en-Nefehâtü'l-ilâhiyye* gibi kitaplarında uzattı. Söylediklerinin özü şudur: Şeyin bilgisinin hâsıl olması ve marifetinin kemali, bilinen bu şeyle birleşmeye dayanır. Şey ile birleşme, bilen ile bilinen arasındaki ayrımların yok olmasıylaadır. O ise vücûdda bir olmaktır ki, onunla her şey arasında hakiki ve ilâhî bir emir olsun. Bu, aykırılık olmaksızın iştiraki; diğer emirler ise bu şey ile ötesindeki her şey arasında ayrımı gerektirir. Bu sıfatlar, *mevt* ve *neşetler* yönündendir. Bil ki, insanın mevcûda dair cehaletinin nedeni, ayrılık yönünde iki şey üzerine hüküm vermesi yönünde kendisine galip olan şeydir.

Sonra dedi ki:

Eğer dersin ki, kendisinden kendisini ayırt edememesi ile birlikte şeyin kendisine dair cehaletinin nedeni nedir? Deriz ki: Bil ki, Hakk'ın tecellisi her şeyde sâridir. Her şeyde belirgin, kendisine aklî ve hissî bir işaret ile işaret edilen değildir. O, beraberliğin sırrıdır. Varlığının sebebi ve onu ayakta tutucu bu sır yönünden her şey, sonsuzdur. Bir isim, sıfat, mertebe veya başka bir kayıtlı kayıtlı değildir. Tekli, toplu, hissî, aklî taayyünü yönünden bu sır, zâtı için bir veya birçok şartı gerekli kılan hükümler, gerekler ve itibarlar eklenir. Her taayyün ile belirginleşmiş gerekler ve özelleşmiş hükümler bu gerekler olmaksızın hakiki marifete ulaşmaya engeldir. Her ne zaman gerekir hükümlerin hakikatleri olması yönünden hakikatin hükmü galip gelirse Hak ile kendisi arasındaki sabit hakikate aidiyetinin sağladığı imtiyaz yönünden taayyün ederek kendisi bilinir. Hakk'ın mertebesinin ve hükümlerinin marifeti, Hakk'ın mertebelerinden birisine ve hükümlerinden bir hükme nispetinin marifeti ile insan için hâsıl olur. Bunu anla. Bu ilim ilimlerin en incisi, en derini, kıymet olarak en yücesi ve en şerefliidir. Allah, hakka iletendir.

Vehim ve Tembih

Şeytanî vehmin üzerlerine hâkim olduğu bazı cahil mutasavvıflar akıllarının zayıflığı ve inançlarının yetersizliğinden âriflerin dilinde “ahadiyyet makamı”, “gizli hüviyet” ve “gizlilerin gizlisi” gibi nitelemeler ile nitelenen tek olan zâtın mazhar ve mecaller olmaksızın bilfiil tahakkuk etmediğini¹; bilakis sûret âleminin ruhanî ve cismanî güçlerinde tahakkuk ettiğini sandılar. (Onlara göre) Allah бүtünü zâhir kılandır, başkasını değil. O, “büyük insan”ın hakikatidir. “Küçük insan” ise onun bir nüshası ve örneğidir. Şu söz utanç verici bir küfür ve sırf zındıklıktır. Onu ancak akıldan küçücük bir payı olmayan en aşağı bir kişi söyler. Bu çirkinliği büyük sûfilere nispet etmek katışiksız bir iftira ve büyük bir töhmettir. Onların sır ve kalpleri bu iftiradan uzaktır. Onların cahilliklerinin sebebi, mutasavvıfların büyüklerinin, vücûdu, çoğunlukla ‘oluşa ait gölgesel bir varlık olarak’ isimlendirdiklerini sanmaları uzak bir ihtimal değildir. Ve yine onların, vücûdu taayyün ve özel varlık mertebelerine yükleyip sonra vücûdun

¹ “Bazı taklitçi cahil mutasavvıflar için ârif âlimlerin yolunda hâsıl olanlar ortaya çıkmadı. Çünkü onlar irfan makamına ulaşamadılar. Akıllarının zaafı, inançlarının yetersizliğinden ve nefisleri üzerinde hâkim olan vehim sultanı yüzünden tahkike eremediler.” *Esfâr*.

üzerine onların hükümlerini yüklediklerini, sanmalarıdır. İbn Arabî'nin *et-Tedbirâtü'l-ilâhiyye*'deki şu sözü bu yönden değerlendirilebilir:

Vücûda giren her şey sonludur.

Konevî ise *Fâtîha Sûresi'nin Tefsiri*'nde dedi ki:

Hariçte aynî olan ki bu vücûd ve yaratma dairesinden hariçtir.

Miftâhu'l-gayb'da ise dedi ki:

Vücûd, gizli olan hüviyetin tecellilerinden bir tecellidir. Zâta ait diğer hâller gibi belirgin bir hâldir.

Şeyh Alâüddevle, *Şârid ve Vârid* isimli risalesinde şöyle demektedir:

Çünkü onun üstünde -yani tabiatın üstünde- salt yokluk âlemi vardır. Yokluğun karanlığı sonradan var olan vücudun nuru ile kuşatılmıştır. Orada -yani karanlıklarda- hayatın kendisi bulunur.

Bu sözü, *Medâricü'l-meâric* kitabında söylediği söze işaret eder:

Bil ki, hayat sahibi âlemin üzerinde varlık âlemi bulunur. Varlık âleminin üzerinde sevgi dolu mülk âlemi vardır. O'nun âleminin sonu yoktur.

Ortaya çıktığı üzere onların yokluktan muratları, bazen bu tür bir gölgemsi varlığın mukabilidir. Bu isimlendirme hakikat yolu ile olmasa bile bu böyledir. Tam aksine bu, mecaz yolu ile. Çünkü onların örfünde vücûd, eserlerin nedeni ve oluşların çıkış kaynağıdır. Ve yine onların

vücûddan muratlarının, bilinen ve kendisinden haber verilen olması mümkündür. Aklın zâtını marifetine ve hüviyetinin künhüne yol bulamadığı her şey bu manada mevcut değildir.

Mücerred (bi şartı lâ) ve bilinmezlerin bilinmezi olması kaydı ile hakiki *Bir*'in insanlardan birisi tarafından görülmesi ve idrak edilmesi, ancak eserleri ve mazharları yönü ile olabilir. Bu anlamda onun başkası için mevcut olduğu doğrulanamaz. Bunun üzerine vücûd bazen vicdan kelimesinden elde edilen üzerine söylenir. Aynı zamanda o, “bağıl varlık”a döner. Bu varlık Hak Teâlâ’dan olumsuzlanı. Öyleyse ona ulaşmak, onun zuhuru bir kişi için ancak taayyün ve zuhurları yönünden mümkün olur. Ancak onun tahakkuku zâtı ve kemâli kendisi ile. Vücûdu bilfiil olup bilkuvve değildir. Varlığı vücub ile, imkân ile değil. Onun zâtı, zâtı ile zâtı üzerine “gizli hazine” olarak tabir edilen salt birlik mertebesinde zuhur eder. Bu ortaya çıkıştan sonra diğeri üzerine zuhur gerçekleşir. Hatta bu da zâtı üzeredir. O, mazharlarında bir tavırdan diğerine devam eden bir zuhurdur. Hadiste “*Bilinmeyi sevdim ve yaratıkları yarattım.*” denir.

Bu ikinci zuhur ilâhî kayyum zâtın akıl, nefis ve cisim aynasında müşâhedesidir. O, ârifin ve her görenin idrak organlarında, her zeki ve aptalın, âlim ve cahilin şuurunda, zuhurun derecesine göre açık ve gizli olarak olgunluk ve noksanlık yönünden şeylerin sahip olduğu idrakin mertebesince zuhur eder. Zuhurattaki çokluk, işlerdeki farklılık zâtın birliğini zedelemes. Onunla Vâcib’e ait olan mükemmellik kirlenmez. Ezeli ve sabit varlık olduğu durumdan ayrılıp herhangi bir değişikliğe uğramaz. Bilakis

o, şu an, beraberinde hiçbir şeyin olmadığı hâl üzeredir.
Denildiği gibi:

*İnsanın yüzü bir tanedir
Ancak sen aynalarda onu çok görürsün.*

İkaz

İnce anlayışından gizli kalmasın ve gözüne perde inmesin! Muhakkak ki vücûd, nurun eş anlamlısıdır. Manası ise açığa çıkmayı ve bu çıkışın mertebelerini ifade eder. Karanlık ise nurun yokluğundan ibarettir. Öğrendiğin üzere nur vücûddur, yokluk ise karanlık ile eş anlamlıdır. Nurun dereceleri karanlığın dereceleri gibi bazen hakiki bazen ise izafi olur. ‘Gerçek yokluk’ vücûdun mümteni olmasına döner. Gerçek karanlıktan, ancak lafızda veya zihinsel değerdendirme hasebince bahsedilebilir. Bunun dışında ona dair haber vermek ve üzerine bir hükümde bulunmak söz konusu değildir. İzafi yokluklar vücûdun kusurlu mertebelerinden ve bilfiil olmada-açığa çıkmada noksanlıklarının derecelerinden ibarettir. Şunun gibi ki, hissedilebilen güneş ışınları; perdelerin yoğunluğu veya inceliği ölçüsünde alaca karanlık mertebelerini oluşturur. Bulut, su ve yeryüzü de bir tür perdeye benzer. Şiddetli karanlık ile gölge arasındaki fark da bunun gibidir. Birincisi, nurun aslının yokluğudur. İkincisi ise nurun tamam ve kemâlinin yokluğudur. Keza salt yokluğa -ki bunun köken olarak vücûddan payı yoktur- mümteni denir. İzafi yokluk ise mümkünâtın eksiklikleri, aklî, nefsî ve cismî zâtlarının kusurlarıdır. Onlar fiilî olmayı sağlayan ilke, feyiz ve nurdan doğduktan sonra vücûddaki mertebelerine göre olgunluklarını kaybederler.

Muhakkik Muhammed Gazzâlî, “Allah göklerin ve yerin nurudur.” âyeti üzerine yazdığı *Mişkâtü'l-envâr* isimli tefsirinde dedi ki:

Nurun açığa çıkma, açığa çıkarma ve bu ikisinin mertebelerini ifade eden anlamında olduğunu öğrendiğinde bilirsin ki, yokluğun saklılığından daha şiddetli bir karanlık yoktur. Çünkü karanlıkta olan ışığı olmayan olarak isimlendirilir ve o görülemez. Öyleyse her ne kadar kendinde mevcut olsa da göz onu göremez. Kendinde ve başkası için varlığı söz konusu olmayan nasıl olur da karanlığın son sınırında olmayı hak etmez? Onun mukabilinde vücûd vardır. Vücûd ise görünür kılındır. Bir şey eğer zâtında izhar edici değilse, başkasını zâhir kılamaz. Şu halde mevcut olan Allah Teâlâ'dır.

Derim ki: Hakiki vücûd zuhurun bütün yönleri açısından bizatihi zâhirdir. O, kendisinden gayrını da ortaya çıkarır. Onunla, onun için, onunla birlikte, onda ve ondan mahiyetler zuhur eder. Eğer var oluş sahasına çıkanların zâtlarında o zuhur etmeyip de kendisini bizzat, mahiyetleri ise bilâraz zâhir kılması olmasaydı; yönlerden bir yönde mahiyetler mevcut olmazdı. Hatta yokluk perdesi ve gizlenmenin karanlıklarında kalır giderlerdi. Şu halde bilindi ki, kendi tanımları içerisinde zâtı hasebince mahiyetler varlıktan ve zâhir olmaktan aridir. Zuhur ve vücûd onun gayrında olanları onun üzerine atar. Mahiyetler kendi zâtlarında zâtları he-lak olan, vakitlerden bir vakitte ve mertebelerden bir mer-tebede değil de ezelden ebede hakikatleri bâtlı olanlardır. Farsça şiirde denildiği gibi:

*İki âlemde kara yüzlülük mümkünden ayrılmaz;
Allah her şeyin en iyisini bilendir.*

Peygamber'in (s.a.a.) şu sözünde bu mana tercüme edilmiştir:

“İki dünyada fakirliğin yüzü karadır.”

Hakiki vücûdun ve bizatihi gerçek Bir'in var oluşun her bir mertebesinde zuhuru ve işlerden her bir işe doğru inişi; mümkünlerin mertebelerinden her bir mertebesinde zuhuru ve a'yân-ı sâbiteden bir a'yânın belirginleşmesini gerekli kılar. Varlığın iniş mertebeleri daha çok; vücûdun merkezinden uzaklaşış daha fazla oldukça yoklukların (imkânın) ve karanlıkların vücûd ile nitelenerek zâhir olması, vücûdun a'yanların mazharları ile perdelenmesi, tecelli yerlerinde sûretler ile gizlenmesi ve var oluşun boyası ile boyanması daha çok olur. Belirginleşmelerden her birisi olgunluk mertebesinden düşüşü; yüksek gayelerden, nurun şiddetinden ve vücûdun kuvvetinden inişi gerektirir. Mertebelerden her birinde daha çok gizlenme ve düşüş olur. Zayıf idraklerde zuhuru daha şiddetli ve güçlüdür. Kuvvetli idraklere kıyasla durum bunun aksidir. Tıpkı yarasa ve onun dışındaki canlıların gözlerinin, güneşin ışığına kıyasla mertebeleri gibidir. Bu yüzden insanların vücûda nail olmada son derece noksan olan cisimleri idrak etmesi, son derece kuvvetli varlıkların ve şiddetli nurun sahibi olan nuranî ayırık varlıkların idrakinden daha kolay olur. Bu ayırık varlıklardan daha kuvvetli olanı, *yaratıcıları* ve *var kılıcılarıdır*. O, *nurların nuru* ve *varlıkların varlığıdır*. Öyle ki, onun vücûdunun şiddeti ve zuhurunun kuvvetini, gözler ve bakışlar idrak edemez. Akıllar ve fehimler onu kuşatamaz. Bilakis his ve vehimler ondan sakınırken akıl ve fehimler onu anlamakta isabet edemez.

Zayıf idrakliler; yoklukların ve farklı mahiyetler ile boyanmış, zıt anlamlı var oluşların eşlik ettiği perde ve örtülere sahip olan düşük varlıkları idrak ederler. Onların hakikati manada birdir. Farklılık ululukta ve düşüklükte, gizlenme ve zuhur, kemal ve noksanlıktadır. Mevcut varlıkların zatlarında ihtilaf yoktur. Ancak aralarında önce ve sonraya kalma, açık ve gizli olmada ihtilaf olabilir. Mertebelerden her bir mer-tebe belirgin vasıfları, imkâna ait özel nitelikleri gerektirir. Onlar filozofların ıstılahında “mahiyet”, keşf ve müşâhede ehli nezdine “a‘yan-ı sâbite” olarak isimlendirilir.

Tanrı misali, hissedilirler âleminin güç ve egemenlik sa-hibi güneşinin ışıklarının derecelerine bak. Kendisinde rengi olmamakla birlikte camların renkleri ile nasıl boyandı. Onun ışığında olsa olsa ancak parlıtların şiddeti ve noksanlığının farklılığı vardır.

Her kim (düşünürken) camlar ve renklerini kendisine dayanak yaparsa hakiki ışıktan ve inişi sırasında oluşan gizli mertebelerinden perdelenir. Işık ondan gizlenir. (Işığın ha-kikatinin ondan gizlendiği) bu kişi vücûdun soyutlama ile elde edilen mefhum olduğunu ve (varlık-mahiyet ayrımında) mahiyetin asıl ve hakiki olduğunu düşünen kişi gibidir. Her kim, ışığın renklerine şâhid olursa bilir ki, onlar camlara ait-tir. Işığın kendisinde rengi yoktur. Böylece ışık ona aşikâr olur. Bilir ki ışık, mertebeleri istidatları rengince a‘yanların sûretlerinde zâhir olur. Bu kişi, vücûdun mertebelerini *vâcib* ve Hakk’ın vücûdunun parlıtları; ilâhî sırf nurun zuhuratı olarak kabul eden kişi gibidir. Bu nur, a‘yanların sûretlerinde zâhir olur, imkâna ait mahiyetlerin boyası ile boyanır. Vâcib İlâhî Hüviyet’ten yaratılmışların sûretleri ile gizlenir. Bu ma-nalara uygun olanı Farsça şiirinde Şeyh Şebüsterî ne de güz-el nazmetti:

Bütün dünyayı O'nun cemâlinin ışığı gör
Hak O'nda bedahetinden dolayı gizlidir
Akıl nuruyla Nurlu Zât görülür
Parlak kaynağı gören kafa gözüdür
Lakin parlak kaynağını görmek istediğinde
Başka bir göze ihtiyaç duyarsın
Çünkü kafa gözünün gücü yetmez
Sudan yansıyan parlak güneşi görmeye
Ondan daha az ışık yansıyınca
İdrakinde ona dair bir bilgi oluşur

Zikredilenlerden anlaşıldı ki, mümkünler -ister latif ruhanî olsunlar isterse kesif cismanî olsunlar- Hak Teâlâ'nın zâtı için perdedirler. Tıpkı hadis-i şerifte geldiği gibi:

“Allah Teâlâ'nın nur ve karanlıktan yetmiş bin perdesi vardır. Şayet bunlar açılışaydı yüzünün heybetinden onu gören her şey yanardı.”

Ve yine bilindiği üzere bu hicâblar bir yönden onun zâtını zâhir kılarken bir yönden de gizler. Bu, bulutların yerdeki karartılarının güneşin ışığını ve bulutun varlığını zâhir kılmasına benzer. (Yerdeki karartı ikisinin varlığına delildir.) Meşhurlardan bazı kişiler bu makamda ne güzel söylediler:

Ey varlık her şey senin varlığın karşısında siliktir
Varlık birdir, zuhuruysa türlü türlüdür
Yüzünün güneşi, dünya güneşinin aksine,
Bulutta aşikârdır, ayıklıkta gizlidir.

Gazzâlî, Mişkâtü'l-envâr'da dedi ki:

Şu halde açık olan yol, şeylerin zıtları ile bilindiğidir. Zıttı olmayan değişmez. Hâller onun için görünürler âleminde benzeşti. Onun nurunun, parlaklığın şiddetinden gizlenmiş

olması uzak bir ihtimal değildir. Ondan gaflette olmak ziyasının aydınlığındandır. Zuhurunun şiddetinden yaratılmışlardan gizlenmiş olan ne kadar münezzehtir. Onlardan nurunun parlaklığından dolayı gizlendi.

Şeyh Alâüddevle, *Fütûhât*'a yazdığı haşiyede dedi ki:

Eğer perdeler olmasaydı Hak zâhir olamazdı. O, zuhurun son sınırında olduğundan gizli bir hazine oldu. Bu aziz bir sır olup ona ancak Allah'ın emin kulları muttali olur.

Ve yine *Medâricü'l-meâric* adlı risalesinde dedi ki:

Latifliği ve zuhurunun son sınırdaki olması ve gözlere yakınlığının aşırılığından gözler onu idrak edemez.

Hidayet

Her kim ki, Hakk'ı yaratılmışlardan istidlalde bulunarak tanırsa Hakk'ı gerektiği şekliyle tanıyamaz. Her kim ki, yaratılmışlara bakmaksızın Hakk'ı Hakk ile tanırsa Hakk'ı Hakk ile tanır. (Ancak böyle olmakla beraber tanıyan kişi) Hakk'ın kendisi değildir. Sen birincisinde yukarı doğru yükselen iken, ikincisinde aşağı doğru inen olursun. Birincisi, göklerin ve yerin yaratılışı üzerine düşünme yoludur.

“Öyle ki onlar için onun Hak olduğu ortaya çıksın.”¹

İkincisi, Hakk'ın üzerine değil de O'nunla onlar üzerine şahid getiren sıddıkların yoludur. Buna şu âyette işaret edildi:

“Rabbinin, her şeye şahid olması yetmez mi?”²

Onlar Hakk'ın meczubu ve sevgilisidir. Onlara, nafileler ile yaklaşma hadisinde işaret edildi.

Hakk'ın marifetinin mazharlar vasıtası ile hâsıl olmasının mümkün olmadığındaki sır, bunun aksinedir.³ Bu, nazarî ilimlerde zikredilen “illetin vücûdu şahsiyeti ile beraber ma'lûlün varlığını gerektirir” kaidesinin ifade ettiği değildir. Bu konuya dair araştırmalara başvurulunca ortaya çıktığı

¹ Fussilet, 53.

² Fussilet, 53.

³ “Eşyanın bilgisi Hakk'ın bilgisi ile elde edilir.” sözündeki sırrın aksinedir. (Çev. Notu)

üzere ma'lûlün vücûdu illetlerden birini gerektirir, ma'lûlün hususiyetleşmesini gerektirmez. Çünkü o, tam değildir. Bilakis ondaki sır şudur: Ma'lûl, illetin taayyün ve tavırlarından birisidir. Her kim ki, illetin hakikatini bilirse illetin iş ve tavırlarını da bilir. Aksi durumda her kim ma'lûlû tanırsa illeti ancak bu özel yünden tanımış olur. Bu, şuna benzer ki, her kim ki, bir insanı küçük-büyük, çukur-tümsek, yakın-uzak, parlak-buğulu olmaları yönünden farklı birçok aynada görürse onu ancak görüntünün hususiyetinin gerektirdiği şey ile tanır. Bunun gibi, ayna olması yönünden aynanın aslında rengi yoktur. Böylece ayna, şahsın sûreti için mazhar olur. Aynı bunun gibi a'yan-ı sâbite vücûdun nurundan ve yokluktan halidir. Böylece sabit a'yanlar, *hakiki vücûdun güzelliğinin mazharları* olurlar.

Aynada gözüken renkler aynanın bizzat değil, mecazen sıfatıdır. Mahiyetlerin mevcudiyetinin hâli de böyledir. Zira sen vücûdun, mahiyetin sıfatı olamayacağını ve mahiyetin, ancak bu kayıtla mevcut olduğunu öğrendin. Hatta vücûd; mahiyeti mahiyetin sıfat, kabul ediciliği, *nurların nuruna uzaklık ve yakınlığı* kabul derecesi ölçüsünce zâhir kılar.

Mahiyetin ilmî varlığa ait bir yönü olunca onun yokluğu hakiki yokluk olamaz. Bilakis onun yokluğu, izafî yokluktur. Öğrendiğin gibi, o, tek olan zâtın işleri sayısınca onda eriyip gitmiştir.

Konevî, *Nefehât'ta* der ki:

Her mevcudun hakikati, Rabbin işlerinden olması cihetinden onun kendisindeki ilmî sûretten ibarettir. Her mevcut bu ilmin sûreti ve mazharıdır.

Hakikatte Hakk'ın işlerinin aynası ve zâtî tecellileri izafi yokluklardır. İkincil gölgemsi varlıklar sadece bu iki işten hâsıl olur. Bu varlıkların sebebi, zâtî tecellilerin hâsıl kılması ve zuhurudur. Zâtî tecelli her şeyi kuşatan rahmet ve yaratma sıfatıdır. Eşyanın ilimden a'ynî varlığa çıkarılması vücûd nurunun vuku bulmasından ve onun, ilâhî tecelliyi kabul genişliği miktarınca her bir mümkün hakikatin heykellerine yayılmasından ibarettir. Bir olan hakikat iledir, çok olan ise tecelli ve zuhurun mahallinedir.

Daha önce geçtiği üzere hakiki vücûd ve a'yan-ı sâbiteden her biri, bir yönden başka bir hükmün ortaya çıkması için birbirinin aynasıdır. Bu yargı, iki şeyh; İbn Arabî ve Konevî'nin kitaplarından elde edilen sonuçtur.

Bazı yorumcular dediler ki: Muhakkak ki, a'yanlar, Hakk'ın vücûdu için aynadır. Aynada, ancak aynada görünenin vücûdu ve sûreti görünür. Yaratılmışlar olarak isimlendirilen mevcut varlıklar, Hakk'ı tanıtıcı sûretlerdir. Onlar zâtlarından dolayı illetlidir. Çünkü Hakk, izafetle değil bizatihi yücedir. Mevcutlar da böyledir. Onların vücûd kokusu almaması gerekir. Çünkü mümkün özler ilmî sûretlerde sabit, dışarıda ise sabit değildir. (Yani mümkün varlıklardır.) Onlar için iki itibar vardır: Birincisi, onlar Hakk'ın vücûdunun, isim ve sıfatlarının aynasıdır. İkincisinde ise Hakk'ın vücûdu onların aynasıdır. Birinci itibara göre, dışarıda ancak aynaların sayısı itibarınca Hakk'ın vücûdu taayyün eder. Bunun örneği, sen birçok aynaya bakınca ayna sayısınca her bir aynada senin sûretin gözüktür. Bu durumda hariçte, ancak varlık vardır. A'yanlar bulundukları hâl üzere ilim mertebesinde olup, vücûdları yokluktur. A'yan-ı sâbite vücûd kokusu almamıştır. Bu, Hakk'ın galebe çaldığı muvahhidlerin lisanıdır.

İkinci itibarda vücûdda ancak a'yanlar vardır. Hakk'ın vücûdu onların gayb âlemindeki aynasıdır. Hak, ancak iz-zet, cemâl ve celâl perdesi arkasında tecelli eder. Bu, kendisine yaratılmışların galebe çalan kişinin lisanıdır.

Muhakkik ârife gelince, iki tane aynayı müşâhede etmek-ten geri kalmaz: A'yanların ve Hakk'ın aynası. Sûretler bu iki aynada ayrılmaksızın ve birbirinden seçilmeksizin bulunur.

Tahakkuk edip ortaya çıktığı üzere dış âlemdeki a'yanların aynasında ancak Kahhâr ve Tek olan vücûd zâhir olur. Birli-ğinin açıklığı, kâinata ve sonradan yaratılanlara karışmaya-cak kadar kutsal olan zâtı, ezeli zâtında ve vücûdunun son-suzluğunda sürekli olarak bulunduğu hâli ile beraber vücûd evinde ondan başka kimse yoktur.

Âllâme Nisâbûrî “*Kullarım sana beni sorarlarsa, ben on-lara yakınum.*” âyetinin tefsirinde şöyle dedi:

Âlemdeki zerrelere bir zerre yoktur ki Nurların Nuru onu kuşatmış olmasın, üzerinde kahrı olmasın, ona yakın olmasın, hatta ona onun varlığından daha yakın olmasın. Bu durum sadece mücerret ilmiyle değildir. Ve yine sadece yaratma ve icat anlamında da değildir. Bilakis cahillerin kınamasını gerektiren bazı tabirler ile beraber hayal dışında başka bir sözün keşfedemeyeceği başka tür bir şeydir.

Konevî *Nusûs*'ta dedi ki:

En büyük şüphe ve perde, a'yan-ı sâbitenin eserlerinin üzerinde gözükmesini gerektiren *tek* olan vücûdda çokluğun vaki olduğunun (sanılmasıdır.) Sanılır ki, a'yanlar vücûdda başka bir vücûd ile zâhir olur. Hâlbuki yalnızca O'nun eserleri vücûdda zâhir olur. A'yanlar (özler, bir şeyleri) görünür kılmadığı gibi, kendileri de ebediyen görünmezler. Çünkü onlar, zâtları dolayısıyla zuhuru gerektirmezler.

Nurlandırma

Umulur ki, sen zekâyı esas alırsın ve böylece sana, a'yanların Allah Teâlâ'nın ilmindeki zuhurunun asla bir farklılık içermeksizin hariçteki varlığı mertebesince olduğu; yoksa farklılığın ne (a'yanların) zâtında ne de itibar hasebince olmadığının bilmek kolay gelir. Çünkü hariçteki mümkünlerin vücûdları, *aynı* ile Allah Teâlâ'nın onları bilmesinin aynıdır. Yerinde tahkik edildiği üzere, Allah Teâlâ'nın ilmi huzurî ve şâhid olma esasıncadır. Bazı Meşşâî filozofların görüşlerinde olduğu gibi, zihnî ve zihinsel belirme (irtisamî) ile değildir. Bilginin dışsal varlıklar ile ilgisi ilâhî filozofların açıkladığı üzeredir. Mümkünlerin var oluşlarının Hak Teâlâ yönünden bilinir olmaları ilk olarak, toplu olması yönünden mümkün varlığın gayb hâlinde olur. Bu durumdaki bilgi “Ana Kitap/Ümmü'l-Kitab” olarak isimlendirilir. “Kalem-i A'lâ/En yüce kalem”, ayrıntıların toplu olarak bulunduğu akli âlem ve kutsal ruhtan ibarettir. Sabit kılınan ve iptal edilenlerin yazıldığı *levha* iki yüzü olan bir levhadır. Öyle ki o, felekî nefislerde olanların ayrıntısını içeren bir âlemdir. Kaza ve kader bu iki mertebededir. O, yani “Ana Kitap” *en yüce kalem*den *levh-i mahfuza* yazdığı şeyler için yardım ister. Levh-i mahfuz, ezelden ebede şeylerin sûretleri için bir seferde mazhar olur. Mümkünlerin bu mertebedeki varlığı, ağacın tohumda gizli olan varlığı ve altın paraların iksirdeki hâli gibidir.

Allah Teâlâ'nın eşyaya dair ilminin mertebeleri vücûdun zuhurunun tabakalarının aynıdır. Onun ilmi, birbirini takip eden maddî hissedilir varlıkların vücûdunun aynı olan şeylerin cüz'î yönden bilgisinde sona erer. Lakin varlıklarının birbirini takip etmesi şahsiyetlerin yenilenmesindendir. Çünkü bu tür varlıkların, bazısı bazısına kıyasla var olur ki onların varlık kabı dardır. Ama yaratıcısının katındaki huzuru ile icat edicisinin katındaki şühûdu arasındaki müsülüne kıyasla onlar; yenilenme, peşi sıralık, hazır olma, kaybolma gibi zaman ve mekâna ilişme cihetinden -var oluşa tâbi olanlarda hâsıl olan şeyler söz konusu olmaksızın- bir mertebededir. Bu, bütün varlık mertebelerini toplayan Kayyûmî şâhid olmanın kapsayıcılığından dolayıdır. Bu son mertebe, ilmî yönünden Allah Teâlâ'nın Habîr/Haberdar olan olarak isimlendirilmesidir. O, vücûda bağlı olarak hâsıl olan sonrakı mevcutların vücûdunun kendisidir. Allah Teâlâ'nın şu âyetlerinde buna işaret edildi:

*“Ant olsun, içinizden cihat edenleri ve sabredenleri belirlinceye ve durumlarınızı ortaya koyuncaya kadar sizi deneyeceğiz.”*¹

*“Allah ve Resulü amellerinizi görecektir.”*²

Allah Teâlâ'nın ilminin keyfiyeti hakkında çok şerif tahkikatlar ve ilâhî derin konular vardır. Biz bunları nazarî bahisler içeren kitaplarımızda sunduk. Bu yazılanların bilinmesi, özel tevhide dair meseleleri öğrenmekte kuvvetli bir yardımcıdır. Senin o yazılanlara tekrar tekrar başvurman gerekir. Tabi ki o yazılanların ehliysen ve bunları öğrenmek için yaratıldıysan.

¹ Muhammed, 31.

² Tevbe, 94.

Feyizlendirme

Bil ki, mümkünün şeyliğı iki yöndendir: vücûdunun şeyliğı ve onların nezdinde sabitlik ile tabir edilen mahiyetin şeyliğı. Birincisi, âlemlerden bir âlemde, mertebelerden bir mertebede mümkünün zuhurundan ibarettir. İkincisi ise mahiyetin, 'vücûdun nuru ve vücûddan (zihin vasıtasıyla) soyutlanmayla' bilinmesinin kendisidir. Bu durumda Mu'tezile'nin sandığı gibi, mahiyetin yaratma ile alakası, yaratmada tesir sahibi olması ve vücûddan ayrık bir şey olması söz konusu değildir. Sen, mahiyetin mevcudiyetinin vücûdun sıfatı olmadığını öğrendin. Bilakis vücûd mahiyet ile ma'kul ve malum olur. Daha önce işaret edildiğı üzere kendisine şâhid olunan vücûddur, mefhumu ise mahiyettir. Bu şeylik ile mümkünün mahiyeti mümteniden ayırt olunur. Rububiyete ait feyzi kabul eder. "Kün/Ol" emrini işitir. Rabbinin emri ile vücûd dairesine girer. Âyette şöyle dendiğı gibi:

*"Biz bir şeyin olmasını irade ettiğimizde sözümüz ona 'ol' demektir. O da olur."*¹

Bu, mümkün için mahiyetin şeyliğidir. Onun Vâcib'e ait emri ve ilâhî feyzi kabulü vücûdun nuru ile hükümlerinin zuhurundan ibarettir. Sayısız defa zikri geçtiğı üzere mahiyetin vücûdla nitelenmesi değildir.

¹ Nahl, 40.

“İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti.”² âyetinde insandan olumsuzlanan şeylik, vücûdun şeyliğidir. Peygamber’in (a.s.) “Allah var iken O’nunla beraber başka bir şey yoktu.” sözü ile bu âyetin ifade ettiği anlamın çelişkili olmaması gerekir. Bilindiği gibi, ârifler ve sûfiler nezdinde mümkünler ancak şeyliğe ait sabitliklerdir. (A’yan-ı sâbite, sabit özler) Ancak mecazî anlamda vücûda ait şeylerdir, gerçek anlamda değil. Bunun için bu taifenin şeyhi Ebü’l-Kasım Cüneyd-i Bağdâdî “Allah var idi ve beraberinde kimse yoktu” sözünü işitince dedi ki: “Şimdi de aynıdır.”

Şeyh Alâüddeve *Fevâidü’l-akaid* isimli risalesinde Allah ehlinin sıfatını şöyle zikretti:

Onlar, hulûl ve birleşme şüphesi içerisinde olmaksızın birlik makamına ulaşırlar. O varken beraberinde başka bir varlığın olmadığı, Rablerinin güzelliğini seyrederler. O’nun şu anda da öyle olduğunu bilirler.

Devamla (bu risalede) dedi ki:

“Onun vechi dışında her şey helak olucudur”³ âyetine nazar et. “Yeryüzü üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır”⁴ âyetini şek ve şüpheyi düşmeksizin iyice düşün. Bu makam birlik makamıdır.

Mahiyetler ve a’yân-ı sâbite -kendi başlarına mevcut olmasalar da mevcudiyetleri yönünden helak olmayı istemeyle birliğin özünde helak olmuşlardır ve helak oluşları mevcudiyetlerinin bir yönüdür- özdeşlik cihetinden zatlari itibarınca

² İnsan, 1.

³ Kasas, 88.

⁴ Rahman, 26.

ve akli tahlil sırasında ayırt olunmaları ve vücûddan temyiz edilmeleri itibarı ile çokluk, eksiklik ve kınanma hükümlerinin menşei oldukları bilinmesi gerekenlerdendir. Mahiyetlerin lazımları olan kötülük ve afetler onlara döner. Böylece onlar Hak için eksikliklerin ona nispet edilmesinde koruyucu olurlar. Çünkü mahiyetlerin lazımları da yaratılmamıştır. Gerekirleri için sabit bir yaratıcı ihtiyacı duymadan sabittir. A'yan ve mahiyetlere ait yokluk yönü; asıl olarak sapıklık, şaşkınlık, inkâr, mübahlık ve hikmetin bâtlı olmasının menşeidir. Şöyle denildi: “Eğer itibarlar olmasa idi hikmet bâtlı olurdu.” Çünkü mahiyetin şeyliğinin itibarı ve gerekirlerinin ona istinadı bu âlemde vuku bulan kötülük problemini; özleri kusurlu, cevherleri eksik ve istidatları kötü olan bazı kullardan sadır olan küfür ve günah sorunu gibi birçok sorunu çözer. Kader sırrı ondan gözüktür. Bununla beraber muvahhidlerden bazı tahkike ulaşmış olan kişiler a'yanın şeyliklerini, zuhurundan önceki bir mertebede zâtının aynı olan tecellilerinin sûretleriyle ilgili olarak bâtunluğu ve ilmi itibarınca Hakk'ın işleri cümlesinden saydılar. Fakat bu meseleye dalmak zayıf akılları hayrette bırakır. Bu sırrın zarar vermediği, kendisi için saptırıcı bir fitne olmadığı çok az âlim vardır. Bu âlimler ilimde derinleştikleri için, yol alışlarının gücü, kalplerinin sağlamlığı, akıllarının istikamet üzere olması sebebi ile Hakk'ın çizgisinden ve doğru yoldan sapmazlar.

Sadreddin Konevî, *en-Nefehâtü'l-ilâhiyye* kitabında şu sözü ile buna işaret etti.

Eğer O'nun işleri aynı zamanda birliğinde gizli olan zâtının hükümleri ise lakin orada mükemmel olanların bileceği bir ayırt edici vardır. İşte burada Allah'ın diledikleri dışında kimsenin kurtulamayacağı sahili olmayan bir deniz vardır.

Ve yine Konevî şöyle dedi:

Zuhurun mutlaklığı hüküm yönünden eşya için ve ayn yönünden vücûd içindir. Hükmi zuhurun görülen şeyin ayırt edilmesi ile taayyün etmesi; bir yönden mutlak vücuda nispetle kuşatıcı ilmi mertebelerden her bir mertebede vücuda ait zuhurun belirmesi, başka bir mertebedeki belirmesinin ortaya çıkışından dolayı muhaliftir. Aynı şekilde bir mertebedeki hükmü diğer mertebedeki hükmünden farklıdır. İki zuhurda toplayıcı bir emir ile ortaklığın hâsıl olmasını sağlayan şey, her birinin diğerinden ayırt edilmesini sağlayan şeyin gayrındadır. Bir şeyden bir şeyde bir şey için sabit olan, bir veya çok şartlardır. Veya da bir veya daha çok şartın yokluğu onun için sabit olmaz veya ondan uzaklaştırılmaz da. Şart üzerine dayarılan ya hal ya zaman ya mekân ya da bunlar dışında bir şey olur. Bütün mertbe ve hâllerdeki her belirlenmeye nispetle taayyün eden vücûdun hükümlerinin, bu yönden ve ayrıntı olmaları cihetinden, sonu yoktur. Her ne kadar usûllerin sonu ve sınırı olsa da bu böyledir.

Tecelliler

Umulur ki, sen önceden zikredilen şeylerden hareketle şunu analiz ederek anlarsın. Her ne zaman tek olan vücûd, şeylikleri ve bunlara bağlı gerekirleri hasebince farklılık taşıyan mahiyetlerden bir mahiyet üzerine tecelli ederse hak, bâtılın üzerine atılmış olur. Vücûd her birinde mahiyetin durumunca zâhir olur. Vücûd tecelli ve feyiz verme mertebelerinin her birinde özel bir sıfat ve belirgin bir nitelik ortaya çıkarır. Düşüş mertebeleri hasebince vücûddan soyutlanarak elde edilen bu sıfat ve nitelikler filozoflar nezdinde “mahiyetler”, ârifler nezdinde zihin hasebince özelleşmiş varlıklardan önce olan, dışarıdaki varlığı yönünden onlara tâbi olan “a‘yan-ı sâbite” olarak isimlendirilir. Mahiyetler arasındaki farklılık zâtları hasebinedir.¹ Varlıklar arasındaki fark ise şiddet ve zayıflık, önce ve sonra olma ile yüce ve aşağı olma arasındadır. Toplarsak, vücûd hakiki zâtî birliği ile her bir şeyin durumuna göre zâhir olur. Bunun misali farklı yerlerden geçen su gibidir. Bir kısım su tatlı bir kısmı ise çorak olur. Ve yine güneş ışığının zâtı itibarı ile renksiz olması ile beraber camların renkleri ile renk kazanması gibidir.

Şeyh Sadreddin Konevî bazı hadisleri şerh ettiği risalesinde dedi ki:

¹ Çünkü mahiyetler, zâtları dışında gerçekliği olmayan farklı anlam, tanım ve şeyliklerdir.

Zâtında sınırlanmış farklı vasıflardan uzak olması yönünden her bir şey, zâtında gayet latiftir. Böyle bir şeyin zuhur ve taayyünü her bir belirginleşme, mertebe ve âlemin hakikatine göredir. Onun taayyün ve zuhuru belirginleşenin durumu ve gerekli mertebenin kabul ediciliği hasebince olur.

Ortaya çıktığı üzere görünörlere ve tecellinin üzerinde gerçekleştiği yerlere nispet edilen fiiller ve sıfatlardan her biri bir yönden o yer için sabitken diğer bir yönden ise ondan olumsuzlanır. Çünkü her bir özel mevcudun zât ve mahiyetinin bir ciheti ve yine vücûdu ve zuhuruna ait bir ciheti vardır. Hakk’a düşen, mahiyetler üzerine vücûd bahşetmektir. Hamd ve şükür, şeylerin üzerine hayır (vücûd) ihsan eden içindir.

Sen her mümkünün mahiyet ve vücûd, zâtî imkân ve başkası ile vücûb kazanma olmak üzere iki cihet sahibi olduğunu; ona izafe edilen ve ondan olumsuzlanan şeylerin doğru olduğunu -her birisi bir yönden geçerlidir- öğrendiğinde Allah’ın, peygamberlerinin ve velîlerinin kelimadaki tenzih ve teşbihin bu iki cihete döndüğünü öğrenmiş olursun. Her ikisi çelişki ve te’vil olmaksızın zâhirlerine yüklenir. Yaratma, feyiz, fiilî olma, tamamlama, ortaya çıkarma ve ayakta tutma Allah’ın kudreti tarafından gelir. Kabul edicilik, noksanlık, bozukluk, zayıflık, yok olma, silinme, yenilenme, zeval bulma; yaratılmışlara ve onların kabiliyetlerine aittir. Bazıları bunu şöyle nazma döktüler:

*Oluş ve kemale eriş o cihettendir,
Her an değişmekse bu cihetten.*

Kabul edicilerde, imkâna ait hakikatlerde ve mahiyetlerdeki farklılık, sadece “ezelî kaza” diye isimlendirilen en kutsal feyiz verme (feyzü’l-akdes, taşma) eyleminden hâsıl olur.

O, Allah'ın ilminde en uygun ve en üstün biçimde sabit olmaktan ibarettir. Çünkü onlar Hakk'ın zâtının aynı olan isim ve sıfatlarına tâbidir. Hariçteki mahiyetlerin vücûdu Hakk'ın üzerlerine vücûd bahşetmesi iledir. Buna da vakit, zaman, madde ve istidatlar yönünden “feyz-i mukaddes” denir. O, haricî varlıkların kaderinin *aymıdır*. Takdir Allah'ın ilmine tâbidir. Her ikisi vücûdda Hak Teâlâ'nın vücûdundan ayrılmaz. Bu; eşyanın hudûsu, yenilenmesi ve bazısının huzuru ile diğer bazısının zeval bulmasına aykırı değildir. Bu sözün tahkiki; zaman, dehr ve sonsuzluğun (sermed) bilgisine dayanır. Bu manaların bütünü yaratıcısına nispet yönü; zât, sıfat ve onun fiilleri olması yönünden fiillerinde değişimi gerektirmeyenin mukaddes yüzüne döner. Allah Teâlâ'nın zamanları ve mekânları kuşatıcı ve çevreleyici mukaddes yüzü yönünden kuşatmasının izahı sözün uzamasını gerektirir. Bu risale bunun beyan edilmesinin yeri değildir. Bunu bazı kitaplarımızda analiz ettik. Konu ile ilgili olarak doğruyu bulmak isteyenler o kitaplara baksınlar.

Burada Eş'arîlerin söylediği yönden değil de başka bir açıdan Allah Teâlâ'nın melekleri ve peygamberleri ile konuşmasının niteliğini açığa çıkar.

Sonuç olarak eksiklikler, mümkün varlıklardaki kınanası şeyler mahalle ve kabul ediciye döner, yoksa varlık olması açısından varlığa dönmez.

Böylece Allah Teâlâ'nın buyurduğu iki âyet arasındaki çelişki sanısı yok oluyor. Birinci âyet şudur:

*“Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir.”*²

² Nisa, 79.

İkinci âyet ise:

*“Onlara bir iyilik gelirse, ‘Bu, Allah katındandır’ derler. Onlara bir kötülük gelirse ‘Bu, senin yüzündendir’ derler. De ki: ‘Hepsi Allah katındandır. Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar!’”*³

Bu âyette gerçekleşen en güzel şey bu meseleye dair la-tif bir imâ/işaretin olmasıdır.

“Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar!”

Bu makama ait sözün analizi şöyledir: Daha önce geçtiği üzere her şeyin, Rablerin Rabbi ve Sebeplerin Sebebi olan Allah’a bakan özel bir yönü vardır. O onunla Allah’ı tesbih eder, onunla O’na hamd edip O’nu eksikliklerden tenzih eder. Sebeplerde gözüken etki Allah’ın güzel isimlerinden bir isimdir. Bu sebep O’nun mazharı, kendi mertebesince diliyle O’nu zikredenidir. Yoksa kendi başına var olan zâtı ile değil. Bu, fasit bir görüştür. Bundan çok büyük ve sağlam bir asıl keşfolunur. Bu illet ve ma’lûl meselesinin kapalılığı ve derinliği yüzünden insanların zihinlerinde sorunlar oluştu. Ma’lûller illetlerinin yüzündeki perdeler ve karanlıklardır. Orada helak olan oldu. Bu zorluklar yüzünden âlimlerin bu konuda şaşkınlık oldukları görülür. Onlardan bazıları sebepleri ispat etti. Bazıları ise onları reddetti. Hâle vâkıf olmuş kişi bu sebeple şöyle dedi: “İnsanları bu konuda şaşkına dönmüşler ve cahiller arasında bir yerde görürsün. Her kim ki, ancak ihlaslı kulların kurtulduğu bu hastalıktan şifa bulmak isterse sebepleri toplu olarak görmesi tevhidinde engel olmayacak biçimde muvahhid olsun. Ve yine sebepleri ispat etmesine zarar vermeyecek bir biçimde Allah’a tevekkül etsin.”

³ Nisa, 78.

Din dili ve dini edebiyata uygun olarak denir ki: Her şer, kusur ve afet; vücûdu itibarlardan biri olan yaratılmışlara izafe edilir. Her olgunluk ve iyiliğin varlığı ise Hak Teâlâ'ya izafe edilir. Tıpkı Allah Teâlâ'nın şu âyetinde, çok sevdiği Peygamberinden (Halil İbrahim) bahisle “*Hastalandığım zaman bana şifa veren O’dur.*”⁴ demesi gibi. Muhakkak ki, Peygamber (a.s.) hastalığı kendisine, iyileşmeyi ise Rabbine izafe etmiştir. Aynı şekilde Resûlullah (s.a.a.) Rabbine şöyle dua etti:

“*Hayrın hepsi senin elindedir. Kötülük senden değildir.*”

Başka bir hadiste ise şöyle buyurdu:

“*Her kim bir iyiliğe ulaşırsa Rabbine hamd etsin. Bunun dışında bir şey bulan ise ancak kendisini (sorumlu tutup) kınasın.*”

Muhakkiklerin hepsi, mutlak kötülüğün vücûdunun olmadığına beraberce ittifak ettiler. Bilakis her mevcut vücûdu yönünden mutlak hayırdır. Kötülük yalnızca mevcudiyetin zayıflığından ve yaratma ile tesir sahibi olmayan mahiyet yönündendir. Hatta yaratılan ve feyizlenen eşyanın vücûdudur. Zikrettiğimiz üzere şeyde vücûdu itibarınca (herhangi) bir şeyde kötülük yoktur. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde buna işaret vardır:

“*Rahman'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin.*”⁵

Şu âyette buyuruyor ki:

“*O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı.*”⁶

⁴ Şuara, 80.

⁵ Mülk, 3.

⁶ Secde, 7.

Sana kötülük ve uyuşmazlık namına ulaşanların hepsi bilesin ki, senin kusurlu zâtına tâbi olan ve kötü istidadının sonucu olan şeylerdir. “Ağzınla şişirdin ve ellerinle bağladın.”⁷ Azap, öç alıcının hariçten gelen azabı değildir. Bilakis Allah’ın nimetlerini inkâr eden yol azıtmış cahil nefislere eklenen kendi amellerinin ve eylemlerinin neticeleridir. Bunların nefislere zorunlu eklenişi buna bağlı hareketlerin ve kötü ahlakın zorunluluğunu doğurur. O nefisler kıyamet gününde ateşlerine odun taşıyanlardır.

Allah Teâlâ için ancak övülme, vücûd bahşetme, eşyayı yokluktan vücûda çıkarma, hâsıl etme, kuvveden fiile ulaştırma, elde etme, kemale erdirme ve gizlilikten açığa çıkarma söz konusudur. Allah doğru ve düzenlenmiş yola hidayet eder.

⁷ Arap atasözü.

Keşfi Parıltılar

Buraya kadar yapılan anlatımlardan ortaya çıktı ki, bütün mümkün mahiyetler, Hakk Teâlâ'nın varlığının aynası, kutsal hakikatinin görüntüleridir. Filozofların ilki Aristoteles'in 'Rububiyet bilgisi' diye tanınan *Esûlûcya*¹ kitabında zikrettiği gibi, onların kirlenmiş aynaları Hakk'ı tam olarak yansıtamaz. Hak Teâlâ için şeyler üzerine tek bir zuhuru vardır. O'nun kendi zâtı üzerine zuhuru gayrına zuhurunun aynıdır.² Fakat mazharların ve aynaların çokluğu itibarı ile onlardan her birinde kendilerince bir zuhur oluşur. Şeyh, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* kitabının altmış üçüncü babında der ki:

İnsan, sûretini aynada idrak edince kesinlikle bilir ki, bir yönden sûretini idrak etmiştir. Bir yönden ise idrak etmemiştir. Çünkü aynanın küçüklüğü yönünden sûretini çok küçük görmüştür. Veya büyüklüğü yönünden büyük görmüştür. Sûretini gördüğünü inkâr edemez. Bilir ki, sûreti, aynada gözüken değildir. O, ayna ile kendi arasında da değildir. Şu sözünde yalan söylemeyip isabet etmiştir: "Sûretimi gördüm; sûretimi görmedim." Bu aynadaki sûret nedir? Sûretin yeri neresidir? Durumu nedir? O, inkâr edilen sabittir. Mevcut olan yoktur. Bilinen meçhuldür.

¹ Müslüman filozoflar yanlışlıkla bu kitabı Aristoteles'e atfede gelmişlerdir.

² Feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes tecellisine telmih vardır. Bu iki tecelli türü vücûd ve ayn yönünden aynı iken, çokluğu gerektiren mazharları açısından farklıdır.

Sübhân olan, bu hakikati bir misal ile getirdi. Böylece bu hakikati derk etmede aciz ve şaşkın olduğu bilinip tahkik edilsin. Bu hakikat, insanın âlemden olduğu ve onun hakikati ile ilmin hâsıl olmadığıdır. O, Yaratıcısı ile beraberdir. Öyleyse en aciz, en cahil ve şaşkınlığı en fazla olandır.

Derim ki: Hakk'ın tecellileri ve idrakinden akılların aciz kalıp hayret ettiği bu ince manaya işaret eden bu örneğe dikkat et! Öyle ki acizlik şöyle diyecek dereceye ulaştı: Bu idrak edilen hakikat midir yoksa değil midir? Akıllar onu mutlak yokluğa katamazlar. Öğrendiğin üzere muhakkak ki o, ne bir şey olmayan ile ne de mutlak varlık olmayan ile değildir. Ve yine öğrendin ki, karşıtı için ayrık bir şey ile ve sırf imkân ile de değildir. O, açıktır.³

Filozoflar, insan nefsinin Feyyâz olan *mebde* ile ittisalleri cihetinden eşyanın hakikatlerini idrak etmesi konusunda, ihtilaf etmişlerdir. (İnsana ulaşan) şey feyiz taşma-coşma yolu ile midir yoksa yansıtma yolu ile midir? Yani hakikatlerin sûretleri O'ndan nefsin üzerine feyiz yolu ile veya ilkesinin zâtında onları (müşâhede etmek) yolu (ile midir?) Her iki yol bir yöne ve *kitapta* zikredilen delillere sahiptir.

Bazı fakirlere göre ise ne bu ne şudur. Bilakis İlke ile nefsin tam birleşmesi sebebiyledir. Nefis zâtından fenâyâ erip

³ “Yaratılmışlar aynasındaki hikmet ve ondaki görünür hakikat, Hakk'ın eşyadaki nurunun geçerliliğinin, mahiyetler aynasındaki tecellisinin ve her şeye hasebince zuhurunun keyfiyetine kulu hidayet eder. İmkânın bütününe dair olan mahiyet, mana ve hakikatine göre mahiyetinin kendisi değildir. Eksiklik, noksanlık ve imkânı dolayısıyla Vâcib Zât'ın aynı değildir. Tahakkukta bağımsız olmaması nedeniyle bütünüyle ondan ayrı değildir. Bunun burhanı geçti.” *Esfâr*.

varlık dağını yıkarak, Hak Teâlâ'nın varlığına gark olduktan sonra tekrar bekâyâ varınca, eşyayı Rabbin nuru ile olduğu gibi görür. Fakat eşyanın hakikatinden gördüğü, a'yanlarda vaki olanın dışında görülen hakikatler değildir. Aksi durumda tecellide tekrar gerekir. Ârifler ve Revâkî filozoflar “dışarıdaki eşyanın vücûdu, aynı ile Hakk'tan Hak için bilinir olmalarının yönüdür” diyerek, tecellide tekrarın olmasını reddetmiştir.

Muhakkak ki, Hakk'ın eşyanın hakikatlerini bilen olması aynı ile nurunun aydınlatması âlemin ondan taşmasıdır. Başkasından fenâ olup O'nunla bâki kalınca sülûk ehlinin Rabbin nuru ile gördüğü şeyler, şeylerin karartıları ve harici varlıkları olmaksızın onların misalleri değildir.

Harici şeyin sûretini idrak, bu şeyin aynı ile hakiki idraki değildir. İşte böylece mükâşefe sahibi ârif, kutsal âlem ile birleşmesi vasıtası ile hakikatlerin sûretlerini keşfeder. Onun, şeyi idraki, şeyin hariçteki olduğu hâl üzeredir. Onda hata, hayalde canlandırma, rastgelelik ve bölme yoktur. Dikkat edin! Burada başka bir incelik vardır. Eğer sen öğrendiysen o da şudur ki, vücûdun hakikat ve mahiyetinin her biri diğerinin aynasıdır. Perdeli eksik kişi Hakk'ı, eşyanın aynasında görür. Gördüğü şeye nazaran bir inanca sahip olur. İnandığı sûrete göre tanınması gerçekleşir. Kıyamet gününde Hak ona inandığı sûretten farklı tecelli edince de O'nu inkâr eder ve O'ndan sığınır.

İşte buradan insanlar arasındaki ihtilaflar doğar. Çünkü Hakk'ın kendisinde görüldüğü eşyalar farklı farklıdır. Peygamberin sözünde buna işaret vardır:

“Ben kulumun benimle ilgili zannı ile beraberim.”

İnanan kişi ilâhî tecellilerden hâline uygun ve münasip olanı kabul ederken, kendi neşetini doğurmayanları da inkâr eder.

Hakk'a yol bulmuş, O'na ulaşmış, hedefine muvafık olmuş ve Hak'ta fâni olmuş kişi yaratılmışlara nispetten mücerret olarak Hakk'ı müşâhede eder. (Kendine ait olduğunu sandığı şeylerin) kayboluşunun darlığı Hakk'tan (uzaklaşmasına neden olan) zâtının kusuru oranında Hak'tan perdelenir. Çünkü fâni olan, her şey ile sınırlanmıştır. Tıpkı fenâ haline ulaşmadan önce Hakk'tan yaratılmışlar ile perdelenmişti. Çünkü vücûdun kapları dardır. O, aynı zamanda ikinci hâlde ilâhî mertebe, zât ve isimlere ait tecellilerden gafil olur. Hakk'a dayanarak çokluk âlemine (tafsil) dönerse Hakk'ı isim ve sıfatları cihetinden müşâhede eder. Halkı Hak ile görür. Rabbin nurunun ışığı ile aydınlanmış olan hakikatler diyarında yürür.⁴ Bu makam ilim cihetinden eşya ile elde edilen ilim makamı olup bu ilim cihetinden şeylerin ilkesi, şeylerin varlığının mazharı ve onların a'yân-ı sâbitesinin mazharı olunca şeyleri Hakk'ın kerim yüzünün aynasında olduğu gibi gördüğünü doğrular:

“Göklerin ve yerin gaybı onundur.”⁵

Fakat O'nun Zât aynası, mümkünlerin mahiyetlerinde oluşan diğer aynalar ve misal âlemindeki mazharlar ve cüz'î hayal güçleri gibi değildir. Bu hayal güçleri hayalî sûretlerin

⁴ Zümer Süresi 69. âyete telmih var: “*Yer, Rabbinin nuruyla parıldar; (orta yere) kitap konur; peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hak ile hüküm verilir; onlar haksızlığa uğratılmazlar.*”

⁵ Kehf, 26. “*Sabit olduğu gibi, muhakkak ki, bütün eşya bir yönden Hakk'ın zât ve vücûdunun aynası; aynı şekilde bir yönden de Hak, şeylerin hakikatlerinin aynasıdır. Fakat ayna olmaklıkları yönünden her biri diğerinden farklıdır.*” *Esfâr.*

mazharlarıdır.⁶ Cüz'î hayal gücü hayalî sûretlerin mazharıdır. Gözdeki beyaz su, su, cam, demir ve diğer parlatılabilen şeyler hissedilebilenlerin mazharıdır. Şu itibar ile ki, onlar kabiliyetleri ölçüsünde görünürler için aynadırlar. Mazharı oldukları varlığa ve onun görünmesine ayna olabilmeleri kendilerinin keyfiyetsiz olmaları ileldir. Ki onların keyfiyetleri vücudun mazharları ve görünmeleri için aynadaki görüntüler olmalarıdır. İmkâna ait bu aynalar görüntüyü yansıtmalarında her yönden doğru (bir şekilde yansıtıcı) değildirler. Aynı şekilde her yönden yalancı da değildirler. Öyleyse ayna olmaları ve mazhariyetleri haysiyeti, zât ve vücûdlarının haysiyeti ile aynı değildir. Çünkü vücûdları kayıtlı ve zâtları da çevrelenmiştir. Eğer sen aynanın zâtî özelliğine, demir, su, cam veya başka bir şeyden olduğuna dikkat eder ve ilgi ile yönelirsen, bu sûreti mülâhazadan seni engeller. O zaman o sûret için mazhar olamaz. Çünkü o, onu kayıtlar ve hasreder. (Yani aynanın yapısı görüntüyü etkiler) Eğer bakışlarını ondan (görüntüden) alırsan, ona bağımsız bir bakışla nazar edemezsin, bilakis bağıntılı bir irtibatla nazar edersin, işte o zaman ondaki müteakıl sûrete bakarsın. Velez ki, aynaya yönelmesen de bu özellik onun kalıcı hükmüdür. Bu nedenden ötürü görüntü, aynadaki bu görüntünün varlığının kendisi (aynı) değildir. Bu hususiyetin mahiyeti hasebi üzerine hakiki varlığına perde olur. Görülen olmasa bile. Anla.

Hak Teâlâ'ya gelince, zâtü feyiz veren bir zât olduğundan, ondan şeylerin ve akledilirliklerinin sûretleri taşar. Bunun

⁶ *Esfâr*'da şöyle geçiyor: "Vücûdun hakikati ondan gözüksün diye mümkün mahiyetler ayna gibidir. Külli hayalî güçlerde âlemi misalin mazharı olan aynadır."

gibi O'nun zâtı, şeylerin vücûdlarının ilkesidir. Yine O'nun zâtını görmesi şeylerin zâtlarını görmesinin nedenidir. O'nun zâtı eşyayı olduğu gibi zâhir kılan mazhardır, diğer mazhar ve aynalar gibi değildir. Aynı şekilde zâtının görünmesi ancak zâtı ile tasavvur olunabilir. Hatta zâtı ve zâtını görme haysiyeti aralarında farklılık olmaksızın bir şeydir. O ikisi yaratılmışların ve onların görünmesinin iki illetidir. Keza halkın görünmesi ancak ikisi bir iş olan iki vücûdla tasavvur olunabilir. Öyleyse iki illet, ayrılık olmaksızın birdir. İki ma'lûl de aralarında ihtilaf olmaksızın birdir. Onların vücûdları Hakk'ın vücûdunun tâbilerindendir. Keza onların görünmesi ve zuhuru Hakk'ın görünmesi ve zuhurunun eklerindendir.

Karar buldu ve tahakkuk etti ki, O'nun yüce zâtı, zâtı olması cihetinden küllî ve cüz'î şeylerin sûretlerinin hata ve yalan karışmaksızın oldukları hâl üzere aynasıdır.

Anlatılanlardan kesin olarak bilindi ki, şeylerin vücûdunun yönlerin birisinin bilgisi ancak onun emsalsiz vücûda getiricisi ve yaratıcısının bilgisi ciheti ile mümkündür. Öyleyse her şeyin vücûdu ancak bir yönden olur. Şundan dolayı ki, sen bir şeyin tekrarının imkânsızlığını ve Hakk'ın tecellisinde ikiliğin yokluğunu öğrendin. Böylelikle filozofların şu sözlerinin sırrı keşfolundu: Eşyaya dair tam bilgi, illetlerin zâtıdır.⁷ Bu tam bilgi ancak neden ve sebeplerin bilinmesi vasıtası ile hâsıl olur. Eğer bu işlerde kıdem sahibi isen bu sözü tahkik et.

Senin katında açıklığa kavuşmuştur ki, insanlar arasındaki mezhebî ihtilafların Hakk'ın bilgisi bâbındaki tartışmalar,

⁷ Şeylerin tam bilgisi, illetlerin özü, cevheri, aslı, kendisi ve zâtıdır. Yani şeyleri ancak nedenlerini bildiğimiz zaman bilmiş oluruz.

Hakk'ın tecellisinden dolayı onların gördüklerindeki (farklı) yönlerle râcidir. Ret ve inkâr ise bazı yerlerin hükümlerinin bazısının hükümlerine galip gelmesi ve bazı tecelli yerlerinin bazısından örtünmesine te'vil edilir. Selbî sıfatlar ile Rablerini eksiklik ve benzerlik şaibelerinden tenzih edip ululayan akıllar için tecelli edince; bu akıllar O'nu kabul ederek övüp ve tenzih ederken; vehim, hayal ve bu ikisinin askerlerine tâbi olmuş nefisler gibi mücerret olmayan her şey ise O'nu inkâr eder. Çünkü makamı teşbih ve cisimlendirme olanlar, Hakk'ı ancak bunlarla idrak eder. Eğer sübûtî sıfatlar ile tecelli ederse kalpler ve nâlık nefisler O'nu kabul eder. Çünkü onlar, cisimler ile bağlantılı olmaları cihetinden cisimlere benzerken, cevherlerinin soyutlanması yönünden ise münezzehtirler. (Yani nâlık nefisler somut ve soyut var oluş imkânlarını birleştirirler.) Soyut akıllar, neşetlerinin cisimler âleminde uzaklaşma ve sakınma dışında bir şey verememesinden dolayı O'nu inkâr eder. Her neşet; aklî, nefsî ve vehmî ilâhî tecellilerden kendi hâline münasip olanı kabul eder. Hâline muhalefet edeni ve işine yaramayanı inkâr eder.

Özetlersek, kuvvelerden her bir kuvve kendisi ile örtünmüştür. Tıpkı Âdem hakkında tartışan melekler gibi, akıl ve vehim de kendisinden daha üstününü görmez. O ikisinden her biri kendi saltanatını iddia eder ve diğerine boyun eğmez. Akıl, düşünce gücüne nazaran hakikatleri olduğu gibi idrak etmede kapsayıcı olduğunu iddia eder. Hâlbuki böyle değildir. Şöyle ki (rasyonel) akıl ancak küllî mefhumları ve varlıkların gereklerini idrak eder.⁸ Aklın bilgisinin gayesi, kevnî

⁸ Akıl, “ancak zihnî küllî anlamlar ve dıştaki hakikatleri olmaksızın vücuda ait hüviyetlerin gereklerini” idrak eder. *Esfâr*.

sıfatlardan münezze olan Rabbe dair *icmâlî ilim*dir. (Rasyonel) Akıl, Hakk'ı görmekten, tecellilerini müşâhede etmekten, zuhurunun ayrıntılarından ve nuruna nüfûz etmekten perdelenmiştir. Vehim de aynı şekilde saltanatını iddia eder. Kendi tavrının dışındaki alanda akli yalanlar. Çünkü külli olmayan cüz'î manaları kendisi idrak eder.

Her kuvvenin *saltanattan* bir payı vardır.

*“Bunlar sizin ve babalarınızın taktığı adlardan başka bir şey değildir. Allah onları destekleyen bir delil indirmemiştir. Onlar sadece sanıya ve canlarının istediğine uymaktadırlar. Oysa onlara Rablerinden ant olsun ki doğruluk rehberi gelmiştir.”*⁹

İnsan-ı kâmile gelince o, Hakk'ı kabul eder. Bütün tecellilerinde O'nun nuru ile hidayet bulup O'na kulluk eder. O, gerçekten Allah'ın kuludur. Bunun için, insan türünün en mükemmel ferdi (s.a.a.) bu isimle isimlendirildi. Çünkü o, Hakk'ı bütün emir ve yaratılış (âleminin) mazharlarında, gerek zâtta gerekse tecelli de çoğalma olmaksızın müşâhede eder.

Geçtiği üzere Allah Teâlâ'nın tecellisi bir hakikattir. Çokluk, O'nun işlerinin çokluğu itibari ile. Zâtında vücûdu olmayan, yaratma ve tesir ile bağı bulunmayan, varlıkların bu işleri mahiyet ve a'yan-ı sâbite ismi ile isimlendirilir. Bilakis bunlar biricik nurun gölgesi olan varlıkların yönlerinden bir yön olan, bir çeşit birlik olan “Kayyum Varlık”ın sızıntısıdır. Bunların hükümleri ve üzerlerine yapılan yüklemeleri vardır.

⁹ Necm, 23. “Aynı şekilde insanlardan her bir şahıs insan-ı kâmil hariç gizli ve açık şirkten pay sahibidir. Çünkü onlar dışındaki herkes Allah'ın isimlerinden birinden uzaktır. Hiç kimse Allah'a bütün isimleri ile kulluk edemez.” *Esfâr*.

Kâmiller, hakikatleri üzerlerine şüphe çatmayacak bir ilimle bilirler. Onlar hakikatlerin arzında rahatlıkla yürürler.¹⁰ Nazar ehli, kendilerinin ürettiği fikirlere kul olanlardır.

“Siz ve Allah’tan başka taptıklarınız, cehennemın yakıtısınız; oraya gireceksiniz.”¹¹

Yani O’nun hakikat ve nurlarını idrakten uzak ve yasaklanma cehennemine (gireceksiniz.)

Çünkü onlar, ancak zihinsel bağlarının (akıllarının) kendilerine verdikleri şeyleri kabul ederler. Zayıf akılları her mevki ve makamdaki ilâhî tecellileri idrakten kısa olunca (azgın isyankâr) nefisleri Allah’ın şiarlarını yüceltmez. Ve yine onlar, Hakk’ın feyizlerinin ta kendisi olan varlıklar ile onların kendilerine has mahiyetleri hasebince tecellilerde oluşan yönleri hakkında şüpheyeye düşerler. O mahiyetler kendi başlarına birer emir olsa da onun (vücûdun) yansımalarıdır (putlarıdır.)¹² Onlara tapıp, vücûd ve icadı O’na nispet ederler. Onlar Hakk’ın her şeyde tecelli ettiğini ve her şeyden ayırık olduğunu bilemediler. Düşüklüklerden münezzeh olan ne yücedir. Mülkünde dilediği gerçekleşen ne uludur.

¹⁰ “Rahmân’ın kulları yeryüzünde mütevazı yürürler. Bilgisizler kendilerine takıldıkları zaman onlara güzel ve yumuşak söz söylerler.” (Furkan, 63). Bu âyetin anlamını tamamlaması cihetinden âyetin “Bilgisizler kendilerine takıldıkları zaman onlara güzel ve yumuşak söz söylerler.” kısmı ile ilgili *Esfâr*’da şöyle der: “Cahiller, her yer ve makamda ilâhî tecellileri idrak etmekten aciz olan zayıf ve kısa akıllı kimselerdir.”

¹¹ Enbiya, 98.

¹² Diğer bir nüshada hayal kelimesi geçmektedir. Bu durumda anlam “mahiyetler kendi başlarına birer emirken hayalin ise putlarıdır” olur. Bu durumda şu âyetin mealine işaret edilmiş olur: “Onlar Allah’ın hakkında hiçbir delil indirmedikleri sizin ve babalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir.” (Necm, 23)

Kutsal Nefesler

Benim sana řu söylediklerimi iyice düşündüğünü sanıyorum: Hakk-ı İlâhî'nin gerçekliğiyle ilgili olarak, inançlar arasındaki ihtilaflar idrak ve meşreplerin zevklerinin farklılığındandır. Herkes tek olan nuru kendi varlığının aynı ile görür, zâti vücûdunun hâsılası miktarınca müşâhede eder. Bu durum tıpkı güneş ışığının; yoğunluk ve inceliğı farklı, muhtelif renkte camların arkasından görölmesi gibidir. O ışık; çeşitli türde, büyük küçük, sönük parlak renklerle renklenmiştir. Camlardaki renkliliğın güneşin eseri olduğunu farz edersek, idrak eden ise en büyük nurundan üzerlerine akan ışığın gücü sayesinde renkleri hisseden şuur ve görüş sahibidir. Tıpkı hasta kişinin safranın acılığı ile tatlı helvayı acı idrak etmesi gibi. Şiirde dendiğı gibi:

*Her kimin ağzı hastalanır
Tatlı suyu acımış sanır.*

Eğer nurlu bir bakış sahibi isen sana Muhammedî tatlı su pınarının başında durmak yaraşır. Allah'ın salâtı O'na ve kutsal Ehl-i Beyt'inin üzerine olsun ki, Ahmed'e ait doğru yolu incelemelisin. O, birleştirici varlık neşeti, halis birliğinin hükümlerini koruyan hiçbir eksiğı olmayan tam olgunluk ve birliğın özünde çokluğın sınırlarını gözetendir. O, içerisinde taşıdığı çokluk/bölümleme ile beraber o birlik makamıdır. Allah Teâlâ'nın řu âyetinde cem edici birliğı

üzerine “olumlama” ve “olumsuzlamanın” her ikisiyle delil getirilmiştir:

*“Onları siz öldürmediniz; fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmamıştın; fakat Allah atmıştı.”*¹

İşte bu, Allah Teâlâ’nın şu sözünde nitelenen ümmetinin seçilmişlerinin yolu olur.

*“Siz, insanlar için ortaya çıkarılan, doğruluğu emreden, fenalıktan alıkoyan, Allah’a inanan hayırlı bir ümmetsiniz.”*²

Onlar; dünyadan soyutlanma, ondan uzaklaşma, oruç ve kıyam etme gibi Hakk’ın yolunu tutma; cuma, cemaat, nikâh, hastaları ziyaret, cenazelere katılma, yemek yedirme ve orduyu savaşa hazırlamaya destek olma gibi yaratılmışları gözetme yolunu birleştirenlerdir. Nitekim (bunun en güzel örneği) Müslümanların imamı ve gözetmeni, hilafeti ile ilgili Allah ve Resûlü tarafından hakkında birçok nassın vazedildiği Ebû Tâlib’in oğlu Hz. İmam Ali’den (Allah’ın salât ve selamı kardeşi Peygamberimize ve ona olsun) riva-yet edildiği gibidir.

Şöyle ki o, -selam üzerine olsun- neredeyse zıt denecek sıfatlar ile nitelendi. İnatlaşıp küserek ayrılmış kişiler gibi türlü türlü nitelikleri bir araya getirme faziletiyle süslendi. Huşusu, gönülden boyun eğişi, dünyadan uzaklaşarak çelikten yelegini giymesi, ibadetler ile örtünmesi kalbî incelelikle nitelenmesi, gözü yaşlı olması, kanının dökülmesi, yiyeceğinin azlığı söz konusu idi. Elbisesi kaba, yatağı sertti. Dünyayı ve çekiciliklerini boşadı. Şu yönden ki bu boşayı hiçbir insan ile arkadaşlık kurmadan ve bir beşer sesini

¹ Enfal, 17.

² Ali İmran, 103.

işitmeksizin bir dağın mağarasında uzlete çekilenin ancak tahammül edebileceği bir boşayıştı.

Bunun yanında Allah'ın düşmanlarına karşı kuvvetle yakalayış, sertlik ve savaşta korku salma, sopalarını kırma, kâfirlerin burunlarını yere sürme niteliklerine sahipti. Buna ek olarak yaratılmışlara karşı tevazu sahibiydi. Fakirlerle bir araya gelir ve hâllerini sorardı. İbadetlerini uzatır ve vaktinin çoğunu kulluk ile kıyamda geçirirdi.

O ikisine selam olsun ki, Peygamber'den sonra başka bir kişi için bu durum kolay kolay gerçekleşmiş değildir. Nefs-nin isteklerini azaltma prensibi üzere onu cezalandırmada aşırıya kaçmıştı. İbadetlerinde ise nefsinin karşı cömertti. Bunların hepsini üzerinde toplamakla beraber, idrak vasıtaları ve tutulan meşreplerin farklı zevklerinden dolayı ilahi gerçekliği-zühdü teşvik etme ve dünyadan yüz çevirmeye ilgili yaptığı konuşmalarda fasih, anlamda derin ve sözünde sağlamdı. Gafil kalplere hatırlatmada ve uyuyan gönülleri uyandırmada aşırı idi.

Bunların dışında Muhammedî sünnet ve âdablar ile nebevî ilimler ve benzerlerine sahipti. Bu nebevî ilimler, diğer iş ve eylemlerde olmayan; diğer ilim ve zevklerde bulunmayan bir tavır ve sanat ile sınırlı değildi. (Yani bunlar görülmemiş ve sınırlanmamış bir sanat ve tavidir.) İşte bu yüzden Hz. Muhammed'in (s.a.a.) yolunda olanların Vâcib Teâlâ'yı idrak etmeye dair ilimleri vehim, hayal ve hissi bir yana bırakın, (rasyonel) aklın tavrının ötesindedir. Şiirde dendiği gibi:

*Akil O'nu idrak etmede vehim gibi kovulmuştur
Hepsi O'nun hakkında yolunu sapıtmış ködür.*

Filozof Aristoteles'ten şöyle rivayet edilmiştir:

Aklın tavrının ötesinde başka bir tavır vardır. Lakin bu tavır alış sadece ahir zamanın ahalisi için geçerlidir. Bu durum tıpkı hislerle tavır almanın ilk insanlara ait olması gibidir. Onların peygamberleri Hz. İdris (a.s.) idi. Hisleri ile felek ve gezegenlerin yerlerine ve onların hey'etleri ile göklerde olanlara muttali oldular. Sonra vehim ve himmet tavrının zamanı geldi. Onların peygamberi Hz. Musa (a.s.) idi. Kavminden eziyet görünce onlardan bir anda yetmiş bin kişi helak oldu. Sonra aklın tavır alış zamanı geldi. O zaman, bizim zamanımızdır. Daha sonra ise aklın tavrının ötesinde olan bir tavır zamanı gelir. Onun ehli ahir zamandır.

Aristoteles'ten sonra gelen bir filozof dedi ki:

Aristoteles doğru söyledi. Onların peygamberi Araplardan Abdullah'ın oğlu Muhammed'dir. O, kendisinden önce kimsenin muttali olmadığı şeyleri idrak edecektir. (Bu, onun sözüdür.)

Bilinsin ki, bu tavlardan birinin bir kavme nispetinden murat olunan, onlarda galip olan tavrın dile getirilmesidir. Aklın tavrının ötesindeki tavır, onlar için galip olmadı. Aklın ötesindeki tavır ve kalan diğer tavlalar Peygamberimiz ve Âl'i için (selam hepsinin üzerine olsun) kemal üzere gerçekleşmiştir. Hz. Muhammed, en kâmil hâliyle, hareket ve idrak güçlerindeki bütün kuvvelerin hepsine sahip en güçlü varlıktır.³

İdrake ait güçlere gelince, onlar zâhir ve bâtın hisleridir.

İmdi, zâhir güçlerinden birisi gözdür. Hz. Muhammed'in (s.a.a.) kendi görmesiyle ilgili sözü şudur:

³ Akıl ötesi tavır, en kâmil hâliyle, hareket ve idrak güçlerindeki bütün kuvvelerin hepsinin kuvvesidir.

“Yeryüzü benim için düürldü. Onun doğu ve batılarını gördüm.”

Salât ve selam ona ve Ehl-i Beyt’ine olan Peygamber buyurdu ki:

“Saflarınızı düzeltin ve sıralanın. Muhakkak ki ben arkamdakini görürüm.”

Bu söz onun görme gücünün olgunluğuna delildir. Benzer durum Hz. İbrahim (a.s.) için geçerlidir. Âyette şöyle geçmektedir:

*“Yakînen bilenlerden olması için İbrahim’e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.”*⁴

Müfessirler, bu âyetle ilgili olarak, Allah’ın onun görüşünü bütün melekûtu görebilecek kadar güçlendirdiğı yorumunu yaptılar.

Duymaya gelince, onun duyması -salât ve selam onun ve Ehl-i Beyt’inin üzerine olsun- üzerine inen vahyi, manzum söz olarak duymasıdır ki, zil sesi veya deve homurtusu gibidir. Ondan böyle nakledilmiştir. Yine ondan şöyle rivayet edilmiştir:

“Gökler inledi ve onun inlemesi haktır.”

Bu durumun benzeri, filozof Pisagor’un feleğin hışırtısını duyuncaya kadar onun nefsinden razı olmasıdır. Diğer bir benzeri ise Hz. Süleyman’ın (a.s.) karıncanın sözünü duyup onu anlamasıdır.

Koklamasına gelince, Peygamber (s.a.a.) ilâhî ve rabbânî esintilerin kokusunu alırdı. Buyurdular ki:

“Muhakkak ki, sizin günlerinizde Allah için nefesler vardır. Kendinizi onlara sununuz.”

⁴ Enam, 75.

Ve yine buyurdu ki:

“Rahman’ın nefesini Yemen cihetinden hissediyorum.”

Yine bu münasebet yönünden Hz. Yakup (a.s.) Yusuf’un (a.s.) kokusunu bir aylık yoldan almıştı.

Tat almaya gelince, Peygamber (sav) buyurdu ki:

“Bu uzun (şey, dil), onun zehirli olduğunu haber veriyor.”

O, tatma gücünün kemaline işaret ediyor.

Dokunmaya gelince, buyurdu ki:

“Allah Teâlâ omzuma elini koydu. Parmaklarının soğukluğunu göğsümde hissettim. Göklerde ve yerde olan her şeyi öğrendim.”

İç duyu güçlerine gelince, hafıza gücü onlardan biridir. Allah Teâlâ buyurdu ki:

“Sana biz okuyacağız sen unutmayacaksın.”⁵

Zekâ gücüne gelince, Hz. Emîrû’l-mü’minîn Ali (a.s.) buyurdu ki:

“Resûlullah bana ilimden bin kapı öğretti. Her bir kapıdan bin ilmi kapısını çıkarım yaparak elde ettim.”

Şüphe yok ki, öğretmen öğrenciden daha bilgilidir.

Muharrrik güce gelince, onun göklere yükselmesi bir anıdadır.

Üzerinde olduğumuz maksada dönelim. Her bir mevcut, Hakk’ı varlıksal kapasitesi ve ölçüsü miktarınca görür. Peygamber ve velilerden kemâle ermişler ile yaratılmışlardan herhangi birisi arasındaki fark, *kutsal âleme* yapışmaları

⁵ Âla, 6.

sebebi ile idraklerinin ve kuşatıcı güçlerinin genişliğinden dolayı büyük insanların Hakk'ı bütün görünürler ve tecelli mekânlarında müşâhede etmesindedir. Onlar, O'nu (her yer, şey, an ve hâlde) tanır ve inkâr etmezler. Onların eşyayı idrak etmedeki tavırları, aklın ve diğer şuur araçlarının ötesindedir. Bundan başka onunla onlardan başka bir şey idrak edince; akıl, vehim, hayal ve his gibi bütün şuur merkezleri ile gerçekleştirdikleri idrakte onların tavırları, bu şuur merkezlerinin tavrının ötesindedir. Muhakkak ki onlar, hissî veya aklı bütün idraklerinde bizzat ma'lûm olanın, ezeli ve ebedî olarak sabit olanın Hak olduğunu bilirler. O'nun dışında (ne varsa) bilaraz ma'lûmdur. Keza yeryüzünde yol alan her canlının -şuuruna varmasalar bile- hareket ve arzusıyla Hak Teâlâ'yı talep ettiğini bilirler. Hak Teâlâ, her görmede görünen; her istek ve yol almada güdülen amaçtır.

Velev ki, basit ilk bilgiler her bir insan için hâsıl olsa da insanların çoğu bu ikinci âlemi unutmuştur. Yani işi bu şekliyle bilmekten gafildirler. Eğer sen, nazarî ilimler ve mantık bahisleri yolu ile konuları kabule alışkanlığın dolayısıyla bu dediğimizden şüphede isen bil ki, ilâhî ilimlerde bu kesin bir gerçektir. Bunun gerçekleşmesi idrakin manasını tahkik ve Meşşâilerden bahis ehlinin yaptığı analizlerden faydalı olanlarını gereksizlerinden ayıklamakladır. Muhakkak ki, her şeyin idraki bu şeyin vücûdunun bir yönünü idrakten başka bir şey değildir. İster bu şey hissî, hayalî veya aklı olarak idrak edilsin ve isterse huzûrî veya husûlî olsun fark etmez.

İlâhî filozoflardan tahkike ulaşmış olanların nezdinde her şeyin mevcudiyetinin "Hakku'l- evvel" ile bir çeşit irtibatı olduğu tahkik ve açıklık kazanmıştır. Her şey üzerine vücûd ile

hüküm vermenin misdaki, Hakk-ı İlâhî'nin vücûduna bağlı olarak o şeyin nisbî vücudu iledir. Biz, *el-Esfârü'l-erba'a*'da, varlıksal hüviyetlerin Hakk'ın tecellisinin ışıkları, O'nun güzelli ve celâlinin parlıtları olduğuna dair burhanı ikame etmiştik. Öyleyse her şeyin idraki, ancak bu şeyi vücûdu ve mevcudiyeti cihetinden Vâcib Teâlâ ile irtibatı ve intisabı cihetinden mûlahaza etmektir. Bu, ancak Hakk'ın idraki ile mümkündür. Çünkü O'nun zâtı, bizatihi mevcutlar zincirinin sonu ve bütün ilgilerin gayesidir.

Toparlarsak, her mevcudun harici vücûdu, yalnızca Hakk'ın vücûdundan hâsıl olur. Benzer şekilde, her mevcudun ilmî vücûdu ve şâhid olma temelli huzûrî bilgisi ancak Hakk'ın görünmesinden kaynaklanır. Her kim ki, herhangi bir idrak ile bir şeyi idrak ederse kesinlikle Bâri Teâlâ'yı idrak etmiştir. Her ne kadar bunun idrakine ancak *mükemmel* varlıkların hasları varsa da (bu böyledir.) Bunun örneği Hz. Emîrû'l-mü'minîn Ali'den (a.s.) nakledilen şu sözdür:

“Bir şey görmedim ki, öncesinde Allah'ı görmemiş olayım.”

“Beraberinde ve onda.” lafızlarıyla da rivayet edilmiştir. Hepsi doğrudur.

Ortaya çıktığı ve belirginleştiği üzere, Hakk Teâlâ için bu toplu ve basit idrak, kullarından her bir birey için hâsıl olur. Buradan, kuşatma ve iyice anlama yolu ile Yüce Allah'ın zâtının kühnünü idrak etmek lazım gelmez. Bunun imkânsız olduğu, açıklayıcı bir burhan ile yerinde ispatlanmıştı.

Bileşik idrake gelince, ister evliyâ ve âriflere has olan keşf yönünden olsun; isterse eser ve eserlerini düşünen akıllı kişiler için hâsıl olan çıkarımsal (istidlâlî) bilgi yönünden olsun fark etmez, o, herkes için hâsıl olan şeylerden değildir.

O, dinî sorumluluk nedeni ve risaletin faydasıdır. Böylece doğru ve yanlış denilen şeyler ortaya çıkar. Küfür ve iman hükmü ona döner. Ârifler ve avam tabakaları arasında üstünlük farkları oluşur. Bu, basit bilgi türünün zıddına bir durumdur. Çünkü basit bilgiye hata ve cehalet asla yol bulamaz. Tıpkı Farsça şiirde söylendiği gibi:

*Hakikat bilgisi insanlarda fıtrîdir
Bilginin bilgisiyse fikrîdir.*

Bunu *Mişkâtü'l-envâr* kitabında Şeyh Gazzâlî'nin dedikleri destekler:

Muhakkak ki bütün her şey, O'nun nurudur. O'nun hüviyeti dışındakiler mecazdan ibarettir. Ancak O'na işaret edilir. Hatta işaret ettiğin her ne varsa -sen söylediğimiz hakikatlerden gafil olduğundan dolayı O'nu tanımasan da- o, hakikatte O'na işaretler. Güneşin ışığına işaret yoktur, bilakis güneşe işaret vardır. Vücûdda olan her ne varsa onun Hakk'a nispetinin en açık misali, ışığın güneşe nispeti gibidir. Öyleyse “Lâ ilâhe illallah” avamın tevhididir. “Lâ hüve illâ hüve” ise seçkinlerin tevhididir. Çünkü o, daha tam, daha özel, daha geniş, daha gerçek, daha latiftir. Sahiplerini salt ferdiyete ve sırf vahdete sokar.

Şu hâlde idrak edici beş gücün, insan için ilk sevgili ve insanın en önemli amacı olan ilâhî hüviyetin mazharları olan idrak edici diğer kuvvetler gibi olduğu keşfolundu. Onun gözü ile O'na bakar ve O'nu görür, -Eş'arîlerin inandığı vecih üzere değil- kulağı ile kelamını işitir. Burnu ile güzel kokusunu koklar. Bedenin bütün yüzeyi ile dokunur, Mücessime fırkasının dediği vecih üzere değil. Allah onların söylediklerinden ulu ve büyüktür. Hakiki sevgiliyi bütün güç ve organları ile idrak eder. Şu kayıtlı beraber ki,

O'nun zâtı imkân ve yönlerden aşkındır; hakikati madde ve cisimlerden soyuttur.

O'na dair bu söylediklerimiz, tapılan Allah'ın halis kulları olan keşf ve manevî görüntü sahibi kişilerin üzerinde bulundukları hâl ile mutabıktır. Hatta onların nezdinde bütün mevcudat zikredilen anlamda Rablerini tanıyan, O'nu tesbih eden, cemalini gören ve sözünü işiten akıllı varlıklardır. Allah Teâlâ'nın şu sözünde buna işaret vardır:

*“Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; fakat siz onların teşbihlerini anlamazsınız. Doğrusu O, halîm olandır; bağışlayandır.”*⁶

Çünkü tesbih ve kutsama eyleminin bilgisiz yapılması tasavvur olunamaz.

*“Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak ‘Ol!’ demektir. O da hemen olur.”*⁷

Bu âyet, bütün mevcudatın Rabbini akleden akıllı, Yaratıcısını bilen ve O'nun sözünü işiten varlıklar olduğuna açık delildir. Çünkü emre yapışmak, işitenin zevki miktarınca emirden kastedileni anlama ve işitmesine; idrak edenin gücüne; benzeme ve misali olmada Cenab-ı Hakk'a uygunluğuna göre derecelenmiştir. Gökler ve yer için âyetinde *“Sonra, duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne: ‘İsteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin’ dedi. İkisi de ‘İsteyerek geldik,’ dediler.”*⁸ buyurmuştur. Zikrettiklerimizden dolayı zihni açılmış ve dediklerimizden dolayı nurlanmış (ol).

⁶ İsrâ, 44.

⁷ Yasin, 82.

⁸ Fussilet, 11.

İlâhî Aydınlanmalar

Muhakkak tahkik oldu ve ortaya çıktı ki, ilâhî en büyük hilafet, yalnızca toplayıcı insaniyet neşetinde gerçekleşti. İnsan, zâtî cevheri hasebince hilafete müstahak oldu. Çünkü o, varlıksal oluşumun tavırlarıyla gelişir; ilmî karakteri ile hâllenir ve ilâhî karşıt sıfatların mazharı olmayı kabul eder.

İnsan-ı kâmil konusu bazı âriflerin kafasını karıştırdı. (Onlardan birisi) dedi ki: İnsan-ı kâmil, âlemin ortasında var olan parlak küresel bir ayna konumundadır. O, bütün yön ve haysiyetlerden hakikatleri yansıtmak için onların hizasında olur. Onun dışındaki neşetler için bu toplayıcılık ve tamlık yoktur. Muhakkak ki, kutsal akıllar, hür aklı cevherler ve gözetici melekler için ilmî aydınlanmalar hâsıl olur. Nura ait olgunluklar da onların (varlıklarının) gereğidir. Lakin onlar yaratılmış olmaya ait bütüncül tavırlardan, arzunun etkilenmelerinden ve cüz'î hissî neşetlerin şuurundan yoksundurlar.

Keza mücerret nâtık nefisleri ve yapısal güçleriyle küllî ve cüz'î idrakleri olsa da felekler; fenâ mertebesini kazanmamışlar, küllî olarak zâtlarından kesilememiş, sûretten sûrete ve hâlden hâle aşamalı olarak geçememişlerdir. Çünkü onların olgunlukları fitrîdir. Cisimleri ise zıt niteliklerden uzaktır. İnsan-ı kâmilin neşetinin hilafına onların, aşması

ve daha yükseğine ulaşması mümkün olmayan, bilinen bir makamları vardır.

İnsan-ı kâmilin neşeti, eksiklik ve olgunluk tutumları içerisinde bir dönüşüme sahiptir. Hâllerin kalıpları içerisinde hâlden hâle geçer. Yüce ve düşük seviyede bütün hakikatleri kuşatır. İnsan-ı kâmilin zâtı Rabb'in nuru ile nurlanmıştır. Küllî ve cüz'î durumları üzere eşyayı olduğu gibi görür. Şüphesiz ki, o, şu âyette buyrulan şeyin ilk olarak üzerine geldiği varlıktır.

*“İnsanoğlu, var edilip bahse değer bir şey olana kadar, şüphesiz, uzun bir zaman geçmemiş midir?”*¹

O, ilk heyûlâ mertebesidir ki, sırf kuvve ve salt belirsizliktir. Sûretlerden üzerine geleni itibara almaksızın hâsıl olmaz ve kendi zâtında bilfiilliği gerçekleştiremez. Sonra cansızlık mertebesine dönüşür. Sonra bitkisel derecesiyle derecelenir, sonra da hayvanlık. Daha sonra o; cansızlık uykusundan ve bitkisel uyuklamasından düşünen nefsin doğuşunun ilkeleri ve aydınlatıcı zâtının zuhurunun sabahı, o sabahın güneş ışıklarının bedeninin her yerinde ve güçlerinin yanında gözükmesi ile uyanır. Cesedinin coğrafyası Rabbin nuru ile aydınlanır.

Cesedin ilk oluşan organı kozalak şeklindeki yürektir. Çünkü o, bedeninin ilk hareket eden ve en son sükûna eren parçasıdır. İnsanlar için Mekke'nin ortasında inşa edilen ilk evde ve onun manevî (yansıması olan) gönül Mekke'sinde inşa edilen il mabet ve ilk mescit olan hakiki kalpte, ilâhî berekeler ile kutsanmış olduğundan ona yönelmiş bütün güçlerle dolu, her yönden kendisine ulaşan feyiz ile birleşmiş, hayatın ve kuvvetin kendisinden diğer organlara yayıldığı

¹ İnsan, 1.

kalp Kâbe'sinde insanlar için hidayet ve nur vardır. İnsanlar onunla Allah'a yol bulurlar. Onda ilim, marifet, hikmet, hakikatlerden açık âyetler ve aklın İbrahimî makamı vardır.

Cehalet çöllerinde yollarını şaşıranlardan her kim oraya girerse mütehayyile şeytanlarının dürtmesinden, nefsin şerli konuşmalarından, bir çöl yaratığı gibi olan vehmin cinayetlerinden, hayalin cinlerinden, nefsanî sıfatlar ve nefsin vahşi güçlerinin saldırılarından emin olur. Sonra hâlden hâle geçerek olgunluk derecelerini elde etmekten geri kalmaz. Var oluş neşetlerinde yükselir. Basit, istidadî ve fiilî akılların mertebelerini kuşatır. Sonuçta aydınlanmayı isteyen *müstefâd akıl* (kazanılmış) derecesine ulaşmaya niyetlenir. Mükemmelliğin zirvesinden düştükten sonra tekrar oraya çıkar. Ruhanî küllîleri ve cismanî cüz'îleri idrak eder. Külliyata gelince, küllîler; Rabbinin nuru ile bizatihi nurludurlar. Cüz'îlere gelince, hâsıl olan güçlerin, tasarruflarının ve güçlerinin askerlerinin gölgesi altındadır. Onun bedeni ne kadar da latif, casedi ne kadar da pakdır. *Yedi kuvvete*² benzeyen buharımsı ruhu kastediyorum. Bu ruh, zıtlardan hâlî olmuş itidal, incelik, sıfat ve parlaklık üzerinedir.

İki ayna ile -zâtının ve cisminin aynalarını kastediyorum- iki âlemi idrak eder. İki iklimdeki şeylere muttali olur. Geçmiş ve gelecekte bazı bilinmezleri idrak eder. Sonra iki varoluş âlemini terk eder, iki ayakkabısını çıkarır,³ masivayla ilgili olan hatıralarını siler. Külliye Hakk'a dönerek O'nun dışındakilerden fânî olur. Yakınlaştırılmış meleklerin ve hatta en ulu gözetleyici meleklerin yoluna dâhil

² “Ve üstünüzde, yedi sağlam yapı kurduk.” (Nebe, 12)

³ “Ben şüphesiz senin Rabbinim, ayağındakileri çıkar; çünkü sen, kut-sal bir vadi olan Tuva'dasın.” (Taha, 12)

olarak, çokluk ve *vücûd*un gizlenmesine sebep olan bölümler gözünde silinir. Sonra bununla beraber bir makamda durmaz. İlâhî âlemleri ve varlığı kaim ilâhî taşmaları görmeksizin sırf vahdeti müşâhede etmeye kendini hapsetmez. Bilakis aynı cem makamı ile tafsil makamına beraberce bakarak teşbih ile Allah'ın sıfatlarını iptal arasında bir yol tutarak kendinden geçtikten sonra uyanır (*mahvdan sonra sahy*). Dilediği her makamı yolculuğunun bir durağı ve he-definin bir konak yeri kılar. Baktığı her şeyde Hak ile sevinç duyar. Çünkü o, bütün görünürlerde ve tecelli yerlerinde *ilk sevgiliyi ve ezeli güzeli* görür. Hâlinin nitelemesi ve sözünün dili ile şöyle der:

Dünyada mutlu olmamın nedeni mutlu dünyanın O'ndan olmasındandır,

Bütün dünyaya âşığım; çünkü bütün dünya O'ndandır.

Rabbinin nuru ile O'nun hakkında (dışta) değişip duran hakikatler arzında yürür. Öyle ki Hakk Teâlâ'ya dönmüş, O'nun karşısında cıllanmış parlak bir ayna olur.

*“O gün, bir gündür ki, yeryüzü de başka bir yeryüzüne döner, gökler de. Herkes, bir ve kahhar Allah'ın tapısında toplanır.”*⁴

Aynı şekilde görüşünün ve ilminin kuvvetinden bir şey diğer bir şeyi ona örtük kılmaz. Yine bir şey başka bir şeyden onu alıkoymaz. Çünkü kabiliyeti mükemmel, nüfûz ve inceliği süratlidir. Tavırdan tavra geçer. Renkten renge boyanır. Şiirde dendiği gibi:

*Kalbim her türlü sûreti kabul eder oldu
Ceylanların merası ruhbanları manastırı oldu.*⁵

⁴ İbrahim, 48.

⁵ İbn Arabî'ye ait bir beyit. *Tercümânü'l-eşvâk*'tan alınmıştır.

Şeyh İbn Arabî, *Istılahlar* kitabında şöyle dedi:

Telvin, kulun hâller içerisinde hareket etmesidir. Çoğunluk nezdinde o, eksiklik hâlidir. Bizim nezdimizde hâllerin en yücəsi, makamların en şereflişidir. Bu hâle bürünen kul, şu âyetteki hal üzeredir. “O, her gün bir iştedir.”⁶

Temkin ise bizim nezdimizde telvîn üzere yerleşmektir. Ve dendi ki: O, usûl ehlinin hâlidir. Onunla ilgili sözler çoğaldı. Diller onu kabul ve ret noktasında ihtilaf etti.

Bazı şeyhlerin onu kınaması ya meşreplerinin farklılığı ve ondan uzaklığından ya da avamın maslahatını gözettiklerinden dolayıdır.

⁶ Rahman, 29.

Güzel Bir Temsil

Âriflerin ileri gelenlerinden bazıları, insanın kendi küçük evreninden eşyalara baktığı gözün en şerefli organ olması sebebiyle büyük âlemin cüzlerinin en şereflişinin de (aynı sebeple) insan-ı kâmil olduğu noktasında şüpheyi düştüler.

İnsan, “göz” ile tabir edildi ve bu yüzden insan diye isimlendirildi. O, ‘gördüm’ anlamına da gelen ‘Enestü’ (انست) kelimesinden alınmadır. Hak onunla yaratılmışlara nazar edip onlara merhamet eder. O, bütün isim ve sıfatlar ile hakikat ve âyetlerinin hepsinin mazharıdır. O, toplayıcı (yaratılış) kitabıdır. Evliyaların efendisi ve temizlenmişlerin örnek aldıkları Hz. Ali’den (a.s.) rivayet edildi gibi:

*Sen apaçık kitapsın ki,
Onun âyetleri gizli şeyleri aşikâr kılar
Sen kendini küçük bir şey sanırsın
Hâlbuki sende en büyük âlem dürüldür.*

Sadreddin Konevî, *Fatihâ Sûresi’nin Tefsiri*’nde dedi ki:

Muhakkak ki, Hak Sübhânehü ilk büyük âlemi, sûret yönünden Hakk’ın isimlerinin sûretlerini ve kalem-i a’lâ’ya (yüce kalem) emanet edilmiş ilminin nispetlerini, toplayıcı ve taşıyıcı bir kitap kıldı. İnsan-ı kâmilî isimler ile müsemmalar makamı arasında toplayıcı ve orta noktada duran bir kitap olması yönünden küçük âlem kıldı. Kur’an’ı onun sûreti üzere yarattı. Böylece

onunla sırrının sırrı ve sûretinin sırrı açıklansın. Aziz Kuran, insan ile zâhir olan kemal sıfatların eksiksiz ve noksansız açıklayıcı nüshasıdır.

Bu açıklama, Peygamberimizi nitelerken söylenen “Onun ahlakı Kur’an idi.” sözüyle uyushmaktadır.

Avarif kitabında bu sebeple Peygamber ile ilgili olarak Allah’ın şu sözü aktarıldı:

“Şüphesiz ki sen yüce bir ahlak üzerindesin.”¹

Kemâlini ve üstünlüğünü öğrendiğin bu insanî hakikat, eğer ilim ve amel ile olgunlaşmaz da (aksine) nefis ve şeytana tapınma vasıtasıyla bilgi ve eylemlerini küfür, azgınlık, körlük ve mahrumiyetlerle bezerse; en aşağı ve adi hayvanların en alçağı olur.

“And olsun ki biz, cinlerin ve insanların çoğunu cehennem için yarattık; onların kalpleri vardır; düşünmezler onunla; gözleri vardır, görmezler o gözlerle; kulakları vardır, duymazlar o kulaklarla. Onlar dört ayaklı hayvanlara benzerler, hatta daha da sapıktır onlar. Onlardır gaflette kalanların ta kendileri.”²

Herhangi bir kimseye bu anlama, görme ve işitmeden muradın hayvanlardan her birinde bulunan ağız ve cismanî aletler olmadığı bilakis düşünen insan nefsinin cevheri ve hakiki kalp ile ilgili bir şey olduğu kapalı değildir.

“Akıl ve tedbire sahip olacak akıl, duyup anlayacak kulak elde etmek için hiç mi yeryüzünde gezip dolaşmazlar? Gerçekten de gözler kör olmaz; ama gönüllerdeki can gözleri körleşir.”³

¹ Kalem, 4.

² Araf, 179.

³ Hac, 46.

İnsan görünür hayvanlık derecesinde kalmaya ve alçak bir yaşam çevresinde yaşamaya devam ederse, lezzet aldığı şehvet ve gazap güçlerinin isteklerinden iradî bir ölüm ile ölmekle hâsıl olan gerçek bir manevî hayat yaşayamaz. Hz. Peygamber (s.a.a) şu buyruğunda bu ölümü emretmiştir:

“Ölmeden önce ölünüz.”

Allah Teâlâ, bu birinci neşete dair hayatı oyun, eğlence ve aldatici geçimlik olarak isimlendirdi.⁴ Çünkü onun hakikati olmayıp bir mecazdan ibarettir. Varlığının bir kalıcılığı da yoktur. Bununla beraber hakikatte bir aslının olduğu göz önüne getirilir.

“Kâfir olanlarsa onların yaptıkları, çöldeki seraba benzer, susamış kimse, su sanır onu; fakat oraya gidince suya ait hiçbir şey bulamaz da kendi yanında bulur Allah'ı ve o, kâfirin hesabını tamamıyla görüp karşılığını öder ve Allah, pek tez hesap görür.”⁵

İnsanın dünyanın süslerine râğbetten (koparak sanki bir ölü gibi) ölmediği ve ikinci bir doğumla iyi bir hayat namına elde edemediği her ne varsa bunların Allah katında ve ahirette bir karşılığı olmaz.

“Ve bu dünya yaşayışı, ancak aslı olmayan bir eğlenceden, bir oyundan başka bir şey değil ve şüphe yok ki, ahiret yurdunda gerçek yaşayış, bunu bir bilselerdi.”⁶

Hz. İsa'dan (a.s.) şöyle rivayet edildi:

“İki kere doğmayan göklerin melekûtuna giremez.”

⁴ Ankebut, 64 ve Hadid, 20. âyetlere telmih yapılmıştır.

⁵ Nur, 39.

⁶ Ankebut, 64.

Bu ikinci doğum ve manevî hayat sadece şer'î âdâba, ilâhî kanunlara uymak; ilimlere, ahlak, fitrî olanlara ve iyiliklere inanma; insan nefsinin varlık koşulları olan kuvvet ve aletleri doğru ve adil bir biçimde düzenleyip sınıflandırmayla hâsıl olur. Bu ikinci doğumun, düzenleme ve düzeltme sebebiyle hâsıl olacağına şu âyetle işaret edilmiştir:

*“Onun yaratılışını tamamlayıp kemâle getirerek ruhumdan ruh üfürünce derhal ona karşı secdeye kapanın.”*⁷

Bu üfleyişten murat, insanın ilk neşetinin başlangıcında hâsıl olan hayvanî ruh değildir. Şu âyetle bu hayvanî ruha işaret vardır:

*“Sonra onu başka bir yaratma ile inşa ettik.”*⁸

Çünkü hayvanî ruhun üflenmesi bazı hadis-i şeriflerde geldiği üzere, bazı melekler vasıtası ile olur. Meleğe ait olan üfleyiş, hizmeti altında oldukları küçük âlemde ondan aşağıda olan meleklerin boyun eğişini gerekli kılmakla birlikte bütün meleklerin secde etmesini gerekli kılmaz. Tam aksine izafî ruh sebebi ile hâsıl olan ilâhî üfleyiş, bütün meleklerin Âdem'i yüceltmek ve Hakk'a mensup ruhunun hâllerini şerefli kılmak amacıyla ona secde etmesini gerekli kılar.

Bazı ârifler onu anlatırken şöyle dediler: Manevî doğum, sûri doğum gibi dört temele dayanır. Bütün şer'î ve aklî âdâblar bu dördün içerisinde. Bunlar iman, tövbe, zühd ve ibadettir. Burada konu edinemeyecek kadar her birine ait ayrıntılar vardır. Sûfilerin örfünde bu doğum fetih olarak isimlendirilir.

⁷ Hicr, 29.

⁸ Müminun, 14.

İnsan nefsi için ilkesinden son hedefine (kadar devam eden yolculukta ilk) doğumun hâsıl olmasının keyfiyeti, var olmaya cismanî doğum ile başlayanın hâli gibidir. Bu makam nefsin ilk makamı olup yemek içmek dışında başka bir şey bilmeyen cismanî hayata sahip diğer hayvanların makamına denktir. Sonra var oluş dereceli bir şekilde ilerler. Olgunluk sıfatlarının yer aldığı madenden perdelenme ve uzak olmanın sonucunda şehvet ve gazap güçlerinin neticeleri olan sıfatlardan hırs, haset, cimrilik, düşüklük, hile, kibir, zulüm gibi nefsin kalan sıfatları ortaya çıkar. O, iki ayak üzere duran hayvandır. Farklı istekleri hasebince ondan farklı eylemler meydana gelir. O, Hakk'tan örtünmüş, zulmanî perdelere gömülmüştür. Çokluğun ve şehvetlerin elinde esirdir. *Vahdet âlemi*yle alakalı olarak cehalet beşiğinde uykudadır.

Sonra rahmet ışıklarından bir parıltı idrak edince onu gaflet uyuklaması ve cehalet uykusundan uyandıran bir kişi ile karşılaşır. O, uyandırıcı yaratılışının başlangıcı ve yolculuğunun sonuna dair ona hatırlatmalarda bulunur. Onlar üstünlük sıralamasına göre -Allah'ın salât ve selamı onlar üzerine olsun- nebiler, sonra imamlar ve sonra velîlerdir. (Selam hepsinin üzerine olsun.) Sonra Allah'ı yakînen bilenler, onların hak vârisçileri olan ve gerçekten Allah'a ulaşmışâhede edenler gelir. Sonra nebî ve velîlerin onlara emrettikleri zâhir işleri bilen zâhir uleması gelir ki, bu işlerde onlar vekil hükmündedir.

Âlimler, insan bireylerini gaflet uyuklamasından ve cehalet uykusundan kaldırırlar. Hakk'ı ve O'nun birliğini, başlangıç ve sonlarına ait hâlleri ve peygamberlerin şer'î ve diğer hükümlerden getirdikleri bütün şeylerin hakikatini hatırlatırlar. Böylece elçiler ilk olarak insanların içlerini iman nuru

ile sonra da emredilmiş şer'î ibadetlerin nuru ile nurlandır-
mak isterler. Öyleyse iman ve ibadetlerden her birine ait özel
bir nur vardır. Bu nurla günah ve kötülük diye tabir edilen
zulmanî perdeler ve nefsanî örtüler kalkar.

İnsan gaflet uyuklamasından uyanıp hayvansal lezzet-
lerin arkasında başka lezzetler ve bu mertebenin üstünde
daha üstün başka mertebeler olduğunu anlayınca; şeriatın
men ettikleri ile meşgul olmaktan vazgeçer. Allah'a teveccüh
ile O'na döner. Uhrevî olgunlukları talep etmek ama-
cıyla dünyanın boş işlerini terk etmeye başlar. Tam bir azimle
azmeder. Nefsin evinden ve hevâsının makamından ayrılıp
Allah'a giden yola teveccüh eder. Yerini yurdunu terk ede-
rek gurbetçi olur.

Yolcuya yolda arkadaş ve yolunu gösterecek delil gere-
kir. Onun, bu yola teveccühü olan ve yolu bilenle arkadaş-
lık yapması gerekir. O kişi şeyh, lider, olgunluğa ulaştıran
ve hidayete sevk eden kişidir. Sonra eğer yolla ilgili olarak
ona inanmazsa ona hiçbir şey açılmaz ve arkadaşlığından
bir fayda sağlamaz. Şeyhin, iyi ve güvenilir ve rehberliği-
nin de helak edicilerden kurtarıcı niteliğine inanması şart-
tır. Çünkü Şeyh yolun bilginidir. Kendisi ise yolun müridi-
dir. (Yol almayı irade edendir.) Müridin iradesi gerçekleşince
maksadın hâsıl olması için şeyhin dedikleri ile amel etmesi
gerekir. Hatta şöyle denmiştir: Muhakkak ki şeyhin elinde
mürîd, gassalın önündeki ölü gibi olmalıdır.⁹

⁹ Anlaşılacağı üzere, üstün bir akıl, derin araştırmalar, burhanlar,
mantıkî temellendirmeler ve yakîni imanından sonra ilim ve ha-
kikatın derinliklerine doğru yol alabilmesi için müritten böyle bir
teslimiyet istenir. Hz. Hızır'ın Hz. Musa'dan talep ettiği teslimiyet
bunun gibidir. Talip Musa gibi değilse avamdan birisinin şeriata
ve önderlerine tâbi olması gerekir. (Çev.)

Sonra yola girince onu maksadından engelleyen dünyevî işlere ait lezzetlerden ve dünyevî geçimliliğin hâllerinden uzaklaşır. Üç şeyden nefsin yüz çevirtirerek riyazet yapar:

Birincisi, Hak dışındaki bütün şeylere iltifat etmeyi terk eder. Bu konuda hakiki zühdden ve kalbine varit olup onu Hak'tan başkasına meyil eder kılan; onu sefaletle sürükleyen her hatıradan korunmakla yardım alır. Böylece korunma, takva ve zühd ile nitelenir.

İkincisi, beraberinde gururdan sakınıp izzet ve hak tarafına yapışmak için kuvveleri yaratıldıkları şey için kullanır ve kutsal işler yapar. Ve yine halis bir niyet ile Allah katında aracılık vasfına sahip olan ibadetleri yapmaya ihtiyaç duyduğunu (bilir). Rağbet veya korku için değil de kulluk ile ona intisap ederek şereflenmek ister. Sonra ilâhî din adamlarının belîğ vaaz ve hutbelerini dinlemek gelir ki, bunlar sakındırma ve teşvik etmede burhanların çoğundan fayda yönünden daha büyüktür. Çünkü onlar hoş bir biçimde nefsi hareketlendirir. Özellikle de yüce işlerde nefsin güçlerini hareketlendirmek için kullanılan hoş nameler ile beraber olurlar ise.

Üçüncüsü, Hakk'ın tecellilerini kabul etmek, nefsin Hakk'ın tam karşısında cilalanmış bir ayna olması için sırrını yumuşatmaktır. Buna ince düşünceler ve gerçek aşklar yardımcı olur.¹⁰ Sonra (bu vasıflara sahip kişi) söz ve eylemlerinde

¹⁰ İbn Sînâ'nın *el-İşârat ve't-tenbihât* kitabına işaret edilmiştir. İbn Sînâ şu ibareleri kullanmıştır: “ Birincisi, huzura kavuşmuş nefse kötülükleri emreden nefsin itaat etmesidir. Bunun için bayağı işler için kullanılan münasip vehimlerden ayrılarak kutsal işler için uygun vehimlere yönelik hayal ve vehim güçlerini cebzetmektir... İkincisi ona bazı şeyler ile yardım etmektir. Düşünerek yapılan şefaate edici ibadetlerdir.”

nefsini daimi olarak hesaba çeker. Kendisine emredilen her şeye velev ki, ibadet etmesi emredilmiş olsa da önem verir. Çünkü nefsin fitratı, şehvet ve lezzetlere sevgi duymakla yoğrulmuştur. Onların müdahalesinden emin olması gerekir. Çünkü onlar şeytanın mazharıdır. Eğer onlardan kurtulur, vaktini arındırırsa mahbubun yolunda bulduğu şeyler ile yaşayışı güzel olur. İç dünyası aydınlanır. Gaybî parıltılar onun için görünür olur; melekût kapısı onun için açılır. Melekût âleminden başka başka işaretler gelir. Gaybî işleri, misalî sûretleri ile görür. Eğer onlardan bir şey tadarsa uzlet, halvet, zikir ve öğüt içerisinde tam bir temizlik, abdest, ibadet, murakabe ve muhasebeyi arzular. Duyulara hitap eden işlerden yüz çevirir. Onların sevgisinden kalbini boşaltır. Bütünüyle bütününi Hak olan Allah'a yönlendirir. Böylece onun için vecd, kendinden geçme, şevk, muhabbet, sevda ve aşk zâhir olur. Her seferinde onu mahveder; nefsinden fâni kılar.

Kalbî manaları, hakiki sırları ve ruhî nurları müşâhede eder. Müşâhede, muayene ve mükâşefe gerçekleşince Allah katından verilen ilimler ve ilâhî sırlar ona doğru feyezan eder. Bir seferinde nur hakikatleri onun için zâhir olur ve diğer seferinde gizlenir. Öyle ki, yerleşme gerçekleşir ve sürekli renk değiştirmekten kurtulur. Üzerine ruhî sükûnet iner. Bu hâllerin gelişi onun için bir makam ve kökleşmiş bir meleke olur. *Ceberût âlemlerine* girer. Ezeli cemâlde Hak Evvel'de fâni olmuş yakınlaştırmış ve koruyucu meleklerden mücerret akılları, varlığı daim ışıkları, kahredici nurları ve ilâhî işler için (var olan) küllî yöneticileri müşâhede eder. Onların nurları ile gerçeklik kazanır. Onun için birlik nurları ve ilâhî büyüklük ve azametinin parlaklığı zâhir olur. (Bunu yaparken mevhumî varlığını) paramparça eder.

Enaniyetin ulu dağını darmadağınık edip yerlere serer.¹¹ Gerçek dışı görünüşleri yok eder. Varlığının ayrılıktan kaynaklanan daralmışlığını giderir. Özü, *ilâhî varlığın* özünde kaybolur ki, o, cem ve tevhid makamıdır.

Bu makamda, yabancılara bakamaz; nuru ile perde ve örtüler yanar. Hak şöyle seslenir:

*“Bugün mülk kimindir.”*¹²

Kendine kendisi ile cevap verir.

*“Tek ve Kahhâr olan Allah içindir.”*¹³

Bu, Allah’a doğru yol alan kâmillerin yolculuklarının sonudur. Bu son, bazılarının “tevhid”, bazılarının “orta kıyamet” olarak isimlendirdikleri manevî doğumu zorunlu kılar. Bazen onu yaratılışa ait belirlenimlerin zevali ve ubudiyet yönünün rubûbiyyet yönünde fânî olması ile tabir ederler. Tıpkı damlanın deryada yok olması veya güneşin doğuşu ile buzun erimesi gibi. Ondan isimlerin taayyünü zail olur. Sınırlanmış vücûdunun ortadan kalkması ile mutlak varlığa dönüş yapar.

Dendi ki: Bu tevhid, kulluk vechinin Rabbânî vecih ile örtülmesidir. Zât gezegenin, büyüklük ve azamet güneşinin vücûdunun parlaklığında görünmez olmasıdır. Bu durumda

¹¹ “Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi onunla konuşunca Rab-bim demişti, bana görün de bakayım sana. Rabbi, beni kesin olarak göremezsin sen demişti, fakat şu dağa bak, eğer yerinde durabilirse görebilirsin beni. Derken Rabbi, dağa tecelli edince dağ, yerle bir oldu ve Musa bayılıp yere yığıldı. Kendisine gelince de seni noksan sıfatlardan tenzih ederim dedi, tövbe ettim sana ve ben, inanlarım ilkiyim.” (Araf, 143)

¹² Gafir, 16.

¹³ Gafir, 16.

Rab zâhir, kul gizlenen olur. Bu gizlenme, ancak onunla izharı esnasında Hakk'ın kul ile gizlenmesinin mukabilinde olur. Kulluk sıfatları ilâhî sıfatlar ile zât hesaba katılmaksızın değişir. Kulluk sıfatlardan biri kalktığında yerine ilâhî bir sıfat yerleşir. Meşhur hadiste söylendiği gibi, Hak Teâlâ onun kulağı ve gözü olur. Hak'tan Hakk'a doğru yolculuğunda Allah'ın irade ettiği ile vücûdda tasarruf eder ve O'nun gayreti iki taraf içindir. Mükemmeller ve *fertler* gibi ki, onların kıyameti kopmuştur. Dış elbiseleri olan beden elbiselerinden soyunurlar. Her sene vahşi yılanların derilerini değiştirmeleri gibi, insanî nefislerinden her gün soyutlanırlar.

İki âlemin efendisi ve âlemlerin aynası -salât ve selam ona ve âline olsun- buyurdular ki:

“*Her kim ki yürüyen bir ölüye bakmak isterse bana baksın.*”

İlâhî filozoflardan öne geçmiş ilkler, bedenlerinden soyutlanmış kişilerdi. Bedenden soyutlanmak eylemi onlar için bir alışkanlık gibi olup hatta onlar için mutlak bir sıfat haline gelmişti. Bu eylem onların yaygın bir sünnetiydi. İsrâk felsefesinin sahibinden ¹⁴ nakledildiği gibi, o, kutsallık cihe-tine muttali olmayanı filozoflar sınıfından saymadığı gibi, bedenden soyutlanma melekesini kazanamamışları da Müteellih saymıyordu. Ona göre filozof için beden, giyilip çıkarılan bir gömlek gibi olmalıdır.

İnsan bu azametli mertebeye, ilâhî lezzetlerde fâni olmak anlamına gelen yüksek menzillere, Allah'ın bâki kılması ile bekâya ve hakikatlerin hepsine -Hak ile yürüyerek- ulaşınca onda hakka'l-yakîn hâsıl olur. Çünkü o, mazharların aynında ilâhî zâta ulaşmıştır.

¹⁴ Şihâbüddîn Sühreverdi (k.s.).

Hakka'l-yakîn, ilâhî-kevnî hakikatlerin ve zâtî gereklerinin, zevk ve bulunma hâli üzere içimizde yer etmesidir. Ayne'l-yakîn, onların basiret gözü ile görölmesidir. İlme'l-yakîn ise nefiste bulunan hâle uygun olarak onların tasavvuru ve idrakidir. İlme'l yakîn, ilimde derinleşmiş âlimler içindir. Ayne'l-yakîn kâmil evliyâ içindir. Hakka'l-yakîn ise olgunluk ve yetkinlik kazandıran kâmil enbiyâ ve evliyâ içindir.

Bunun için şöyle dendi: İlmin bir ismi, tarifi, bilgisi, özü ve gerçekliği vardır. İlmin isim ve tarifi zahir uleması içindir. Bu sebeple onlara resmi ulema denir. Çünkü onlar tariflere hâkimdirler. İlmin bilgisi, âlim ve büyüklerin seçilmişlerine aittir. İlmin görüleni, evliyanın seçilmişleri içindir. Hakka'l yakîn ise enbiya ve evliya'nın seçilmişlerine aittir. Allah Teâlâ bizi onların nurlarına hidayet etmek ve eserlerine uymak ile rızıklandırdı.

Tembih

Zikredilen bu fenâ ve iradî ölümün, *ayn* ve sıfat olarak kalıcı olmaları ile beraber görmeye ait hâllerin erbabı olmaları ârifler için hâsıl olan düşünsel fenâ ilmi olduğu zannedilmesin. Muhabbeti tasavvur eden ile onunla hâllenen arasında büyük bir fark vardır. Şairin dediği gibi:

*Aşkî ancak ciğeri yanan bilir
Aşk ancak çabalayan içindir.*

Doğrusu bazı âriflerin dediği gibidir: Aşkî tatmayanın âşık olduğunu ilan etmesi (kendisi ile aşk arasında en büyük) perdedir. Aşkî bulmayana onu izhar etmek ise aşkî gizlemektir.

Derim ki: Bu, onların şu sözünün tefsiridir: “Rubûbiyyet sırrını izhar etmek küfürdür.” Öyleyse buradaki küfür, gizleme anlamındadır. Tıpkı küfrün sözlükteki asıl anlamının gizleme olduğu gibi.

Onun keyfiyetinin ilmi Allah’a hasır. Allah’ın, kemâle ermiş kullarından dileğini ona muttali kılması dışında bu ilme sahip olmak mümkün değildir. Onun için, bu üstünlük niteliğine sahip bir görme eylemi ve zâtî tecelli ile a’yanlardan (öz-mahiyet-a’yan-ı sâbite) asaleti olumsuzlamayla hâsıl olur. Bu durum Allah Teâlâ’nın şu âyetindeki gibidir:

“*Rabbi dağa tecelli edince dağ, yerle bir oldu ve Musa bayılıp yere yığıldı.*”¹

Her kim Hakk’ın varlığını inkâr ederse zamanın günlerinde Allah’ın en latif nefhaları ona taarruz etmez. İnsan ve cin âlemlerinin amellerine eşit olan ihsanların cezibelerini gözetemez. “*Muhakkak ki Allah âlemlerden ganidir.*”²

Çünkü O’nun onlar ile kemale erme durumu yoktur. Sadece onlar O’nun ile kemale ererler.

¹ Araf, 143.

² Al-i İmran, 97.

Tembih

Allah seni marifetinin hakikatine ulaştırsın ve rahmetinin nurları ile seni feyizlendirsın ey sevgili kardeşim! Bilmen gerekir ki, yüksek mertebeler ve büyük dereceler, halktan ayrılıp Hakk'ın yoluna girmeksizin, nefsini terbiye etmeksizin ve tüm güçlerinle mücadele etmeksizin sadece kitaplarda dolaşıp duran bilgileri tahsil etmekle elde edilemez. Şüphe yok ki, kitaplarda sabitlenen bahislerin çoğu kâğıtlara gizlenmiştir. Onları okumadaki fayda, hedefe varmak için şevkin hâsıl olmasını sağlamak amacıyla sadece uyarmaktır. Yoksa sadece akledilenlerin ve nakledilenlerin sûretlerini nefislere nakşetmek değildir. Sadece bununla kalbin huzura ermez, (rasyonel) aklın sonuca varamaz. (Bu yüzden) tadın kaçır. Bilakis o, yolcu için marifet yoluna girmeye ve sırlara ulaşmaya bir hazırlıktır. Vele ki, seçilmişlerin sıfatları ile nitelenmiş olarak iyilerin yoluna uysa bile bu böyledir. Allah'ı, ahireti, O'na doğru giden yolu ve nurları bilmekten murat, avamın veya fakihin miras alma yolu ile bunlara itikat etmesi değildir. Taklide ve donuk sûrete duyulan gönül yakıcı sevgi, değerli ilahiyatçılara açılan ilâhî hakikatlerin kapısını ona açılmaz eder. Yaratılmışların Yaratıcısı'ndan ve hakikatlerin hakikatinden elde ettiği bilgi ile sûretler âlemini küçük gören âriflerin keşfettikleri onun için temessül etmez.

Müteellihlerin Şeyhi, *Hikmetü'l-işrâk*'ta dedi ki:

Çağların kötüsü içtihat kapısının kapandığıdır. Onda düşüncenin ilerlemesi kesildi, mükâşefe kapısının önü tutuldu, müşâhede yoluna barikatlar kondu.

Ve yine dedi ki:

Eğer Hak yolunun yolcusunda araştırma-inceleme kuvveti olmazsa o, eksiktir. Keza araştırmacının yanında melekûtun âyetlerini müşâhede etme niteliği yoksa kutsiyet yönünden çıkarım yapamadığı için (yine) eksik ve itibarı düşüktür.

Mutârahât kitabının mantık kısmında kategorileri zikrederken şöyle dedi:

Bak nasıl da felsefe ruhanî şeylere, onları müşâhedeye götüren bilgi yoluna, beşerlikten soyunma, tecrit, önde gelen filozofların doğruluğuna şahid olduğu derin ilimlere, hikmetin etrafında döndüğü ve filozofların itimat ettiği şeylere nazar etmekten Meşşâilerin Şeyhi'nin yaptığı şeye intikal etti. Onun yaptığı şey, “zaman” ve “sahiplik” kategorilerine benzeyen şeyleri özetlemekten ibarettir. Zira hakikatte ilmi yolculuğun merkezi ve melekûtî nurların gözlenmesini ifade eden hikmetin ta kendisi olan ilimler kesildi. Hikmete mensup olanlar artık onu tanıyamaz oldu. Ey kardeşim! Muhakkak ki, hakikatlerin ortaya çıkması amacıyla Hakk'a çağıran bir münadi çağırınca, bende hakikati bilmek için bu eksik, meşgul edici sözler siliniyor. (Hâlbuki bugün) eğer hikmetten geriye bir şey kalırsa felsefenin çömezlerinin alıştırma yaptıkları tartışma meclislerindeki (sözler) kalır. (Ancak bir gün) İlimlerin başı olan hikmet geri dönecektir. Ve hikmetin sahibi uyarırsa doğru söyler ve söz verirse gerçekleşir.

İş ve ahlaklarına göre insanların mertebelerini zikrettikten sonra Porfiryus dedi ki:

İlimleri sağlam olanlara gelince, onların ahiretteki rütbeleri ilimlerden kazandıkları miktar kadardır. Cedelci, yırtıcı hayvanla beraber yaşar. Filozof hakîm ise ulvî yönetici meleklerle beraberdir. Mûteellih ise *galip nurlar* ile beraberdir. Hak'ta fânî olansa *nurların nurunda* yok olur.

Derim ki: Hakîm (filozof) sözünden amaçlanan mana, ilâhî karaktere bürünmeksizin sadece burhanları araştırandır. Mûteelîh ise işrâk yolunu tutandır. İşrâk yolunu tutan kişi; ilâhî, aklî ve nefsî bütün soyut varlıkların, *nurun* hakikatin-den var olduğuna inanır. Nurun hakikati basit olup cinsi, faslı, tanımı ve resmi yoktur. Çünkü o, bizatihi açık ve başkasını da aşikâr kılıcıdır. Şu sebeple ki, onun dışında başka bir şeyin onu tarif edip açık kılması mümkün değildir. Bunun mümkün olduğu iddia edilse açık olan gizli olanla tarif edilmiş ve hâsıl olan tekrar elde edilmiş olur. Bütün *galip* ve yönetici *nurların*, hatta hissedilirlerin arasındaki farklılığın zâtî veya arazî bir durumdan kaynaklanmadığına inanır. Bilakis aralarındaki farklılık kemal ve eksikliğe, kuvvet ve zafiyete, nur olmağlığın ortak kökenine, *nurların nuruna* yakınlık ve uzaklığa göredir. Ve yine kahir/*galip* *nurların* cismanî türlerden daha çok olduğuna inanır. Çünkü kahir *nurlar*, berzah âlemine ait görülürlerin (heykel-put) rableri olan dikey ve yatay *nurlar* silsilesini içine alır. Dört tane âlem vardır: Birincisi, *galip nurlar âlemi*; ikincisi, *yönetici nurlar âlemi*; üçüncüsü, *felekî ve unsurî berzahlar âlemi* ve dördüncü ise *mücerret ve uhrevî gölgeler* ismi verilen *muallak sûretler âlemi*dir. Bunların dışındaki yerleşmiş kaideleri nur ve karanlık (ikilisi üzerinden anlamak) esası üzerinedir.

“Yok olan fânî”den murat, kişinin bizzat mevcut olanı hakiki Bir’de münhasır görmesidir. Hakikat ise Tek ve Vâcib

Zât'ta sınırlanmıştır. Mümkün mevcutların mahiyetleri ve a'yan-ı sâbite yalnızca O'nun nurunun ışıklarının oluşumu ve zuhurunun ışıklarıdır. Vücûd ve hakikatte onların bağımsızlığı yoktur. Mahiyet hasebince *hakiki vücûdun* ışıkları ve *nurun teklîğinin* gölgesinden ayrık değildir.

Onlardan naklettiklerimizden ortaya çıkan şudur ki, gerçek ilimler ve ahirete dair marifetler ancak dünyadan kopup Allah'a doğru yol almakla hâsıl olur. Bu bilgiler dünyaya rağbet eden âlimlere haramdır. Çünkü onlar zevk ile bağlantılı ilimler ve keşfedilen makamlardır. Temelleri zevk ve vicdandır. Diğer ilimlerin aksine bu ilimlerin ortaya çıkması hakiki takvayı ihlal etmek, makam ve yükselme sevgisini içinde yaşatmakla mümkün değildir. Diğer ilimler dünya sevgisi ile birleşir. Hatta bazen bu sevgi, o ilimlerin kazanılmasına yardım eder. Bu, şundan dolayıdır ki, dünya işleri ile meşgul olanlar meşakkatlere tahammül eder, gecelerini uykusuz geçirir, gece ve gündüz bu işleri tekrar eder, gurbete ve yolculuklara dayanırlar. Bunların hepsi vehmî bir makam, hayalî bir başkanlık, (şöhretinin) ülkelere yayılması ve insanlar üzerinde yükselmek içindir.

Ahret ilimlerine gelince, bunlar ancak kalpten dünya sevgisini çıkartmak ve hevâdan kaçınmakla belirir. Bu ilimler ancak takva medresesinde tahsil edilir. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi:

*"Allah'tan sakının ki O size öğretsin."*¹

Allah, ilmi takvanın mirası kıldı. Bunların dışında sıradan ilimlerin öğrenilmesinin kolay olduğu açıktır. Hatta tam aksine dünyevî ilimleri araştırıp onda derinleşme şiddetli hırs, hayvanlara ait olan liderlik ve insanlar nezdinde şöhrete önem verme ile beraberdir.

¹ Bakara, 282.

Buradan, hakikatlerin ilmi ve ahiret yoluna koyulmanın üstünlüğü bilindi. Bu, ancak akıl sahiplerine keşfolundu. Akıl sahipleri gerçekten dünyadan uzaklaşanlar ve ahireti isteyenlerdir. Bu nedenle kendilerine insanların en akıllılarının elinde olanı tavsiye etmesini isteyen adamlara, bazı fakihler ‘insanların en akıllılarının insanlardan uzaklaşanlar’ olduğunu ve bu yüzden insanlardan uzaklaşmalarını tavsiye ettiler.

Fütûhâtü'l-Mekkiyye Sahibi dedi ki:

Her kimin ki keşfi yoktur onun ilmi de yoktur.

Bazıları dedi ki: Basiretin idrak ettiklerine nispeti, gözün gördüklerine nispeti gibidir. Tıpkı bunun gibi, göz için, göze gelen bu nuru idrak ettiği bir nur vardır. Aynı şekilde basiret için kendisinde gerçekleşen şeyleri idrak ettiği bir nuru vardır. Bu nurun hakikatini ancak nurlu kişi idrak eder.

*“Allah’ın kendisine bir nur kılmadığı kişinin nuru yoktur.”*²

Bütün nurların idraki işte böyledir hatta *nurların nurunun* da. Nefis, nur ve aydınlanış yönünden ziyadeleştikçe yayılması artar ve sonuçta bu yayılmasında çok malumatlar elde eder. Bu durumun benzeri, olgunlaşmak isteği olan herkeste olur. Faal akıllar gibi olan ve mümkün olgunluğu kendisi ile beraber bilfiil mevcut olan âlime gelince, onun nuru artmaz, şiddetlenmez ve ilimdeki mertebesini geçemez.

*“Ve melekler derler ki: Bizden hiçbir fert yoktur ki onun malum ve belirli bir makamı olmasın.”*³

² Nur, 40.

³ Saffet, 164.

Sonra O'ndan daha mükemmeli ve daha nurlusunun mümkün olmaması göz önünde bulundurulsa bütün her şey, kemal ve nuru en nurlu olanda vakidir. Hatta O'nun nuru bütüne nüfuz eder, ezel ve ebette onları kuşatarak tasarrufta bulunur. Yerde ve gökte zerre miktarı bir şey bile yoktur ki, O'ndan gizli kalsın.⁴ İşte burada nice sırlar var; ama izzet ve şerefinden dolayı ifade etmek caiz değildir. Eh-linden başarılı olanlardan bir kısmı, bu sırlardan bazılarını derinlemesine düşünür.

Bazı filozoflar dedi ki: Akıl, Allah'ın nurdur. Nur olmayan nura hidayet edemez. Fert olmaklığın sûreti, ancak fertlik aynasında görünür. Nefis, Allah'ın aynasıdır. Allah'ın aynası cisimsel aynalara benzemez. Şöyle diyen ne güzel söylemiştir: “Eğer gözünün önüne siyah bir cisim koysan bir şey göremezsin. Eğer kalp gözüne bütün dünyayı koyarsan nasıl olur da kalbin bir şey görebilir?”

*Sadece bir kıldı, günahı yoktu
Lakin (o kıl) iki gözünde bitmişti
Âdem kadim nurun gözü olduğundan
Gözdeki kıl koca bir dağ olur.*

Kitabü'r-Resf sahibi Şeyh Sühreverdî, dedi ki:

Muhakkak ki, kul, ilmini Hakk'ın ilmine katarsa ilminin sonu olmaz.

⁴ Yunus Süresi, 61. âyete telmih var: “Hiçbir işe girişmezsin, onun vahyettiği Kur'an'dan hiçbir âyet okumazsın ve siz, hiçbir iş işlemezsiniz ki, o işe koyulduğunuz zaman biz, sizi görmeyelim, tanık olmayalım ve yeryüzünde ve gökte zerre miktarı bir şey bile yoktur ki, Rabbinden gizli kalsın; bundan daha da küçük, daha da büyük bir şey yoktur ki, apaçık kitapta tespit edilmiş olmasın.”

Yani kulun ilmi Rabbin ilmi ile birleşir ve onda fenâyâ ulaşırsa Hakk'ın nuru ile eşyayı idrak eder. Bu ilim, Allah'ın ilmine mugayir olan meleklerin ve sakaleynin (vehbî ve kesbî ilim) ilminden daha üstündür. Bazı âriflerin sözlerinde o ilme yönelik işaretler vardır: Feyzinden doğan ilmi ile zâtının ilmine aykırı olmayan hatta onun aynı olan mertebedeki ilmi arasında ne kadar fark vardır. Bu aziz makamı anlarsan Kaside-i Burde'de Peygamberlerin Efendisi'nin övgüsünün geçtiği beytin şiirsel abartı ve dilsel mecazlar olmadığını bilirsin. O beyit şudur:

*Dünya ve ahiret senin cömertliğindedir
Levha ve Kalem'in ilmi de senin ilmindendir.*

Bil ki, Hakk'a ulaşmanın derecesi önce zülmanî sonra da nuranî perdeleri yırtmaya bağlıdır. Peygamberimiz'in (s.a.a.) sözünde geçtiği gibi:

“Allah ile âlem arasında yetmiş bin nur ve yetmiş bin karanlık perdesi vardır. Eğer o perdeler kalkarsa; yüzünün heybeti, bakışının ulaştığı son yaratığa kadar her şeyi yakar.”

Bu sayıdan maksat, salt çokluktur. Çünkü Arap yedi, yetmiş, yedi yüz ve yetmiş bini çokluk için kullanır. Yetmiş sayısındaki nükte, onun tam sayı olmasıdır. Yine onda tek ve çiftin çarpanları ve bölenleri, çiftin çifti, tekin çifti, tamlık, eksiklik, artılık, rasyonel sayılık, irrasyonellik, kök ve karakök-lük, sayan ve sayılan, düzlük, küplük vb. gibi özellikler vardır.

Bunu, Peygamberimize (s.a.a.) ait gördüğümüz bazı rivayetlerin içeriği destekliyor: Ondan soruldu ki, “Hangi kara parçası daha üstün ve hangisi daha adidir?” Buyurdular ki: “Bunu Cebrail'e sorana kadar cevap veremem.” Cebrail sorunca o dedi ki: “Aziz ve Yüce Allah'a sorana kadar cevap

veremem.” Allah katından inince Cebrail dedi ki: “Bu günününden Allah’a daha yakın bir zamanım olmadı.” Peygamber (s.a.a) dedi ki: “Allah’a yakınlığın nasıl oldu ey Cebrail?” Cebrail dedi ki: “Öyle oldum ki, Hak ile aramda yetmiş binden fazla perde kalmadı. Sorduğun diğer soruna ise cevap olarak Hak Teâlâ: ‘En hayırlı kara parçası mescitler, en şerlisi ise çarşılardır.’ dedi.”

Bak ey miskin! Yakınlığının şiddeti ve kemalinin fazlalığı ile peygamberlerin öğretmeni yüce bir melek ile Allah Teâlâ arasında yetmiş bin perde oluyorsa; senin benim gibilerin Rabbi ile arası nasıl olur? Toprak nere Rablerin Rabbi nere!

“Allah, kendinden korunmanızı buyurur ve Allah kullarını pek esirgeyicidir.”⁵

Kendisine yönelinen Kâbe’ye ulaşmak istersen yakınlık umarak hayvanlığını kurban et. Vücûdun senden zail olsun. Eziyet verici benliğini yoldan kaldır. Hadis-i şerifte işaret edildiği gibi, bu, hakiki İslam’ın ilk derecesidir. Hakk’ın yolu ağırlık kaldırmaz. Nerede kaldı, senin ağırlık ve yüklerini kaldırsın. (Mevhumî) varlığın, hiçbir günahla ölçülemez bir günahtır. Hakk’ın sende zuhuruna engel olan senin bu varlığındır. Sen, Hakk’ı görme ile benlik ve varlığını görmede çatışma içerisinde. Hallac’ın dediği gibi:

*Benimle senin arandaki varlığım, benimle çatışıyor;
Lütfunla aradaki bu varlığımı kaldır.*

Bazıları dedi ki: Allah’ı (sana) acayip (gelebilen) âyetleri ve heybetinin şahidleri ile tanı, fikirle değil huzûrî ilimle tanı. Fikir, *rablerin ilahına* tasallutta bulunamaz.

⁵ Âl-i İmran, 30.

Sakın hücceti kıyaslama
 Hakkı bilmekle övünme
 Zannını ortadan kaldır
 Senin tevhidin şirkindir ayık ol!
 İlim kendince vastılandırır
 Sen de Allah'ı birlediğini sanırsın.
 Ey zerre nasıl da güneşe bağlısın,
 Yakınlaşma; çünkü güç yetiremezsin
 Göğün övücüleri "Sen yücesin,
 Biz seni tanımadık," dediler.
 Varlığın hûlasası olan Ahmed
 Secdede "Ben seni övemem!" diyendir.⁶

Senin için oluş bozuluş âleminde kalbinin yüz çevirmesi, gönül aynandan renklerin silinmesi gerekir. Böylece Kerîm olanın yüzü senin için gözüksün. Kokuşmuş toprakta güneşin nuru tecelli etsin. Senliğin olmaksızın O'nun zâtı ile zâtına bakabilesin. Bundan dolayı dediler ki: "Allah'ı ancak Allah bilir." Bazıları ise şöyle dedi: "Fakirlik tamam olunca Allah'ın nuru zâhir olur."

İşte bu senin sırrın O'nun perdesi olan,
 İşte bu sabah ki, sen O'nun karanlığı oldun.
 O bir sırdır ki, saflığı senden uzaktır,
 O bir sabaktır ki, sen O'nun karanlığısın.

Buna işaret edilmek için denildi ki: Hak sadece resimler silinince belirir.

Sûret zarfına mana nasıl sığsın?
 Dilenci kulûbesinde sultan ne yapsın?

İbn Arabî Fusûsü'l-hikem'de dedi ki:

⁶ "Ben seni övemem" Hz. Peygamber'in "Senin kendini övdüğün gibi ben seni övemem" hadisine işarettir.

Muhakkak ki, üzerlerinde dünyanın hükümleri cereyan ettiğinden dolayı ârifler, burada sanki dünyevî sûretleri ile zâhir oluyorlar. Allah Teâlâ, ahirette bâtınlarını dışarı çıkarıp dönüştürür. Bunun da olması gerekir. Onlar, basiretlerini Allah'ın açtığı kimse dışında kimsenin bilemediği bir sûrettedirler. İlâhî tecelli cihetinden Allah'ı bilen her ârif ahiret neşetindedir. Dünyada Allah ile olur ve kabrinden onunla haşrolur. Allah'ın bazı kullarına inayetinin ona da inayeti dolayısıyla onların görmediğini görür; onların şâhid olmadıklarına şâhid olur. Bahsedilen fenâ makamına ermekle insan, meleklerin secde ettikleri Hakk'ın hilafeti makamına hazırlanır. Hakk'ın zâtının aynası olması; yüzünün parlaklığı; kalp sayfasını yabancıların nakışlarından boşaltması ve Kahhâr ve Tek Olan'ın dışında vücûd evini her şeyden arındırması vasıtası ile halifelige hazırlanır. Hakk'a dönük olan yüzünün aynasında onun isimleri ve tecellileri gerçekleşir. “Âdeme isimlerin hepsini öğretti.”⁷

Bu öğrenme işi sadece beşerin babasına has değildir. Bilakis evliyâların efendisi ve peygamberlerin sonuncusuna ve ondan sonra da onun temiz evlatları ve vârisleri olan Masum İmamlar bu şerefe daha layıktır.

*Sen meleklerin mabudunun tecellisi olduğundan
Melekler karşında secde etti
Bu yüzden bütün isimleri bildin
Nitekim varlık da müsemmanın yansıyan biçimidir.*

Şeyh Konevî dedi ki:

Bu secde işi varlıkta halifenin varlığı devam ettiği müddetçe devam eder. Halifelik kıyamet gününe kadar bakidir. Öyleyse secde de bakidir.

Dengelemek ve doğrultmanın anlamı daha önce geçti. Her ikisi de birlik, düz olma ve duruluk cihetine

⁷ Bakara, 30.

döner. Ayna, bütün yüzeyi aynı kalitede açık ve duru olmazsa görüntü de bozukluk, karartı, buğu ve pastan hali olmaz.⁸ Rengin hatta zâtın yokluğu sebebiyle şeklin birliği sağlanamaz.⁹ Böylece sûretleri gösterecek kabul edicilik niteliği gerçekleşmez. Aynanın aynalığı su, cam ve demirden olan zâtının türsel hususiyetleri ve boyutları için değildir. Bilakis sırf yokluk ve salt fânîlik olan vechi vasıtası ile aynalığını yapar. Sadece insan-ı kâmil nurların nurunda eriyip O'nda fâni olur. Zâtını mûlahaza etmekten, kemalî sıfatlarının fiili olmasından geri kalmaz. Yönelinen Kâbe tarafında yüzünün hizasında perde olmaz ve Tapınılan Melik'e ibadet yoluna bütününüyle katılmaktan ona (bir şey) engel olmaz. Bu manada dendi ki: İmkân nispetinin ispatı, âbidlerin cehtlerinin kısılgından ve âriflerin bakışlarının sonlu şeylere tamah etmiş olmasındandır. Allah Teâlâ'nın buyruğunda buna işaret edildi:

*“Secde edenlerden ol. Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine kulluk et.”*¹⁰

Çünkü kulluk Allah'ın nebîsi için övdüğü makamların en şerefliisidir:

*“Geceleyin kulunu yürüten eksikliklerden münezzehtir...”*¹¹

Selam Peygamberimizin ve onun üzerine olsun, Ruhullah İsa (a.s.) beşikteyken yaptığı ilk konuşmasında bununla iftihar etti:

⁸ Aynanın düz olmayıp tümsek ve iç bükey olması yanında düz bir aynaya ilişen bozukluklar dile getiriliyor.

⁹ Ayna çatlayınca birçok görüntü ortaya çıktığından artık görüntü birliği sağlanamaz, olur.

¹⁰ Hicr, 98-99.

¹¹ İsra, 1.

*“İsa, şüphe yok ki dedi, ben Allah’ın kuluyum, bana kitap vermiştir ve beni peygamber etmiştir.”*¹²

Evliyâların lideri Emîrû'l-mü'minîn Ali (a.s.) der ki:

“Senin kulun olmam benim için büyük bir övünçtür. Senin, benim Rabbin olman en büyük şereftir. Rabbim, seni dilediğim gibi bir Rab buldum. Bunun gibi beni de istediğin bir kul kıl.”

Nisâbü'rî Tefsiri’nde birinin şu sözü yazılıdır:

Kulluk, risâletten üstündür. Kulluk ile halktan Hakk’a doğru bir yönelim söz konusudur. Risâlette ise Hak’tan Halka doğru bir yönelim söz konusudur. Bu nedenle muvahhidin sözünde öncelik şerefine kulluk ulaştı. “Şahadet ederim ki, tek ve ortağı olmayan Allah’tan başka ilah yoktur ve yine şahadet ederim ki Muhammed Onun kulu ve elçisidir.” Âyetle şöyle buyruldu: “*Ne Mesih ve ne de Allah’a yakın melekler, Allah’ın kulu olmaktan geri dururlar. O’na kulluktan geri durup büyüklenen kimselerin hepsini Allah yakında, tapısında toplayacaktır.*” (Nisa, 172) Onlardan âşık olanlar vardır. Onlar Hak’ta fâni ve âşık olmuşlardır. “*Yerim ve göğüm beni içlerine sığdıramadı. Fakat takvalı ve arınmış mümin kulumun kalbi beni içine sığdırdı.*” Muhakkak ki, kulun kalbinin bu genişliğinin ve göğsünün ferahlamasının sebebinin Allah’tan gayrısını terk etmek, O’na bütünüyle yönelme ve fenâyı çağırma, eksiksiz bir kulluk yapmak olduğu gizli değildir. Bu incelik ilâhî sözde risalet kelimesi ve onun dışında başka lakaplar olmaksızın zikredildi.

*(Gönül tamamıyla) senin mekânın olsun diye
İki cihanı bir kerede dar gönülden attık.*

* * *

Hakk’a ulaşmanın ve O’na yakınlaşmasının manasını ve bu yönden O’na katılmanın kendisiyle gerçekleştiği yönün kulun

¹² Meryem, 30.

zâtını temizleyerek kul olması olduğunu; Hakk'ın, isim ve sıfatlar aynasını parlatmanın ne manaya geldiğini öğrenince; sen O'na kavuşma ve yakınlaşmanın karışmak, bitişmek, hulûl ve birleşmek olmadığını öğrenmiş olursun. Allah, mülhidlerin sözlerinden tam bir büyüklük ile münezzehtir.¹³ Bilakis ulaşmak ve yakınlaşmak; (Allah'ın varlık okyanusuna) dalmaya yönelme, O'nda fâni olmaya dair bir ilgi ve tam bir kulluktur. Allah, daima kaim olan kör edici ışıkları ile onların üzerine hâkimdir. Şayet irfanın irfanı olması cihetinden ârifin hüviyeti bile olsa Hak, kendisi dışındaki bütün yönelimlerini -hangisi olursa olsun- mahveder. Muhakkak ki, bunda gizli bir şirk ve tevhide aykırı ikicilikle ilgili bir söz vardır.

Özetlersek, tahkik ehli, şeytanın üzerlerinde sultanı olmadığı Allah'ın kullarıdır.¹⁴ Onlar, şeytanın vurduğu çeşitli bağların, oluş âlemine meylin ve mahiyetleri hasebince hakikatleri olmayan bezenmiş vehmî işlerin insana etki noktalarını bilen âriflerdir. Onlar ilâhî emirle ayakta dururlar ve onu aşmazlar. Onlar, Allah'ın zâtı dışında müstakil bir zât, asliye sahibi bir vücûd görmeyen muvahhidlerdir. Şeyleri onun feyiz ve vücûdunun mazharları, güzellik ve celâlinin görüntüleri olarak bilirler. Onların ibadet, hareket, sükûn vb. hepsi Allah ile Allah'tan, Allah'a ve Allah içindir. Allah Teâlâ buyurdu ki:

*“Rabbin ancak ona kulluk edilmesini emretti.”*¹⁵

Allah'ın zâtı ibadete layık olandır. Onlar ulûhiyeti yönünden Allah'a kulluk ederler. Yoksa O'nun rahîm, nimet

¹³ “Hâlbuki O, onların söylediklerinden tamamıyla münezzehtir, tamamıyla yücedir, büyüktür.” (İsra, 43)

¹⁴ “Muhakkak ki, benim kullarım üzerinde senin bir sultan yoktur.” (Hicr, 42)

¹⁵ İsra, 23.

veren, öç alan isimleri yönünden değil. Nimet verene kulluk yapan, intikam alana kulluk yapmaz. Rahmân'ın kulu da Kahhâr'ın kulu olamaz. Onların kullukları cennete girmek ve ateşten kurtulmak için değildir. Muvahhidlerin Mevlâsı Mü'minlerin Emiri'nin dediği gibi:

*“Ateşin korkusundan, cennetin arzusundan sana tapmadık. Seni ibadete layık bulduğumuz için ibadet ettik.”*¹⁶

İnsan, Rabbine ancak bu haysiyetler üzerinden kulluk yapabilir, yoksa mutlak olarak kulluk yapamaz. O, payına düşene kul, nefsinin de esiridir. Allah'ın dışındakilerden soyutlanarak Allah için kulluk yapamaz. Bunun için Hak Teâlâ kullarını nefesine izafe etti. Şu sözünde geçtiği üzere:

*“Muhakkak ki kullarım üzerinde senin bir sultan yoktur.”*¹⁷

Bu makama şu beytinde *Kaside-i Tâiyye* sahibi¹⁸ (k.s.) işaret etti:

*Âşıkların bazı fitneleri senden gelen birkaç iyiliktir,
Senden gelen her şey benim fitnemdir.*

Yani senin bazı iyiliklerin eğer zâhid ve âbidleri fitneye düşürürse onlardan herhangi birinde fitneye düşen ârifin kınanması gerekir. Çünkü bütün iyilikler ile değil de bazı iyilikler ile denenilenler, -kahır ve zelil kılmayla ve bu ikisinin gereği olan cehennem ve azabın derekeleri ile sınananlardan olmaksızın- rahmet ve lütuf ile ve bu ikisinin gereği olan cennet ve derecelerinin nimetleriyle denenilenler bazı- sına inanıp bazısını inkâr edenler gibidir.

Allah onlar ile ilgili olarak dedi ki:

¹⁶ Kumeyl duasından.

¹⁷ Hicr, 42.

¹⁸ İbnü'l-Fârız (ö. 632/1235).

*“Ve insanlardan, Allah’a kalbiyle değil de diliyle kulluk eden de var; ona bir hayır isabet ederse kalbi yatıştır o hayır yüzünden, fakat bir sinamaya uğrarsa yüzü dönüverir; dünyada da ziyan eder, ahirette de; işte budur apaçık ziyan.”*¹⁹

Ârifler, bütün iyiliklerine meftun oldukları halde Zât-ı İlâhî’yi severler. İster lütuf-kahır, ister rahmet-azap ve isterse aziz kılma-zelil kılma olsun Zâta ait iyiliklerden her biri kalplerindeki aşkın ve ruhlarındaki sevdanın sebebidir. Bunların hepsi Zât-ı İlâhî’ye nazaran eksiktir. Çünkü bütün sıfat, isim ve fiil, ondan sadır olup taşmıştır. “Sevilenin yaptığı her şey sevimlidir.”

Bil ki, insanlar, ibadetlerinde niyetlerinin saflığına ve Hakk’a dair bilgilerinin derecelerinin şubesine tâbi olarak kademe kademedir. İtaatteki kazançlarının ölçüsü, kulluğun tohumu olan marifetteki mertebelerinin ölçüşüncedir.

Sonra insanlar mebde ve meâdî idrakte farklı tabakalar üzeredir.

Birinci tabaka, mükâşefe ehlidir. Onlar Hakk’ı Hak ile tanırlar. Ondan gayrısının zâtında fenâyâ ermeyi ve onların özlerine iltifat etmeyi terk ederler. Allah için secdeye kapanırlar. O’nun âyetlerini müşâhede ederler.

İkinci tabaka ise filozofların büyükleridir. Onlar Allah’ı sırf akıl yönünden idrak ederler. Var oluşun başlangıç ve sonun hâllerine dair akıllarının durumu, vehim ve hayallerinde temsil olunan sûretlere uygun biçimde en latif ve en şerefli aklediş iledir. Fakat onlar o ikisinin bu vehmî ve hayalî sûretlerin fevkinde olduğunu bilirler.

Üçüncü tabaka ise iman ehlinin genelidir. Onlar bu mer-tebeden acizdir. İşlerinin gayesi vehme ait tasavvurlardır.

¹⁹ Hac, 11.

Mebde ve meada dair durumları; neşetlerine ve işlerinin onlara verdiği şeye uygun olarak misallenir. Bununla beraber onlar her şeyin mebdesi ve meâdî olanı hayalî ve cismanî işlerden tenzih ederler.

Dördüncüsü teslim ehlidir. Onlar hayal etmeksizin vehmî işleri bile idrakten acizdirler. Onlar için Hak ve Yüce Melekût Âlemi, hayal ettikleri ve cisme katılan özelliklerden tenzih ettikleri cisimsel şeyler olarak karar bulur.

Onların da altında düşünemeyenler vardır. Neredeyse cismanî olmayanları tasavvur edemezler.

Marifetteki bu derecelerden birincisi, şahıs ve hüviyet sahibi bir şahsı görene, diğeri onun hakikat ve mahiyetine muttali olana, diğeri onun hayalî sûretine, diğeri ise aynadaki görüntüsüne ve beşincisi ise heykeltıraşların nakşettiği heykelin sûretine muttali olana benzetilebilir.

Hakk'ı idrakte insanların mertebelerinin ayrıntılarını öğrendiysen hedefe varmadaki derecelerini de bilirsin. Başlangıç sona uyar. Fail, gaye ile birleşir. Açıklanması şudur ki 'insanın katında tercih edilmeye ve istenmeye değer olan' şeylere doğru hareket ve yol alış ifade eden 'insanın iradeli fiillerinin nedenleri'; yönelinen maksada dair şuur ve kasın kendisinde sona erdiği ilimdir. Fikrin evveli, amelin sonudur. Gayenin başlangıcı, kavuşmanın sonudur.

Eğer idrak; hareket ve hissî şeyleri talep üzerine dayanırsa talep edilen şey yemek, içmek ve cinsel ilişki vb. gibi hissedilir şeylerden olur. Eğer talep edilen düşmana karşı zafer kazanma ve başkanlığa ulaşmak gibi mevhûmî bir iş olursa ulaşılan şeyde mevhûmî olur. Eğer idrak, akledilirleri kuşatma ve hissedilirlerden yükselme gibi şeyler olursa, akli olur. Eğer ilâhî olursa ilâhî olan; tam kulluk, kâmil şehâdet, başkalarına iltifatı terk etmek ve Tek-Kahhâr olana dönmek gibidir.

Cem' Makamı

Muhakkak ki, *vücûda* ait sır ve *vâcibe* ait feyiz farklı tabakalar üzere bütün mevcudatta zâhir olunca her birinin zâhir olmasının derecesine göre kapsayıcı rahmetten nasibi vardır. Şüphe yok ki, kendisi ile vücûdun kaynağı ve ilâhî cem' makamı arasındaki vasıtaların ve vücûdunda imkânın payının azlığından dolayı Hakk'a en yakın olan, bir diğerinden üstündür. Çünkü mümkün'e ait işlerden meydana gelen birleşik varlıklar, hâsıl olmuş içtimaî heyetlerin ve cüzlerinin imkânı ile nitelenirler. Böylelerinin imkân niteliği katlanarak artar. İmkân yönü artan her şeyin şeyliği dolayısıyla *vâcib* olandan uzaklaşması da artar. İnsan, unsur ve rükünlerin sûretlerinden sonra hayvanlık mertebelerinin üstüne çıkınca insan olur. İşte bu sebeple Allah Teâlâ buyurdu ki:

*“Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağılarmın aşağısı kıldık.”*¹

Zâtını bütün perde ve elbiselerden soyutlayamayan her kim varsa, her bir makamdan inen, gayb âleminde şehâdet âlemine vârid olan her bir mertebeye inişi sırasında aldığı emanetleri teslim edemez. Şehâdet âlemine duyduğu aşkı terk edemez, ondan yüz çeviremez. İmkânın yüz ve eksikliklerinden arınamaz. Mukaddes yöne yönelemez. Zâta ait vücup, gaybın parıltıları ve birliğin sırları onun için zâhir ol-

¹ Tin, 4-5.

maz. Tıpkı insanın yaratılışının başındaki noksanlığı, bilkuvve oluşundan varlığının sonundaki kemalinin ortaya çıkmasına doğru yol alışında olduğu gibi insan; en aşağı mertebede ölmedikçe bir üstündeki derece onun için hâsıl olmaz. Eksiklik sûretinden soyunmadıkça izafî kemâlî giyinemez. Her bozuluş bir varoluşu gerektirir. Her ölüm ile bir neşetten çıkar ve ondan daha yüksek bir neşetteki hayata giriş yapar. Böylece kemâl mertebesine ulaşır. Öyleyse, imkâna ait sûretlerden ilgisini kesmeyen ve sınırlılığın eksikliğine iltifat etmeyi terk etmeyen her şey yakınlaştırılmışların derecesine, âşıkların ve Rahmân'ın kullarının yoluna katılamaz. Şeytanın onlar üzerinde bir hâkimiyeti yoktur.² Muhakkık Mevlevî'nin *Mesnevî*'sinde işaret edildiği gibi:

*Mineral idim öldüm, bitki oldum
Bitki idim öldüm, hayvan oldum.
Hayvan idim öldüm, insan oldum.
Öyleyse ölürek azalmaktan neden korkayım
Bir kez de insan olarak ölür, melekler gibi tüylü ve kanatlı gelirim
Bir kez de melekken kurban olur da
Hayale bile sığmayacak şeye dönüşürüm.*

Hakikatte gerçeği arayan yolcu (sâlik) zulmanî ve nuranî hicabları parçalayandır. Zulmanî hicablar cismanî; nuranî hicablar ise ruhanî cevherlerdir. Sâlik, hicabları parçalama işini şer'î riyazet ve dinî gayretlerin çokluğu ile yapar. Bunlar kendisi ile diğer (mevcudat) arasında münasebeti gerekli kılar. Her soyutlanış ve tekrar cisimleniş, her ölüm

² “Şüphesiz yok ki, kullarıma hiçbir sûretle gücün yetmez, ancak sana uyan azgınlara yeter senin gücün.” Hicr, 42; “Şüphesiz, gerçek kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin olmayacaktır. Vekil olarak Rabbin yeter.” İsrâ, 65.

ve her diriliş nefisler ile mücerret akıllar arasında gerçekleşip en sonunda da *ilklerin ilki* ve *ilk nedene* ulaşınca ya kadar devam eder.

Eğer sâlikin *cezbesi* olmaz da ilerleyişi salt ilim ve riyazet ile olursa bu yolda maksada çok az ulaşır. Çünkü onun me-ramından uzaklığı, yolun uzunluğu, yokuş ve afetleri çoktur. Her kalbin O'na doğru yöneldiği özel bir yönü vardır. Eğer özel Rabbanî inayet, özel bir yoldan ona ulaşırsa bu durumda menzil ve makamları bilmeksizin ilâhî cezbelerle perdeleri yırtar. Her bir özel yol, *sır yolu* olarak isimlendirilir. Rabbanî ârif şu sözünde ondan bahsetmiştir: “Kalbim Rabbinden ri-vayet etti.” Beşerin Efendisi (s.a.a.) buyurdu ki:

“Benim Allah ile öyle bir vaktim olur ki, ne yakınlaştırılmış bir melek ne de gönderilmiş bir nebî o vakte dâhil olamaz.”

Özel yönün varlığı açısından kişi ile Rabbi arasında vasi-
ta yoktur.

İlâhî cezbelerle yol alan sâlik, ilâhî nurlar ile nurlanmak ve hakiki vücûd ile tahakkuk etmek için Hak'tan Halka dö-nerse işte o zaman ma'lûl ile illetin ilmi onun için hâsıl olur. Varlığın mertebelerine şâhid olması tamam olur. Görüşünün gücü daha üstün olur. Yaratılmışta tasarrufta bulunduğu ik-tidarı Hak'tan dönüşündekinden daha mükemmel olur.

Hedefe vâsıl olmuş âriflerin muhakkiklerinden çoğu, vücûda ait bilgiler ile hakiki ilmin ancak ilâhî tecelli ile hâsıl olacağına kail oldular. Biz buna bazı felsefî kitaplarımızda işaret edip onu açıklamıştık.

Allah'ın salâtı onların üzerine olsun, peygamberler ilim-lerini ancak özel bir ilâhî vahiy ile alırlar. Çünkü onların kalpleri nazârî akıl ve kazanılmış ilimden arınmıştır. Aynı şe-

kilde kutsal metinlerde zihnin sadece zevkle ulaşılan şeyleri idrake güç yetiremediği dile getirilmiştir.

Hislere gelince, onların eşyanın içini ve sırlarını idrak etmeye yolları yoktur. Onlar yalnızca şeylerin zâhirlerini ve şekillerini idrak etmektedir. Hisler işlerin cereyan ettiği mecalleri ve birleşik mevcutları tafsilat ve ayrıntılarına girmeksizin idrak ederler.

Nazarî kuvveti, öncülleri tertip etmesi ve kıyasın şekillerini oluşturması açısından akla gelince, onun bir şeyin hakiyatini bilmesi mümkün değildir. Çünkü akıl gücü ancak 'lazım vücûdî var oluşsal tavırların' dışındaki zihni mefhumları ispat eder. Onların akla açıklığı ya gereklidir ya da değildir. Eğer tanımlanmış olan (söz) birleşik ise izah edici sözlerin ondan önce parçalarının biliniyor olması gerekir. Ondaki söz ilk baştaki söz gibidir. Eğer basit ise akılda ve hâricte onun bir cüzü yoktur. Onun tanımı ancak açıklayıcı larımının zikri ile mümkün olur. Vâcibü'l-Vücûd, vücûda ait varlıklar ve basit nurlar gibidir. Onların hakikatleri bulunduğu hâl üzere meçhuldür. Kâmil ilim ancak ilâhî tecellide bakidir. Başka şeylerle ilgilenmekten hâsıl olan örtü ve giysiler, gözlere Hakk'ı keşfettirmez. İşler kadîm-hâdis, yokluk-vücûd, muhal-vâcib ve caiz olarak hakikat ve mahiyetlerinde oldukları hâl üzere idrak edilir. Şeyleri oldukları gibi idrakten alıkoyan dünyevî perdelerin rûkûnundan hâsıl olan şüphelerden bütün idrak öğelerini temizlemeksizin nazarî akıl her ne zaman marifete yönelse hayret ve karanlıklar çölüne düşer. Rastgele iş yapar. Günah ve kötülüklerle kirlenmekle beraber nefsin hevâsına ve prangalarına yönelir. Çok az miktarda yakîn elde eder.

Böyle olmaması durumunda nefsi, zekâ ve ince anlayışın en son sınırında olur. Öyle ki "*Ateş değmese bile, neredeyse*

yağın kendisi aydınlatacak!”³ O, yakînî ilmin kendisinden hâsıl olduğu istinbat gücüdür. Fakat o, nadirdir. Bu nadir akıl için aynı zamanda aklın tavrının gerisinde olan ahiret hâlleri ve ceberût âleminin nurunu müşâhede etmek vb. gibi yakînî hâller, onun için hâsıl olmaz. Yine tâbi olma, temizlenme, engelleri kaldırma ve perdeleri açma ile ancak akıl o konulara dâhil olur. Yakînî ilim, kemali ile beraber ancak enbiyâ ve velileri takip ile onların düz ve doğru yollarını yol tutmakla hâsıl olur.

Zekiliğin kendisinden öğrenildiği, ma’kullerin düşüncesi ile idrak edildiği, zekâsının gücü ve anlayışının şidetinden perde arkasındakini aklı ve fehmi ile gören bahis ehli filozoflar; maddeden soyunma ve soyutlanma; yaratılanlardan tevhide ulaşma ve onlardan uzaklaşma yolunu tutmaksızın hakikatleri oldukları hâl üzere idrak ettiklerini zannettiler. İşin ve ömürlerinin sonunda (gaflet) uykusundan uyanınca hakikatte ilim olmayanı ilim zannettiklerini ve bunun dışında kendilerine bir şeyin hâsıl olmadığını anladılar. O zaman acizlik, kusur, eksiklik ve deliliklerini itiraf ettiler.

Nazarî düşüncelerin işi, *kutsal vadinin*⁴ ufuklarına ulaştırmak olmayıp yalnızca yolculuğa hazırlamadır. O vadi, *apaçık bir ufuktur*.⁵ Sanki o fikirler tâlibin kalbine, ulaşılacak istenenler feyz olunsun diye gayb kapısını çalan (misafirdir.) Görerek ulaşılması istenen şeyler kişiye mücerret düşünce

³ Nur, 35.

⁴ “*Hani Rabbi, kutlu Tuvâ vadisinde nida etmişti ona*” Naziat Süresi 16. âyete telmih var. Benzer âyet ise şu şekildedir: “*Şüphesiz ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ’dasın.*” (Tâ-hâ, 12)

⁵ “*Ve and olsun, onu, apaydın tanyerinde gördü.*” (Tekvir, 23)

ve fikir ile keşf olunmaz. Aynı şekilde melek vasıtası ile gelen ilâhî bildirimler de keşf olunmaz. Allah Teâlâ'nın şu sözünü okumuyor musun?

*“Ve andolsun, onu, apaydın tanyerinde gördü. Arkadaşınız, gizli şeyler hakkında da nekes değildir.”*⁶

Görmeye gelince ancak keşfe ait nur ile olur. O, *en yüksek ufuk'a* (miraca) çıkan ve *“veya daha yakın oldu”* makamını geçen akıl sahiplerinin görmesidir.

*“Gönlü gördüğünü yalanlamadı.”*⁷

Orada şeyleri oldukları gibi görürler.

Her ne zaman âlim, kitap ve öğretmen vasıtası olmaksızın ilim elde edemez, ilmini her seferinde Allah'tan almazsa peygamberlerin vârisi olmak vasfını kaybeder. Çünkü onların ilimleri ledünnîdir. Onlar ancak Allah'tan ilim öğrenirler. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi:

*“Rabbin en keremdir. O kalemle yazmayı öğretendir. İnsana bilmediklerini öğretendir.”*⁸

Allah Teâlâ'nın öğretimi peygamberler ile sınırlı değildir. *“Allah'tan sakının ki size öğretsin”*⁹ buyruğu umum ifade eder. Her kim ki, Allah'a doğru yolculuğunun gücünde takvanın hakikatine ulaşırsa ona bilmediklerini öğretmeyi Allah üzerine almıştır. Allah Teâlâ şu âyetinde buyurduğu gibi:

*“Şüphesiz ki Allah, çekinenlerle ve iyilik eden kişilerledir.”*¹⁰

⁶ Tekvir, 23-24.

⁷ Necm, 11.

⁸ Âlak, 3-5.

⁹ Bakara, 282.

¹⁰ Nahl, 128.

Hadis-i şerifte rivayet edildiği üzere, ihsan; sen Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmendir. Eğer ilmin kendisine ulaştığı yer, gerçek takva ile arındırılır; hevânın şaibeleri sudur yerinden ayıklanırsa 'denizler bitse de kendisi tükenmeyen Allah'ın kelimeleri' yardıma koşar. Bu rütbe, "ilimde derinleşenler" in rütbesidir ki, onlar ilimde peygamberlerin vârisleridir. Onlar ilmin sûretini zihinsel olarak elde edenler değildir. Onlar ilmin adını nişane olarak almazlar; hevânın ve başkanlık sevdasının bataklığına batmazlar. Nefsin hevâsından bir damla (pislik) ilim denizini bulandırır. Hevânın dürtüleri insan nefsinde yerleşiktir. Süflî sığınaklarda ve heyûlâ tarlasının verimli arazisinde ona eşlik etmek ister. İlmi lekelerse onu yüksek cihetinden indirir ve makamından ayırır. Cüz'î hayal ve fikirler, süflî kuvvetlerin neticeleridir. Bunlar ilmi bozar ve ilmin gerektirdiği şeylerden faydalanılmasını engeller. Eğer ilim hevânın lekeleri ve nefsanî maksatlardan arınmış ve halis olursa en yüce âleme yükselmeyi, Allah'a yakınlaştırılmışlara komşuluğu ve kutsal varlıklarla konuşmayı gerekli kılar. Hevâyâ tabi olmak ise yeryüzünde çakılı kalmaktır. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi:

*"Dileseydik onu, delillerimizle yüceltirdik, fakat o, yeryüzüne sarıldı ve kendisi isteğine uydu."*¹¹

Fıtratın saf ışığını hayal gücünün yarattığı rezilliklerden; zayıf akılları, üstün gelmiş nefisleri ve cüz'î güçleri esir alan vehimlerin rehin almasından kurtarmak kemâle ulaşmış insanların işidir. Böylece onların arınmış nefisleri *mele-i â'lâ*'ya arkadaşlık eder ve kudsî âlemlerde gezinir.

Ey sevgili kardeşim! Allah Teâlâ, dünyanın enkazlarına sevgi duymaktan ve yaratılmışların bakış ve kanaatlerinde

¹¹ Araf, 176.

beğenilmeye çalışmaktan seni ve bizi korusun! Refik-i â'lâ'yı isteyen, Allah'ın söz ve kalamını duyandır. İlâhî yakınlık haremine çokça girdiklerinden, burhanî delillerin kesafetini göz nuru ile hafifletmelerinden ve temiz milletin şeriatına tâbi olduklarından dolayı ilâhî haberler onlara ulaşır. Tövbe ve istiğfar miraçlarına yükselmek için sırların ortasına dalarlar. Allah Teâlâ ilmini kabul edenlere, -gözlerden vekâlet perdeleri¹² altında gizlendiğinden dolayı- kulluk ruhunu üfler. Onu ancak hak yolunda sürekli yolculuk yapan idrak eder.

¹² Vekil aslın yerini tutmaz; ancak vekâlet asalet gibidir. Allah, vekili vasıtasıyla gizlendiği kadar onun vasıtası ile de tanınmış olur. Allah'ı tanımanın başlıca yolu budur.

Dizin

A

ahadiyyet 16
ahadiyyet makamı 51
Alâüddevle -i Simnânî 21, 25, 31,
33, 34, 36, 52, 60, 68
Âllâme Nisâbüri 64
amâ 29
ana kitap/ümmü'l-kitab 65
apaçık bir ufuk 137
Aristoteles 49, 77, 90
Attar 32
Avarif 104
ayak 107
a'yân 40, 57, 68, 80
a'yân-ı sâbite 40, 57, 68, 80
aynî sıfatlar 35
ayn-ü cem 37

B

bağıl varlık 9, 53
basiret 46, 113, 121
behâ 32
Birliğin Tekliği Hazreti 29
birlik mertebesi 29, 32, 53
burhan 42, 94
büyük insan 31

C-Ç

ceberût âlemi 110, 137
Celâleddin Rumî 32
çıkarımsal (istidlâlî) bilgi 94

E

Ehl-i Beyt 87, 91
el-câmi' 30
el-Esfârü'l-erba'a 18, 42, 94
el-Evvel 29
el-Fütühât 36, 77
el-İşârât 49
el-Mebde' ve'l-me'âd 49
el- Vâcib 25
el-Vücûdu'l-münbasit 29
en-Necât 49
en-Nefehâtü'l-ilâhiyye 42, 50, 69
en yüksek ufuk 138
Esülûcyâ 77
Eş'arîler 73, 95
eş-Şifâ' 49
et-Tedbirâtü'l-ilâhiyye 52
ezeli güzel 100
ezeli kaza 72

F

Fatiha Sûresi'nin Tefsiri 26
felekî ve unsurî berzahlar 119
fenâ 42, 79, 80, 97, 115, 126
fertler 112
feyz 44, 73, 77, 137
feyz-i mukaddes 73, 77
Fûtûhât-ı Mekkiye Haşiyesi 25

G

galip nurlar âlemi 119
genel vücûd 25, 26
gizli hazine 53
gizli hüviyet 21, 51
gizlilerin gizlisi 51
gölge vücûd 32

H

hâdis 23, 136
hadisçiler 44
Hakikatlerin Hakikati 29, 117
hakiki vücûd 9, 39, 41, 62, 63,
120, 135
Hallac 124
Hanbelîler 44
hayal 64, 80, 83, 85, 89, 93, 109,
132, 139
hebâ 24
heyet 43
heykel 119
heyûlâ 9, 24, 98, 139
his 57, 93
hudûs 23
hulûl 25, 68, 129
husûlî ilim 93
huzûrî ilim 93, 94, 124

Hiz. Emîrû'l-mü'minîn Ali/Hiz.
İmam Ali (a.s.) 88, 92, 94,
103, 128, 130
Hiz. İbrahim (a.s.) 91
Hiz. İdris (a.s.) 90
Hiz. Muhammed (s.a.a.) 11, 89,
90
Hiz. Musa (a.s.) 90
Hiz. Süleyman (a.s.) 91
Hiz. Yakup (a.s.) 9
Hiz. Yusuf (a.s.) 46, 92

I-İ

Istılahlar 101
İbn Arabî 24, 31, 32, 34, 36, 42,
52, 63, 101, 125
icmâlî ilim 84
ilâhî anlatımlar 34
ilimde derinleşenler 43, 47, 139
ilklerin ilki 135
ilk neden 135
ilk sevgili 95, 100
illet 49, 74, 82
İmamların İmamı 29
İnsan-ı kâmil 84, 97, 98, 103
iptal 14, 37, 43, 65, 100
irtisamî 65
istinbat 137
İşrâk felsefesi 112

K

Kâbe 99, 124, 127
kadîm 23, 34, 44, 136
Kalem-i A'lâ 65
Kaside-i Burde 123
Kaside-i Tâiyye 130
Kayyum Varlık 84

keşf 11, 16, 40, 42, 46, 58, 94,
96, 120, 138
kevnî sıfatlar 84
Kıdem 23
kudî âlemler 139
kutsal âlem 79, 92
kutsal vadi 19, 137
Küçük insan 51

L

levha 65
levh-i mahfuz 65

M

mahiyet 9, 58, 67, 71, 72, 75, 78,
84, 115
ma'kul 23, 49, 67, 137
ma'lûl 49, 61, 74, 82, 135
Manevî doğum 106
Mekke 98
mele-i â'la 139
melekût âlemi 10, 110
Mesnevî 22, 32, 134
mevcûd-u mutlak 25
mevt 50
Mişkâtü'l-envâr 41, 56, 59, 95
muallak sûretler âlemi 119
Muhakkık Mevlevî 134
Muhammed Gazzâlî 41, 56, 95
mukayyet varlıklar 22
Mutârahât 118
Mu'tezile 67
mutlak gayb 9, 21
mutlak varlık 25, 32, 78
mutlak vücûd 26
mutlak yaygın vücûd 32
muvahhidler 14
mücerret ve uhrevî gölgeler 119

Mücessime 95
mükâşefe 10, 79, 110, 131
mükemmeller 112
mümteni 55
mürekkap varlıklar 22
müstefâd akıl 99
Müteellih 112, 119

N

nâtık nefisler 83, 97
neşet 29, 83
Nisâbûrî Tefsiri 128
nuranî hicablar 134
nurların nuru 57, 62, 119, 121,
127
nurun tekliği 120
Nusûs 32, 50, 64

O

orta kıyamet 111
önde gelen birlik 29
Özel varlıklar 22

P

Pisagor 91
Porfiryus 49, 118

R

rahmânın nefesi 9, 24
Refik-i â'la 140
Revâkî filozoflar 79
rububiyet bilgisi 77
Ruhullah İsa (a.s.) 127

S-Ş

Sadreddin Konevî 7, 22, 26, 31,
32, 34, 36, 42, 43, 50, 52, 62,
63, 64, 69, 70, 71, 103, 126

sahv 100
sâlik 134, 135
selbî sıfatlar 83
sıfat 15, 21, 23, 26, 29, 33, 35,
41, 50, 62, 71, 73, 99, 112,
115, 131
sır yolu 135
sûri doğum 106
Şârid ve Vârid 52
Şeyh Abdullah Ensârî 36
Şeyh Sühreverdî 122
Şeyh Şebüsterî 58
şühûd 40, 66

T

takva 13, 42, 109, 120, 139
tarif 14, 21, 24, 119
tasavvur 10, 18, 23, 29, 42, 82,
96, 115, 132
tasdik 18
ta'tîl 43
tek zât 21
telvin 101
tenzih 10, 14, 21, 35, 47, 72, 74,
83, 111, 132
teşbih 43, 47, 83, 100
tövbe 106, 111

U

unaka 24
Urve 31, 32, 33

V

vâcib hak varlık 29
vâcib ilâhî hüviyet 58
vâcib teâlâ 31, 32, 89, 94
vâcib teklik mertebesi 32
vâcib varlığın zâtı 30
vâcib varlık 9, 35
vâcib zât 32, 33, 78, 120
vahdet âlemi 107
vahdet hazreti 24
vâhidiyyet 29
vehbî ve kesbî ilim 123
vehim 51, 57, 83, 89, 90, 93,
109, 131

Y

yakîn 112, 113, 127, 136
yaygın vücûd 9, 22, 26, 29
yedî kuvvet 99
yönetici nurlar âlemi 119
yüce kalem 65, 103
yüce zât 31

Z

zâhir ve bâtın hisler 90
zevc-i terkibi 44
zevk 113, 120
Zulmanî hicablar 134
zulmanî perdeler 107, 108
zühd 42, 106, 109